

SELMA FRODE KRISTENSEN

Vid brunnen

EN KULTURBILD FRÅN

SEKELSKIFTET

Lz

FOLKLIVSARKIVET
LUND

Utgivare: Folklivsarkivet med Skånes musiksamlingar, Lunds universitet
Text © Selma Frode Kristensen, 1966

eISBN: 978-91-89213-61-6

Skrifter från Folklivsarkivet i Lund, vol. 8
ISSN: 0346-6051

Vid citering: Frode Kristensen, S. (1966). Vid brunnen. En kulturbild från sekelskiftet.
Lund: Gleerup. <https://doi.org/10.37852/oblu.85>

Information om Skrifter från Folklivsarkivet i Lund finns här:
<https://www.ht.lu.se/serie/folklivsarkivet>

Volymen är digitaliserad 2023.

SELMA FRODE KRISTENSEN

VID BRUNNEN · En kulturbild från sekelskiftet

SKRIFTER FRÅN FOLKLIVSARKIVET I LUND
UTGIVNA GENOM SÄLLSKAPET FOLKKULTUR

8

VID BRUNNEN

En kulturbild från sekelskiftet

Av

SELMA FRODE KRISTENSEN

Mit einer deutschen Zusammenfassung

Mormor och morfar till minne

CWK GLEERUP · LUND

*Tryckt med anslag från
Längmanska kulturfonden*

Värnamo 1966 . AB Fälths Tryckeri

FÖRORD

Kanske borde dessa rader snarast ha placerats som en *efterskrift*. Men i ett avseende är ett *förord* också motiverat. Läsaren kan redan inledningsvis vilja ha en exakt uppgift om vilken ort och vilka år skildringen gäller. Det kan sägas med få ord. Författarinnan beskriver sin barndom och uppväxtår i ett fattigt husmanshem på Sandby utmarker i Borrby socken i sydöstra Skåne. Hon är född 1894 och lämnade hembygden 1912 för att bege sig till Lund. Vistelsen där räckte i tre år.

Här slutar i stort sett boken. Inledningen till vad som sedan hände ges endast med några antydningar. Men då har läsaren blivit så fångslad att han måste undra: Hur gick det sedan för den lilla kloka och brådmogna flickan från utmarkerna, för den läsivriga men arbetspressade professors-pigan, för den bildningstörstande unga kvinnan, som för andra gången i sitt liv bröt upp mot något helt nytt? Hur blev "hackkycklingen" i Sandby och "lantlollan" i Lund senare fru Selma Frode Kristensen på villa Vidablick i Roskilde, tidigare verksam som dansk folkhögskollärare och alltjämt som svensk skriftställare?

Jag ställde frågan till författarinnan och som en del av svaret fick jag en mycket märklig och nu oåtkomlig bok: "Fra heden til højskolen". Det är levnadsminnen, dikterade på dödsbädden av den danske folkhögskolläraren senare statskonsulenten i undervisningsministeriet Frode Kristensen, nedskrivna och 1956 utgivna av hans hustru Selma. Det är ett vidsynt undervisnings- och bildningsprogram framvisat i gärning. Men också en bok om självbildningens hårda väg för den som av bristande ekonomiska möjligheter hindrades att få en vanlig studiegång, en nära parallell till den som författarinnan till "Vid brunnen" själv haft att vandra. På de sista sidorna i sin egen bok berättar hon om hur hon genom IOGT och ABF fördes till studiecirkelarbetet, hur hon fick kontakt med Ellen Key och hur frenetiskt hon grep sig an med studier i historia, litteratur och språk. Mors brunn blev också en symbol för vetandets outtömliga källa.

Om fortsättningen är att berätta att författarinnan efter uppbrottet från Lund kom till Västerås, där hon försörjde sig med sömnad. Men de fortsatta självstudierna gav också mod till egen litterär verksamhet. Hon började skriva artiklar bl.a. för Socialdemokraten och Morgonbris, sedan mera regelbundet för Västmanlands läns tidning. I Studiekamraten skrev hon under 1930-talet och ett kvartsekel framåt en rad artiklar om danska och norska författare, karakteristiskt nog sådana som Jeppe Aakjær, Martin Nexö, Johan Skjoldborg och Kristoffer Uppdal, men också om Betty Nansen och Danskt folkbildningsarbete.

På en sommarkurs vid Den internationale højskole i Helsingör 1925 träffade Selma och Frode Kristensen varandra och innan årets slut var de gifta. Kristensen var då lärare vid Arbejderhøjskolan i Esbjerg och där fick också hans hustru möjlighet att undervisa. Två år senare överflyttade makarna till Roskilde Højskole.

Världen är liten och tillfälligheterna driver sitt spel. Jag skulle ha kunnat överraska författarinnan med att skicka en plan av den villa, där hon arbetade under sin tid i Lund. Den är mig nämligen välbekant, ty sedan 1938 är den hemvist för Folklivsarkivet. När jag kom att läsa manuskriptet till "Vid brunnen" var det också lätt för mig att lokalisera den trakt som skildrades, eftersom den låg inom min egen hembys närmaste grannby. Jag kände väl till Ola Månssons handelsbod i Mälarhusen, där Ystadsbladet Aurora hämtades. Sandhammarens fyr med sin svepande ljusbåge och sin "vrål" var mig också välbekant. Som liten pys kan jag kanske rent av på väg ned till stranden ha sprungit förbi den stuga som är skildringens

medelpunkt, ty jag hade kusiner i en av gårdarna ovanför, det var där som drängarna fick bo i eldat rum.

Och Sandby utmarker hade sin fullkomliga motsvarighet i utmarken i Hagestad. Det var till Ekeliden nedanför denna som barnen gick den långa vägen för att plocka liljekonvaljer. Och även i Hagestad hade gårdarna "uppe i byn" jordskiften på utmarken. Jag kände flera av stugorna här både utan och innan och bland barnen hade jag lekkamrater. En gumma som bodde vid vår egen "utmark" var jag särskilt god vän med, hon var ungefär jämnårig med mormor i boken och har berättat för mig samma sägner och gett exempel på liknande folktro.

Men när jag läste "Vid brunnen" gick det dock upp för mig hur litet jag i själva verket visste om det hårda och försakande liv som levts i dessa stugor. Den egna barndomens värld var visserligen även den fylld av arbete. Ekonomiska bekymmer var inte heller främmande. Men ändå måste den sägas vara säker och solig i förhållande till den tillvaro som med sådan detaljerad skärpa tecknas i denna bok. Det finns åtskilliga bonde-skildringar från skilda tider, men om de obesuttnas existensförhållanden vet vi vida mindre. I "Vid brunnen" får vi deras liv och tankar sedda inifrån. I stället för romantiken kring "den röda stugan invid grinden" möter här en frän och realistisk minnesteckning. Allt detta gör Selma Frode Kristensens bok till en mycket värdefull folklivsskildring.

Den innehållsförteckning som avslutar boken är tillagd av undertecknad för översiktens skull. Men den är i viss mån missvisande, eftersom det här inte är fråga om isolerade uppteckningar kring vissa ämnen utan i det mesta författarinnans egna upplevelser infogade i hennes skildring av sitt levnadslopp från barn till första ungdom.

Folklivsarkivet, Lund den 30.7.1966.

Sigfrid Svensson

I

”Vi søger slægtens spor i stort og småt

*Din egen dag er kort, men slægtens lang
læg øret ydmygt til dens rod forneden:
Årtusind toner op i gråd og sang,
mens toppen suser imod evigheden.”*

Jeppé Aakjær.

Min mormor tog mig en gång med till den plats, där hennes barndomshem varit. Stugan fanns inte längre. Ett gammalt äppelträd och brunnen var allt som fanns kvar. Brunnslocket var ganska murket, men mormor lyfte det försiktigt, tittade ned i brunnen och sade tankfullt: ”Ja, den håller vatten. Det har den alltid gjort.”

Jag fick titta ned jag också och såg den mörka vattenspegeln kanske en meter under brunnslocket. En underligt gripande bild som liksom etsade sig in i mitt barnasinne. Ett mossbelupet äppelträd och en brunn. Och en gammal kvinna som förvissat sig om att brunnen ännu håller vatten. Det var liksom släktens rot och ursprung mormor sökte. Och hon ville ha mig med. Jag var liten. Kanske fem år. Men jag minns bilden så klart och levande. Ofta har jag senare önskat att jag kunnat måla den, bevara den. Den gången förstod jag ju bara, att där hade varit en stuga och att mormor var född där. Och att inga äpplen fanns på trädet.

En människoålder senare sökte jag efter platsen. Trädet var borta. Brunnen igenkastad.

Så kan minnesbilder dyka upp utan att man egentligen velat det. Alls inte sökt efter dem. Man har kanske, som Levertin uttrycker det, ”tappat nycklarna”, gömt ”bak lås sina kostbara ting”. Ty minnen är kostbara.

Men det kan hända att det kommer liksom en befallning att man skall söka finna nycklarna. Och strax myllrar minnena fram. Objudna. Somliga kanske öönskade.

Mina minnen gå så långt tillbaka. Helt till mitten av förra seklet. Kan det vara riktigt? Åhjo, man kan bli kvarglömd. Bli liksom undangömd i en avlägsen vrå av världen, dit tidens strömningar nå mycket sent.

Varför kvarglömd? För det jag i allra högsta grad var öönskad. Och i den förbindelsen möter jag ett icke öönskat karaktärsdrag: det naiva. Jag förstod helt enkelt inte det där med öönskad. Förstod inte varför jag blivit undangömd. Förstod inte skammen, som vidlådde mig.

Hur skulle jag kunnat det? Ingen hade sagt mig det. Ingen hade förklarat rätta sammanhanget. Än mindre förklarat för mig, att sådan såg man den tiden på – horungar. Ordet hörde jag inte förrän jag kom i skolan. Då fick jag höra det så mycket oftare.

Jag var öönskad. Ja, i vild förtvivlan ville min mor ha tagit både sitt eget och mitt liv, men modet svek. I stället reste hon hem till sina gamla föräldrar ”med syndens frukt under sitt hjärta.” De citerade orden är min mormors, men jag förstod inte vad de betydde.

I bitterhet och hat mot den varelse, som ”förstört hennes liv” – orden är min mors långt senare – reste mor tillbaka till staden, kvarlämnande det lilla väsen hon gett liv. En historia som var varken enastående eller sällsynt.

Det fanns många öönskade barn där hemma ikring. Det förstod jag senare. Huruvida de också var förnekade av sina dagars upphov vet jag inte. Kanske var de inte så hudlösa. Eller kanske de haft så mycken styrka att de blivit härdade. Blivit oemottagliga för de rättfärdigas hårda domar.

Den omgivning, vari jag hamnade, var starkt religiös. Mormor och morfar närmast pietistiska i sin livsåskådning. Gud var den straffande guden. Inte den kärleksfulle. Redan som liten spekulerade jag över det där. Spårade en viss dubbelhet.

Mormor var djupt religiös. För henne var Bibeln verkligen Guds ord. Livsens sanning. Men underligt nog, hon fruktade Gud mer än hon älskade honom. Så var det kanske för de flesta. Vad vet man om människors innersta förborgade tankar, det ”de bära ensamt.”

Men trots denna rätt hårda religiositet, mer av fruktan än av kärlek, var mormor en varmt kännande människa. Alltid hjälpsam och god. Den barm-

härtige samariten var för henne sinnebild för det att vandra Guds vägar. Hon var således inte någon passiv kristen. Att höra Guds ord och rätta sig efter det, det var för henne att leva som en kristen människa. ”Bön med lyfta händer är ej nog, lantman när du beder för din gröda. Bed med handen på din plog, då välsignar bönen kraft din möda.” Hade mormor känt dessa ord av Hesiodos kunde hon ha gjort dem till sina. De stod inte i Bibeln. De var äldre än så. Gammal visdom som hade gjort människolivet värt att leva genom generationer.

Mormors kristendom var sträng, fast hennes godhet lyste igenom. Synden var verklighet. Guds straffande hand föll över den, som inte följde hans bud. Därför var det en så svår och oförlåtlig synd, att hennes älsklingsdotter kom hem ”med syndens frukt under sitt hjärta.”

Men barnet kom till världen fast det inte var önskat. Och eftersom mormor innerst inne var en god människa tog hon syndens frukt till sig. Vårdade barnet så gott hon förmådde, och uppfostrade det strängt. I tukt och Herrans förmaning. Det stod i Skriften att man skulle göra så.

Alla i min avlägsna vrå av världen var mer eller mindre religiösa. Försökte i varje fall vara det. På ytan om inte annat. Alla var i varje fall kyrksamma. I kyrkan gick man. Det hörde sig till. Endast sjukdom ansågs vara giltigt förfall.

Det mesta i livet var synd. Glädje? Åhjo, nog hände det att någon var glad, så där riktigt hjärtans glad. Men nog gruvade de äldre sig efteråt. Straffet kunde komma. Den Allsmäktige tålde visst inte sådant.

Djävulen var också en person man tog högst allvarligt. Han var, liksom Gud, allestädes närvarande. Djävulen som frestare. Gud som beskyddare. Om man vandrade efter hans bud förstås. Men hur skulle man alltid kunna det? De var ju så stränga, så svåra att följa. Syndafallen var många. Och Gud tillgav bara om man ångrade sig, ödmjukade sig och bad om förlåtelse. Och trodde. Tro skulle man. Det var absolut nödvändigt. Det var tron som gav bönen dess kraft.

Allt det där var mycket svårt att leva upp till. De flesta orkade säkert inte. Därför gick nog de redligaste i ständig fruktan. För Guds straff. Och för helvetet, som prästen hotade med i kyrkan om söndagen. Helvetet, det var värre än döden. Det var den eviga fördömmelsen.

För framtiden var himlens lycksalighet enda hoppet. För oss fattiga i varje fall.

Trakten ”där barn jag lekt”. Den var vacker. Nu är denna min sydost-

skånska hembygd nästan berömd. Den har blivit ett sommarparadis. Vilket inte skall beklagas. Men nog är den ett annat slags paradiset än det vi fattigfolk så innerligt bad om i vår ständiga fruktan för Guds straff.

Långt västerut drog en lång och hög ås ett streck mot himlen. Där nedanför sluttade landskapet i höga backar. Inne bland dessa backar bodde moster Metta. Så mycket visste jag i varje fall. Längre österut blev landet allt svagare kuperat. Mager sandjord med hedsträckningar emellan. Längst ned mot stranden ett brett bälte sanddyner som inte alltid befann sig där man fann dem sist. Och så stranden med den vita, vackra sanden, som vi hämtade hem av för att strö på golvet.

Havet var där alltid. Dess brus var min barndoms orgelmusik. Det var drama och poesi om vartannat.

Allt det där vackra såg jag inte mycket av som barn. Det gjorde visst inga andra heller. Utan tvivel gömde många på en längtan efter skönhet, efter något som kunde ha kastat glans över vårt arbetes vardag. Kanske längtan efter den himmelska härligheten var en slags ersättning. ”Om man ingen friare får, så tar man en i drömmen”. Så sjöng man visst en gång i en folkvisa. Det är världsligt, men mänskligt.

Vi måste allesamman arbeta allt för hårt. Slitet blev som en dimma, som skymde utsikten till det vackra.

Barnen där nere? Lekte vi? Knappast. Själv vandades jag till arbete så snart mina små fingrar kunde hålla i en nål eller en strumpsticka. Intet ont i det, om det varit med måtta. Ingen tar skada varken till kropp eller själ av att arbeta. När det blott inte drives rovdrift på unga kroppars allt för svaga krafter. Men det var just det som skedde där ute i min avlägsna vrå av världen.

Utmarker. Månne begreppet finns än? I språket kanske. Men i verkligheten, som bitter realitet. Något som skall ge folk deras dagliga bröd.

Då byns ägor i sin tid blev utskiftade fick åtskilliga bönder ägoskiftet ända ned vid stranden. Men gårdarna byggdes upp på huvudägorna med den feta lerjorden. I sinom tid skulle den bära rika skördar av vete och sockerbetor. Det var den goda jorden.

Utmarkerna nedåt stranden till var mest mager sandjord. En del var hed med ljung och buskvegetation emellan. Visst kunde dessa utmarker användas som betesmarker för får och ungdjur. I äldre tid hade man haft en ”höre”, en herde, till att valla böndernas ungdjur på dessa magra utmarker.

Man hade efterhand blivit klokare. Lantbruket utvecklades. Man be-

hövde arbetskraft, och då lönade det sig mycket bättre att låta egendomslösa lantarbetare bygga sig stugor där nere, tilldela dem vardera några tunnland jord mot att de till gengäld gjorde dagsverken hos bonden-ägaren. Det var stabil arbetskraft, och tillika billig. På detta sätt löste man problemet. Det var min hembygds utformning av torparsystemet.

Det låg många sådana små stugor på utmarkerna. Några av dem, som bodde i dessa stugor, ägde både stuga och jord. Hur det nu hade varit möjligt för dem att uppnå ett sådant välstånd. Andra stugor var byggda på vad vi kallade ”ofri grund”. Det vill säga att bonden ägde jorden. Den som bebodde stugan ägde blott den, inte jorden varpå den var byggd. Han hade att göra dagsverken hos jordägaren för rätten att bruka de få tunnland mager sandjord han rådde över. Naturligtvis utkrävdes dessa dagsverken under skördetiden, då bonden-ägaren hade störst behov av arbetskraft. Ingen kunde knota eller neka att arbeta, när det krävdes. Hur skulle det vara tänkbart? Man kunde ju inte ta sin stuga och gå sin väg. Systemet närmade sig starkt livegenskap.

Mina morföräldrar *ägde* sin stuga. Inte jorden varpå den var byggd. De hade väl köpt stugan medan de var unga och arbetsföra. Och fattiga. Stugan hade antagligen varit billig. De skulle giftas och behövde tak över huvudet. Därför hade de antagligen köpt denna stuga, som hade varit ekonomiskt överkomlig. Köpt den med de förpliktelser, som påvilade den. Dessa förpliktelser – dagsverken – visade sig efterhand vara en hart när oöverkomlig börda, när år lades till år och kroppens krafter sinade.

När jag, oönskad, kom in i deras liv var de i verkligheten utslitna. Men dagsverksplikten skulle uppfyllas. Låta de båda gamla slippa? Nej, varför i all världen! Man var väl inte välgörande fast man ägde både gods och gård och dessutom så väl behövde arbetskraft. De gamla visste vilka plikter de hade. De kunde ju bara flytta. Sälja stugan och flytta. Vart? Till fattiggården. Annat val hade de nog inte. Folk blev utslitna långt tidigare för 60–70 år sedan. I stället tog de emot en horunge . . . En mun till att mätta.

Dagsverken utkrävdes mest i skördetiden. Det var bäst så. För bonden-ägaren. Hade man tur kunde några dagsverken falla under den tid potatisen togs upp. Det var inte så hårt arbete. Till gengäld kunde det vara både vått och kyligt för gamla giktbrutna kroppar.

Vår egen jord, jag säger *vår*, ty nu har jag kommit in i familjen, var inte större areal än cirka fyra tunnland. Det var alltsamman mager sandjord. Råg och potatis var det enda som kunde odlas. Det var sed, att man mot

dagsverken kunde få sätta en skäppa potatis hos någon bonde. Vi hade i regel potatis satt på två eller tre gårdar. Så vitt jag minns skulle vi göra tre dagsverken pr skäppa satt potatis. Åter ett bra sätt att få billig arbetskraft. Naturalhushållning, säger man kanske, om man vill vara vänlig och aldrig känt dagsverkenas börda vila över sig.

Hur mycket är en skäppa? Eller var. Ty det måttet finns visst inte längre. Min gamla räknebok säger mig, att en tunna är sex skäppor. En sjättedels tunna potatis var således inte någon stor portion, föga mer än en kvarts hektoliter. Den tog ej heller stor plats i bondens potatisåker.

Men varför i all världen påtaga oss denna extra dagsverksbörda? Nöden har ingen lag, heter det. Vi behövde detta tillskott av potatis. Det gav oss möjlighet att uppföda en slaktgris om året. Den fick låta sitt liv en gång under slaktmånaden, och den gav oss sovel för hela året. Salt fläsk och potatis, salt sill och potatis, det var förutom bröd den viktigaste födan.

Redan som barn undrade jag vad folk levde av före potatisåldern. Rovor, gröt och rågbröd, sade mormor. Hon kunde erinra sig den gången de i hennes barndomshem fick de första potatisen. Hennes far hade varit uppåt ”skoböjden”, det var någonstans norrut, sade hon. Han hade vandrat ut med en börda av hemslöjdsalster, vävda eller stickade saker, som han väl sökt sälja eller byta mot annat, som familjen behövde. En gång hade han kommit hem med en skäppa potatis i en säck på ryggen. Det var vinter. De yttersta potatisarna i säcken hade frusit och smakade underligt. De som haft gott av kroppsvärmen sattes i jorden, när våren kom. Mormor sade sig aldrig kunna glömma hur förvånade hennes föräldrar blev över det rika utbytet och den goda smaken. Jämfört med rovarna. Och så gav det en härlig omväxling i kosthållet. Det hade varit en stor händelse. Nästan som att få rikedom i huset, sade mormor.

Den smula potatis, vi kunde få sätta hos en bonde, kunde väl inte ge stort utbyte. Inte i jämförelse med den ökade dagsverksbördan. Jo, potatisen på bondens åker gav mångdubbelt utbyte jämfört med vad fallet var på vår egen sparsamt gödslade och magra åker. Därför måste vi ta dagsverksskyldigheten med den extra börda den innebar. Vi måste skaffa mat åt grisen för att själva få sovel i huset.

Som tillskottsfooder till potatisen fick grisen nässlor om sommaren. Nässlor är väl numera ett föraktat och jagat ogräs. Finns kanske inte längre. Men nässlor lär innehålla både vitaminer och annat gott. Sådant visste vi intet om, men grisen tyckte om nässlorna och vi fick gott kött efter detta foder.

Det var emellertid en extra börda för morfar att släpa hem nässlor. Det fanns gott om dem på dikesrenar och åkerkanter. Man behövde inte ens fråga om man fick skära dem. Det var ogräs.

Morfar skar av dem när han var på väg hem från arbetet. Band samman en börda så stor han orkade bära på sin rygg. Nässlor växer fort. De kunde "skördas" flera gånger om under sommaren.

Hemkommen repade morfar de gröna bladen från stjälkarna. Bladen hackade han med en yxa, blandade dem med en sörpa av vatten, kokt potatis och vetekli. Det blev prima grismat. De hårda stjälkarna ställdes att torka. De var utmärkta som bränsle. Man kunde också röta dem liksom man gjorde med lin, behandla dem på samma sätt och få den finaste nettelduk därav.

Jag har dock intet minne av, att mormor förvandlade nässlornas stjälkar till fin linnetråd. Hon var eljest van att ta vara på allt, och under hennes flitiga händer blev både lin och ull till nyttiga saker. I vävstolen eller med hjälp av strumpstickorna. Jag såg henne aldrig sysslolös.

Vi hade också ett par får. Deras vinterfoder var hö, som morfar mejade på dikesrenar runt om och bar hem på sin rygg. Får är inte alls fordringsfulla. Nog var detta hö ganska grovt och fullt med ogräs. Men fåren åt det gärna och trivdes utmärkt. Det hände att morfar hade mejat mycket hö på flera dikesrenar. Hade han tur kunde han – mot dagsverken – få leja häst och kärra och köra hem ett lass hö på det sättet. Det var en stor lättnad. Och tillika en stor rikedom att få så mycket hö på skullen. Det mesta av fårens vinterfoder bar morfar dock hem på sin rygg. Dagsverkena var många nog ändå.

Fåren fick lamm. Ofta två vardera. Om sommaren sändes får och lamm på bete på en allmänning nedåt stranden till. Lammen såldes till slakt när de var passande stora. Det var mig en gränslös sorg. Lamm kan vara så lekfulla. Jag älskade lammen. Lekte med dem. Lärde dem visst ibland att stängas och ha annat otyg för sig. De var mina käraste lekkamrater. Undra på att jag grät bittra tårar, när en eller annan uppköpare brutalt stuvade in dem i en bur och förde bort dem. Visst hade morfar fått en slant för dem. Men pengar kunde man inte leka med. Inte kela med. Det var en brutal och ruskig värld vi levde i.

Jag grät också när grisen slaktades till jul. En sådan hushållsgris kan bli som en god vän. Och så skulle den plötsligt låta sitt unga liv. Men mormor tog mig i upptuktelse. Jag fick inte gråta, inte ynka djuren. Då blev det svårare för dem att dö. En slags tröst. Men härdad blev jag aldrig. Först

hålla av djuren. Kela med dem. Och sedan ta livet av dem och äta dem. Livets dubbelhet, hyckleri om man vill. Jag grubblade mycket över det där.

Min sorg stillades dock snart, ty när värsta vinterkylan var över kom morfar hem en kväll bärande en liten griskulting i en säck på ryggen. En ny liten medlem av familjen som det gällde att vara god emot, kela med, klia bakom öronen. Några månader. Tills kampen mot tårar och saknad började på nytt.

Vi hade också ett par gäss. Och ibland en fruktansvärt elak gåskarl som jag var rädd för. Han var både ilsken och stark och tvekade inte att gå till angrepp, i synnerhet när hans båda kvinnfolk hade gässlingar. För all del, han var i sin goda rätt. Han ville försvara avkomman och förstod inte att skilja på vän och fiende.

Det hände att de båda gässen lade flera ägg än de kunde ruva. O ljuvlighet, då fick vi pannkakor! En härlig omväxling med all saltmaten.

Gässen lades att ruva inne i stugan, i "sönderbänk", eller gåsabänken som den kallades. Det var en väggfast bänk utefter stugans sydvägg. En lucka framför varje gåsarede med hål så att kräket kunde få luft. Stackare den som råkade sätta sig mitt för det hålet. Då fick man ett ordentligt tjuvnyp i vaden och flyttade sig fortare än kvickt.

Gässlingarna, som jag också slösade min kärlek på, såldes fram mot november. Bittra tårar igen. Det var så svårt att bli härdad, vänja sig vid världens brutalitet.

En flock höns hörde också till familjen. Äggen såldes. Hände det att ett ägg gick sönder fick vi pannkakor till middag den dagen. Det hörde till mina tidigaste plikter att samla in ägg. Jag törs inte garantera att jag inte en och annan gång var skuld till, att ett ägg förolyckades när jag hämtade in dem. Må min synd förlåtas mig! Jag höll så mycket av att äta pannkakor. Saltmat och potatis var ganska enformigt.

Kycklingar? Nog minns jag att en höna eller två ruvade och i tidens fullbordan fick den allra käraste familj, som ömt vårdades. Inga opersonliga maskinkycklingar som nu! Sådant kände vi inte till. Det gick på gammaldags vis, och det gick oftast bra. Gummorna där nere bytte ägg sins emellan. Om någon hade en bra tupp och prima höns blev det god avsättning på ägg till ruvning. Varför det skulle tupp till kunde jag inte begripa. En sådan person var rysligt högmodig och ofta elak mot hönsen. Tyckte jag.

Blev man något så när vän med hönan-modern kunde man få lov att ta en sådan liten mjuk dunboll till kyckling i handen. En underbar känsla. Varmt och mjukt liv.

Tyvärr växte de små live och blev, efter mitt barnsliga omdöme, mindre kära och mindre medgörliga. Det blev väl tuppar en del av dem. Sådant hör ju till naturens ordning. Ingenstädes i mitt minne finns minsta erinran om att vi någonsin fick stekt kyckling. Mormor har säkert ansett det som höjden av lyx. Dessutom hade vi alls inte råd med sådant. Mig ovetande har mormor nog slaktat de överflödiga tupparna och sålt dem till handlarn för att få pengar till andra varor, som vi hade stort behov av. Borta var tupparna. Det var för sent att gråta. Dessutom blev det ofta slagsmål dem emellan, när de nått en viss ålder. Inte visste jag varför men de hade svårt att förlikas.

Det var tvingande nödvändigt att sälja både lamm, gässlingar, tuppkycklingar, ägg och annat. Det gav en smula kontanta pengar till inköp av absolut nödvändigt bränsle, lite socker, ett hekto kaffe en och annan gång, eller ett paket the. The var drygare än kaffe, därför blev vi thedrickare innan vi visste att det var fint! Dessa varor var nästan det enda som köptes. Vi förde naturalhushållning av tvång.

I yngre år hade morfar under sommarmånaderna arbetat vid ett tegelbruk på Bornholm. Bornholm var Amerika för de allra fattigaste. Stenbrott och tegelbruk där gav sysselsättning under några sommarmånader. Och Bornholm var så nära att man kunde leja en fiskare till att ro över. Det var billigare än en amerikabiljett.

Morfar hade emellertid måst sluta med dessa sommarresor, fast de hade gett familjen en bra summa kontanta pengar, som man väl fått lov att betala med i stället för dagsverken.

Arbetet utfördes på vad man nu kallar ackord. De yngre arbetarna satte upp tempot för att tjäna mer. De äldre kunde inte följa med. De måste sluta.

Det var före min tid. Men morfar berättade ofta om sina somrar på Bornholm. Nog var jag liten när jag hörde honom berätta om arbetet på denna ö, som vi vid klart väder kunde se från sanddynerna nere vid stranden. Men jag började ändå spekulera över varför de inte kunde enas både om rimlig lön för arbetet och rimligt tempo. Lagen om tillgång och efterfrågan kände jag ju inte till. Än mindre visste jag något om, att arbetarna eventuellt kunde ha slutit sig samman, enats. Arbetarna visste heller ingenting om allt detta. Och allt för många kom och erbjöd sig, efter vad morfar sade, till nästan hur liten lön som helst. Bara en smula kontanta pengar att komma hem med var en betydlig hjälp för familjen där hemma på andra sidan Östersjön.

Morfars skildringar från somrarna på Bornholm lade emellertid grunden till min tidiga förståelse av hur nödvändigt det var att hålla samman. Vara eniga. Vara flera om ett krav. Kom vi en och en blev vi blott som småslantar. Och behandlades därefter.

En annan inkomstkälla var skötseln av sockerbetsfälten. Uppe på den feta leriga jorden odlade bönderna sockerbetor. Man åtog sig för en bestämd summa – tyvärr har jag glömt hur stor, eller rättare hur liten den var – att sköta en viss areal, ett tunnland eller flera, hur mycket man ansåg sig orka med.

Så snart betorna kunde skymtas i rader skulle det hackas mellan raderna. En gång. Två gånger. Kanske flera gånger. Beroende på hur mycket ogräs det fanns. Ogräs var det gott om. Kemiska medel mot ogräset kände man ännu inte till. Det gällde bara att hacka och luka. Ogräs var snyltväxter. Det visste vi allt för väl från vår egen lilla åker där hemma.

Betorna skulle gallras när plantorna nått en viss storlek. Morfar ”hackade före”, som vi kallade det. Det vill säga att han med en hacka av passande bredd hackade bort plantorna så att blott små buskar stod kvar. Mormor och jag kröp rad upp, rad ned och gallrade. En betplanta, den kraftigaste, skulle stå kvar. Absolut inte flera. Bonden kom ofta och såg efter om arbetet utfördes ordentligt. Det vankades uppsträckning om man råkat låta två plantor stå samman.

Var det nödvändigt att krypa till detta arbete? Ja, tyvärr. Vi orkade inte gå med böjd rygg dag efter dag. Mormor var gammal och stel av för hårt slit. Jag, som var bara barnet, sades ingen rygg ha. Men ej heller min unga kropp kunde uthärda den böjda arbetsställningen hur länge som helst. Ned på knä fast det gjorde hemskt ont. Våra knän blev såriga och ömma som bölder. Vi försökte linda trasor om för att skydda huden mot den hårda jorden och småstenarna. Men trasorna slets sönder allt för fort och var dessutom i vägen. Arbetet skulle gå undan. Så bet vi tänderna samman och uthärdade smärtorna.

Kort tid efter gallringen var ogräset framme igen. Hacka på nytt. Det avtalade stycket skulle hållas rent. Först sista året jag var hemma, det var omkring tiden före första världskriget, kom något så nymodigt som radrensare i bruk. Det var en stor lättnad. Men så fick vi naturligtvis mindre betalt pr tunnland.

Vi skulle också gå utefter stycket och skära av fröstockar. Några plantor gick i frö. Man förstod inte den gången varför det skedde. Ej heller att

det gagnade till intet att skära ned dessa fröstockar. Det blev ingen normal sockerbeta av den plantan för det.

Det värsta återstod: upptagningen av betorna. För sockerhaltens skull började arbetet så sent som möjligt. Oftast under sista hälften av oktober, och pågick en månads tid.

Morfar lossnade betorna med en tvågrenad grep. Mormor och jag drog upp dem, slog av jorden och lade dem i rad. Sen högg vi av blasten med en stor skarp kniv och kastade betorna i högar. Högg vi av för mycket fick vi anmärkning för det. För litet var också galet. Men man fick rutin. Mot kvällen var högra handleden öm och värkte. Det frestade på att svinga den ganska tunga kniven dagen lång. Varmt omslag över natten hjälpte något. Man skulle ju kila på igen dagen efter. Ingen tid att förlora.

Blåst, regn och blöta, och leriga åkrar gjorde detta arbete vidrigt. Värst var det när nattfrosten satte in. Då var betblasten isande kall och knasade som sprött glas om morgonen. Men vi måste arbeta ändå. Arbetet skulle göras. Det var sent på året. Frosten kunde bli värre dag för dag.

Vantar på händerna! Sådan lyx kände vi inte till. Det skulle förresten ha blivit betraktat som pjollrigt. Träskor på fötterna. De var varma och bra så länge de var torra. Men den feta leran gled snart upp över kanten och ned i träskorna, som blev sura och kalla. Morfar hade träskostövlar. De var varma och prima. Tunga och ganska klumpiga, men vad gjorde det blott man höll sig torr och varm. Mormor och jag frös jämmerliga. Händer och armar blev röda och såriga.

Vad gjorde vi vid det? Hudkräm! När jag nu tänker tillbaka förefaller mig blotta tanken en smula löjlig. Ingen kände till sådana medel. Pengar att köpa för fanns ej heller. Nej, vi använde en urgammal ”medicin” mot sårig hud: Varm urin! Intet annat. Så snart vi kom hem tvättade vi oss ordentligt rena. Sen utanför stugan för att ”uträtta ett litet ärende”. Över händer och armar. Det sved fruktansvärt. Men det hjälpte. Vilka läkande medel det kunde finnas i denna kroppens avfallsprodukt vet jag inte. Jag vet blott av erfarenhet att medlet var allmänt och att det var effektivt. Vad skulle vi eljest ha gjort vid våra såriga händer?

Samma ”medicin” använde vi förövrigt mot frost i fötterna. Man samlade urin i ett handfat, värmdde det på spiseln, höll fötterna i så varmt man kunde tåla det. Medlet var absolut tillförlitligt.

Fanns det inga andra möjligheter att tjäna kontanta pengar till nödvändiga utgifter? Åhjo, före betkampanjen kunde man tjäna några kronor

genom att hjälpa till med potatisupptagningen. Det odlades mycket potatis på lättare jord. Den tunga lerjorden bar sockerbeter och vete.

Arbetet med potatisen var inte så tungt som betupptagningen. Inte så vidrigt heller. Det försiggick under september månad. Då kunde vädret ibland vara milt och nästan sommarvarmt. Ändå var detta arbete tungt och besvärligt nog, när man faktiskt bara var ett barn. Mormor bad mig fri från skolan under flera månader så att jag kunde hjälpa till med skördearbetet, med potatisen och med betorna.

Daglönen för kvinnor och någorlunda vuxna barn var 75 öre, för männen en krona. Arbetet började i dagningen och pågick tills det skymde så mycket att vi inte längre kunde se potatisen. Då fick vi sluta. Inte förr. En fjorton dagars tid kunde vi få sådant arbete.

Vi hade ju alltid några dagsverken att göra. För satt potatis, för lejd häst och kärra eller annat. När dessa dagsverken var utförda tog vi alla tre arbete vid potatisupptagningen. Det blev ju två kronor och femtio öre om dagen för oss tre tillsammans. Kontanta pengar. När vi kom hem om kvällen försökte vi ofta om vi vid lyktsken kunde ta upp en rad eller två av vår egen potatis. Det var så viktigt att få den ordentligt bärgad. Den skulle ge mat åt både oss och grisen under vintern. Men oftast domnade vi av trötthet. Eller mörkret blev så tätt att vi inte kunde arbeta. I så fall måste vi ta söndagen till hjälp. Efter att ha varit i kyrkan.

Det var synd att arbeta på vilodagen. Det visste vi allt för väl. Men nöden har ingen lag. Dessutom stod det något i Skriften om, att arbete på vilodagen var tillåtet ”om det icke utan våda kunde uppskjutas”. En nödfallsutväg som fattigfolk måste använda sig av i förhoppning om, att Den Allsmäktige såg med misskund på oss och förstod, att det var familjens dagliga bröd vi på detta sätt räddade från frost och förstörelse.

Förutom daglönen fick vi ju kosten på de gårdar, där vi arbetade. Tyvärr var den oftast i sämsta laget. Nog var vi fattiga hemma, och nog levde vi mest på saltmat. Men maten var alltid god och väl tillagad. Mormor var duktig med sådant.

Åtskilliga gårdar hade dåligt rykte vad kosten angick. De fick arbetskraft sist. Men det fanns ju allt för gott om folk, som behövde tjäna några kronor. Ingen hade råd att säga nej till erbjudet arbete.

Innan arbetet började i den tidiga morgonstunden fick vi i allmänhet salt sill och potatis samt skummjolk, bröd och ”kaffe”. Kaffet var ”vatten vari husmor doppat en kaffeböna!” På det sättet försökte vi skämta om den saken. Den salta sillen var aldrig rensad. Den drogs upp ur tunnan och

kom på bordet med huvud, stjärt och inälvor. Och illande salt. Fram på vårkanten var den ofta härsken också. Potatisen med skal på. En kniv, en träplatta och en kopp utgjorde servisen.

Jag har aldrig varit kräsen, men jag har haft svårt att äta tidigt om morgonen, och denna måltid var mig direkt motbjudande. Ett par potatisar, kanske en liten, liten sillarumpa, en kopp skummjolk och ett litet stycke bröd måste jag tvinga ned, hur mycket det än bar emot. På denna måltid skulle vi ju klara oss till middagen klockan tolv. Ibland var jag så hungrig innan vi kallades in till middagsmåltiden att det svartnade för ögonen och jag var ofta nära att stupa av utmattning. Men det hjälpte ju inte. Bita tänderna samman. Det var lösen.

Varför urvattnade man inte sillen till morgonmåltiden? Tja, varför inte. Kanske likgiltighet. Kanske för mycket arbete med det. I de flesta tillfällen var orsaken nog den, att var sillen urvattnad och rensad, då åts det allt för mycket av den. Dessutom var det visst sed och bruk att servera den salta orensade sillen sådan den drogs upp ur sillatunnan. Jag har intet minne av att sillen kom rensad och urvattnad på bordet på någon enda gård, där jag var i arbete. Och inte alla bondmoror var likgiltiga med vad de bjöd arbetsfolket att äta. Men när den ena inte rensade sillen, varför skulle den andra då göra det. Folk fann sig ju i det. Ingen anledning att göra sig onödigt besvär.

Middagsmåltiden bestod oftast av fett stekt eller kokt fläsk och potatis. Gud ske lov för potatisen! Det hände att fläsket var härsket. Alltid var det ettrigt salt. Det var ju för hållbarheten. Och heller inte fläsket kom i beröring med vatten före tillberedningen.

I bästa fall fick vi någon slags välling efteråt. Alla åt ur samma fat. Vi använde hornskedar. Var hade sin. Kvinnorna torkade av sina på förklädet, när måltiden var förbi. Männens strök av sina på byxbaken. När vi slutat äta sattes skedarna och eventuella knivar upp under bjälken. På det viset reducerades middagsdisken till ett minimum.

Låt vara med hornskedarna! Vi använde också hornskedar hemma, men de blev diskade. Men det att alla åt ur samma fat . . . Så gjorde man överallt. Var jag pjoskig när jag vämjdes? Vi åt ju ur samma fat hemma, men vi var bara vi tre, mormor, morfar och jag. Och vi var renliga. På gårdarna . . . Det är inte värt att tala om hur smittosamma sjukdomar kunde spridas på detta sätt. Smitta visste man ingenting om på den tiden. Inte om bakterier heller. Men direktäckligt var det allmänna bruket att männen antingen tuggade snus eller tobak. När de gick in i köket för att äta

tog de med ett ”snupptag” bussen eller mullbänken ur munnen och stoppade den i västfickan till måltiden var förbi. Långt senare har jag kommit att tänka på, att kanske detta bruk av tobak i munnen helt enkelt verkade desinficerande!

Scenen med alla dessa halvsmutsiga hornskedar – om sommaren omsorgsfullt slickade av flugornas mångfald – som vandrade upp och ned i det gemensamma fatet, den går aldrig ur mitt minne. Ofta har jag önskat att jag kunnat måla den. Men då hade den kanske sett romantisk ut och blivit feltolkad.

På de gårdar, som var svårast vad mathållningen angår, hände det inte sällan att arbetsfolket efter en lång dags hårt arbete bara fick potatismos och skummjolk till kvällsvard. Då var vi hungriga när vi kom hem. En skiva grovt rågbröd med flott och salt på, det smakade underbart då. Mormor bakade så gott bröd. Och vid julslakten kokade hon flottet med lök och mångahanda kryddor.

II

Är det medeltid jag givit några glimt av i första kapitlet? Visst inte. Det är blott några smådrag från min ostskånska hembygd omkring sekelskiftet. "När seklet var ungt", för att låna en känd boktitel. Överdrifter? Inte alls. Det var bara så. Överallt. Så vitt min erfarenhet räckte, och mina upplevelser. Tanken, att det kunde vara annorledes, hade ännu inte nått ditut.

Fanns ingen hjälp att få vid sjukdom? Vid ålderdom eller yttersta armod? Nej. "Att vara fattig, det är att vara hänvisad till sig själv." Det är visst salig C. J. L. Almquist, som sagt det för ganska länge sen. Orden gäller lyckligtvis inte i dag, då hjälp finns att få. Men de gällde sannerligen den gången, då seklet var ungt.

Kristendomens lära om kärleken till nästan hade inte trängt så djupt i sinnena att "dessa mina minsta" också omfattades av eventuell hjälpsamhet. Undantag fanns naturligtvis, men de var ganska sällsynta. De fattiga var ett sämre slags folk, det var fastslaget. Man kunde använda dem som arbetskraft. Kom de i nöd, nåja, så var det deras egen skull. Och så fanns det ju fattigvård. Sådan den nu var. Men att också den skulle vara bättre,

det hade ännu inte gått upp för dem, som styrde och ställde med en sockens angelägenheter.

Visst blev många sjuka. Av dålig kost, dåliga bostäder och för hårt arbete. Läkare fanns inte. Jo, jag hörde talas om en, som skulle bo i nästa by, flera mil borta. Ingen från vår bygd sökte honom. Man hade inga pengar varken till resa eller konsultation.

Det fanns ingen annan hjälp än den fattigfolk gav varandra. Lyckligtvis var hjälpsamheten dem emellan stor, fast de inte hade så värst mycket att hjälpa med. Visserligen betraktades vi nere på utmarkerna som sämre folk. Åtskilliga kom nog att känna sig som sådana. Och någon handlade ibland därefter. Men de flesta kände förpliktelsen, kristendomens förpliktelse mot nästan. Eller helt enkelt en medmänsklig förpliktelse till att handla som den barmhärtige samariten. Många hade varit ännu värre därän om denna inställning inte funnits.

Vi måste hjälpa oss själva om någon blev sjuk. Klara oss med gamla huskurer eller bistånd från någon, som kände en smula till sjukhjälp. Och hjälpte det inte, nåja, så var det Guds vilja att man skulle skiljas hädan. I allmänhet inväntade folk döden med stoiskt lugn. Försökte ordna om sitt hus, så vitt möjligt söka göra ond gärning god igen så man kunde få ro i sin grav. Det fick man nämligen inte om man skildes hädan från detta livet med synd och gjord orätt på samvetet. Så bad man till Gud och hoppades på himlens lycksalighet. Den förhoppningen var en realitet för fattigfolk. Hur skulle de eljest fått kraft till att leva.

Bara man kunde undgå fattiggården! Att komma på "nr. 7", som fattiggården kallades, var en fruktansvärd deklassering. Redan språket vittnar därom. Ingen sade någonsin "fattiggården". Man sade "nr. 7". Därmed sökte man dölja lite av det hårda ordet med allt vad det innebar av lidande, deklassering och skam. Fattigfolk hade ju också sin stolthet. Och sin fruktan. I dag skulle lärt folk säga, att man använde en eufemism. Ett så fint ord kände man inte. Men skammen över att vara fattig, den kände man.

De som kom på "nr. 7", det var sådana som var fullständigt hjälplösa. Ensamma stackare som ingen varken ville eller kunde sköta medan de väntade på döden. Dit kom också infantila, och sådana som var sjuka till sinnet. Efter senare tidens sätt att se förstås. Ingen tänkte den gången på att de var *sjuka*. Det betraktades för övrigt som en stor skam om någon familjemedlem blev sinnessjuk. Väl något som ännu hängde vid från den tiden, då man ansåg dem besatta av djävulen. Hade "förskrivit sig" som

det hette. Ordet fanns kvar i språket. Häxförföljelserna ett par sekler tidigare bottnade väl i samma uppfattning. Sederna hade blivit lite mildare utanpå. Man slog inte längre ihjäl dem. Brände dem inte på bål. Men ”förskrivit sig”, det hade de. Djävulen hade tagit makten över dem.

I den förbindelsen har jag ett förfärligt minne, som ännu efter sex årtionden kan dyka upp som en ond dröm. Dottern i en gård – det var alltså inte fattigfolk det rörde sig om – blev sjuk, sinnessjuk alltså. Inte kunde en bonde sända sin dotter till fattiggården. Inte kunde de haft henne där heller. I perioder blev hon våldsam och skrek så det hördes vitt omkring. Slog sönder allt hon fick tag i. Kärlekssorg, sade de yngre. De äldre ryste och menade att hon var besatt av djävulen. Eller kanske hade varulven förgjort henne.

Nåväl, denna stackars kvinna måste föräldrarna till slut spärra inne i en liten kammare på gården. En väggfast bänk och dito bord samt en spann till hennes nödtröft var de ”möbler” hon kunde ha. Lösa föremål kunde man riskera att hon slog sönder, kanske skadade sig själv också. Ett litet fönster högt uppe spikades omsorgsfullt till. Dörren låstes försvarligt. En liten lucka i dörren kunde öppnas. Genom denna fick hon sin mat. Och genom den lämnade hon ut sin kropps avfall.

I denna fängseliknade cell levde den stackars människan under åtskilliga år. En fruktansvärd börda också för föräldrarna. Folk var rädda för både dem och gården.

Det verkar medeltid. Men så bundna var sinnena i gamla föreställningar att folk både tänkte och handlade omänskligt och hårt. Samtidigt med att de gick i kyrkan och bekände sig till kristendomen. Men i den förbindelsen får man ju ihågkomma, att de hörde mera om den straffande guden än om den kärleksrike.

Döden var enda hoppet för denna unga kvinna såväl som för hennes olyckliga föräldrar. Och de fruktade säkert döden lika mycket som de fruktade människors dom. ”Den glupande helvetesglöden /den finner du icke där/ i dalarna bortom döden/ den brinner här.” Det är Rune Lindström som säger det. Och han fortsätter: ”Gehenna är bödelsbilan/ i människors dom.”

Människors dom var hård. Folk var tämligen eniga om, att denna olycka måste vara straff för ett eller annat brott. Eller en förbannelse. Stod det inte i Skriften att fädernas missgärningar kunde straffas intill tredje eller fjärde led. Vem kunde veta vilken ogärning en längesen bortgången medlem

av denna familj hade begått. Nog stod det också i Skriften, att Gud var kärleksfull och hade misskund med oss arma syndare. Men hans straffande hand var ofta hårdare. Och hit till denna olyckliga kvinna och hennes föräldrar nådde hans misskund inte.

Behandlingen på ”nr. 7” var hård och ovänlig, för att säga det milt. Det gick de värsta rykten om både svält och slag. Det var ju socknens allra ringaste, som samlades i detta ”dödens väntrum”. Ingen räknade dem för något. De var de föraktade, utstötta, som bara skulle vänta på döden, befriaren. Undra på att fattigfolk fruktade att komma till att sluta sina dagar på detta ställe.

Då det gäller hjälp vid sjukdom kan jag tala med första hands kunskap. Mormor var för vår närmaste omgivning den alltid hjälpande handen. Hon hjälpte då små barn kom till världen. Hon hjälpte när de gamla slutat sina dagar och skulle beredas för den sista färden. Och hon hjälpte med både råd och dåd om någon var i behov därav. Och det var folk ofta.

Mormor var född omkring 1845 – mormors uppgift om årtal var något svävande. Hennes mor hade varit socknens kloka gumma. Av henne hade mormor lärt åtskilligt, som ibland kunde hjälpa vid sjukdom. Vi var ju hänvisade till att hjälpa oss själva så gott vi förmådde.

Mormor slog åder, som det hette. Många trodde att de hade för mycket blod. Det lättade att bli av med en del, påstods det. Så kom de till mormor och bad henne åderlåta dem. Jag har många gånger sett hur det gick till. Med ett åderjärn – ett sådant finns väl på något museum – slog mormor ett litet snitt i en ven i högra armvecket. Hur mycket blod som tappades av törs jag inte nu säga. Den gången tyckte jag det var mycket, men jag var ju bara barnet och lätt att imponera. Blodet fick rinna i en liten skål. Efteråt förband mormor såret mycket noga. Hon visste intet om bakterier eller infektion. Men alltid efter en åderlåtning rev hon en remsa av fint, rent linne och förband noga. Sen kastade hon en synål i blodet och gick tyst ut och grävde ned det.

Synål! Rena vidskepelsen! Kanske det. Men det var en absolut grundfast uppfattning, att stål hade en starkt beskyddande kraft. Man slog stål i dörrtröskeln mot trolltyg. Intet trolltyg kunde gå över stål, påstods det. I stålet bodde en magisk kraft, och man borde säkra sig. En blandning av hedendom och kristendom. Javisst. Men det var ännu brytningstid i min vrå av världen.

Förövrigt har jag ofta undrat varför det lilla såret efter en åderlåtning

alltid blev förbundet så omsorgsfullt med rent linne. Eljest var det vanligt att man lade gammal, seg spindelväv över sår för att de skulle läkas fort och säkert.

Vårt hus var halmtäckt. Det var alla hus där nere. Uppe på loftet var det gott om gammal spindelväv. Gammal, seg väv som man nästan inte kunde riva sönder. Otaliga gånger har jag sänts upp på loftet efter ett sådant gammalt, grått stycke väv så att mormor kunde lägga det över ett sår. Sedan förband hon och såret fick inte röras förrän man kunde anta att det var läkt. Infektion i såret? Det hörde jag aldrig något om. Man skulle bara låta det vara i fred.

Jag anar inte om det möjligen i en sådan gammal spindelväv kunde finnas beståndsdelar, som fick sår att läkas ovanligt fort. Kanske var det bara det, att spindelväven var så seg och tät att den höll all orenhet ute. Kom jag någon gång i oförstånd ned till mormor med en spindelväv, som inte hade den rätta segheten, blev jag sänd upp efter en som var bättre. Det fanns gott om dem och jag visste mycket väl hur de skulle vara. Men ibland försökte jag nog knipa ifrån min uppgift så lätt som möjligt och ta ett väv som var närmast. Jag tyckte inte om varken loftet eller dess många spindelvävar.

Detta med spindelväven var emellertid varken häxeri eller vidskepelse. Blott ett urgammalt husråd, som visat sig bra och användbart.

Mormor utövade en egendomlig form för massage. Alla arbetade för hårt. Värk över korsryggen var en ganska vanlig åkomma. Att ”träda för värk”, som det hette, det kunde inte vem som helst göra. Mormor kunde.

Patienten lades framstupa på en mjuk bolster på golvet. Mormor stödde sig på en käpp, väl för att hålla balansen, medan hon med sin nakna högra fot bearbetade patientens korsrygg. Behandlingen upprepades flera gånger, och sades lindra.

Mot muskelsmärter framställde mormor ett slags liniment. Jag vet inte vilka beståndsdelar det innehöll. Det var en ganska tjock, gul vätska, som luktade starkt av terpentin när hon tillredde den. Intet häxeri. Blott ett gammalt recept hon ärvt av sin mor. Linimentet smordes på den värkande muskeln. Det hettade värre. Orsakade väl rikligare blodgenomströmning och därvid lindring. Vilket är en slutsats jag kommit till i vuxen ålder, när jag själv ibland besvärats av en värkande muskel och då kommit att tänka på mormors liniment.

Vi hade trädgård. Det var alls inte vanligt vid de små stugorna. Jorden var mager och krävde både att bli väl gödslad och väl skött för att kunna

ge både blommor och grönt. Men mormor älskade blommor och arbetade gärna med sin trädgård, även om hon hade övernog av vad folk tyckte var nyttigare arbete. Hon odlade många slags blommor. Gamla sorter, de flesta väl nu glömda. Jag tyckte mormors blommor var det vackraste som fanns.

Trädgården hade en liten avdelning med kryddörter och en med läkeörter. Från kryddgården hämtade mormor frö och blad, som gav extra god smak på den myckna saltmaten. Där fanns mynta och salvia, timjan och persilja, gräslök och flerårig körvel samt flera andra örter, vars namn jag nu glömt.

Läkeörterna var ett kapitel för sig. Plantor och frö stammade från mormors mors trädgård. Och mormor hade förstått att väl förvalta arvet. Frö eller blad torkades eller kokades och blev till helande eller rensande mixturer.

Många av våra grannar kunde plötsligt få för sig, att de hade orent blod. Kanske var det riktigt. I varje fall kom de till mormor och fick en flaska mixtur, som skulle rena blodet. Gamla recept som nedärvts genom generationer.

Folk använde också iglar, när de ville bli av med verkligt eller inbillat blodöverflöd. Sådant gav mormor sig inte in på. Men jag har en gång sett en sådan "föreställning". Vi besökte en gång en bekant i en grannsocken. Just vid vårt besök hade vår bekant ett par iglar satta på en patient. Det smutsbruna, maskliknande djuret hade sugit sig fast vid en tandböld, och vi kunde så tydligt se hur kräket fyllde sin kropp med patientens blod. Det var så äckligt att jag måste ut och kräkas. Senare talade mormor om för mig, att man kunde få igeln till att ge ifrån sig blodet igen om man strödde lite salt på den. Satte man den så åter till det sjuka stället började den suga på nytt.

Det där med orent blod har jag ofta undrat över. Många gick omkring och hade bölder. Det onda slog ut, sade man. Blev det för långvarigt grep man till andra medel än de man kunde få hos mormor.

Inte långt från vår stuga fanns ett så kallat jättekast, det var en väldig sten som isen en gång för årtusenden sedan glömt kvar där. Den tolkningen gavs ju inte. Vi visste ju ingenting om istid. Nej, det var en jätte som kastat stenen. Jättar fanns, det var säkert och visst. Och med en sådan sten var övernaturliga krafter förbundna. Ingen vågade röra denna sten, fast den låg i vägen i bondens åker.

Om en böld inte ville läkas tog man ett stycke lärft, strök lite av böldens

varbildning på tygbiten, gick en mörk natt, helst en torsdagsnatt, till jättekastet och stoppade tygbiten in under stenen. Varefter man väntade på hjälp från de krafter, man trodde bodde i stenen.

Se, det närmar sig hedendom, det skall erkännas. Men folk var ju så hjälplösa och lämnade i total ovetenhet. Det hör också till historien, att stenen till slut blev sprängd och använd till vägmateriäl. Det var vid sekelskiftet då de tidigare ofta bottenlösa vägarna började makadamiseras och vägmateriäl därför blev starkt efterfrågat. Mannen, som sprängde stenen, fick ett sår av en stenflisa på ena skenbenet. Det läktes aldrig. Stenen tog hämnd, sade man.

Samma "kraft" sades också bo i en fläderbuske. *Hyll* kallades den. Aldrig fläder. Hyllebuskar fanns vid de flesta hus. I vår trädgård fanns en stor kraftig hyll. Mormor plockade dess blommor och torkade dem. Hyllethe såväl som camomillthe var bra mot förkylning och "trångt bröst", som många led av. Bronchitis antar jag. Det är ju ett gammalt råd som ännu brukas.

Till sin stora sorg fann mormor ibland en tygbit med var från någons böld instucken mellan den gamla buskens grenar. Sådant trodde hon inte på. Hon blev mycket ledsen när hon upptäckte sådant. Varför också just gå till vår hyll? Misstanken lurade att mormor, Bengta Anders Pers, kanske ändå hade förbindelse med makter, man helst skulle hålla sig ifrån, även om man påkallade deras hjälp. Nog var Bengta både duktig och hjälpsam och snäll tillika. Men det kunde ju inte skada att försöka om hennes hyllebuske kunde hjälpa när hennes övriga kunnande inte slog till. Så hände det att någon kom smygande en mörk natt medan husets folk sov. Hade Bengta förbindelse med dessa makter så fick man kanske hjälp. Tanken var inte särskilt logisk, men folk tänkte inte så klart som önskligt, och i nödens stund försökte man allt. Också det att sära en som eljest hjälpte.

Förkylning kallades frossa. Det var väl feber. Febertermometer existerade inte. Vi kände inte ens ordet. Ej heller visste vi något om kroppens normala temperatur. Var skulle vi lärt det. I skolan till exempel hörde vi intet om sådant.

Varade frossan länge och man blev mycket het kunde man dö av det. Lunginflammation antagligen. Men det visste vi heller inte något om. Blott att våldsamt och långvarig frossa oftast slutade med döden.

Malört var en viktig läkeört i mormors trädgård. Denna växt har jag ett så levande minne av. Redan bladen doftade kryddade och starka. En

kraftig kvist sattes ned i en flaska brännvin. När det dragit en tid blev det till "en besker", som det kallades. Det var ett osvikligt medel mot dålig mage. En sådan snaps gjorde i varje fall skäl för namnet "besk". Själv har jag flera gånger fått en sådan snaps när jag klagat över någon magåkomma. Det sved som eld i mitt innandöme. Men magen skyndade sig att komma i ordning efter den hästkuren.

Malörten skulle skäras medan de små gula blommorna ännu var i knopp. När den tiden kom visste våra grannar var de skulle hämta en kvist för att "sätta besker". Det var bra att ha medicin i huset om magen krånglade.

Kamferdroppar var ett mycket använt medel. Det kunde visst köpas hos handlarn. Jag kände så väl igen det där när jag läste Vilhelm Mobergs "Invandrarna". Kristina, Karl Oskars gumma, hade kamferdroppar med till landet på andra sidan det stora havet. Och hon blev så ängslig, när den flaska, hon haft med från Sverige, var nära att ta slut. Jag förstod det så väl. Vad skulle Kristina göra i ett främmande land, vars språk hon inte ens förstod. Och långt ute i vilda skogen. Tillgriper jag en och annan gång detta gamla medel mot opasslighet, då tänker jag alltid på Kristina och på min kära mormor. Båda kommer mig så nära. Mormor kunde köpa en ny flaska kamferdroppar. Det kan jag också. Kristina kunde inte.

Vad mormors övriga läkeörter användes till vet jag inte. Hon lät aldrig sitt vetande gå vidare till mig. Kanske anade hon, att en ny tid höll på att bryta in, trots att inga yttre tecken därpå visat sig i våra trakter. En ny generation skulle kanske inte alls bry sig om eller ha användning för sådant. Ej heller ha förståelse för hur nödvändigt det hade varit att kunna klara sig själv när man var lämnad i sticket. Och när förståelsen upphörde kunde tilltron vändas i sin motsats.

Under de senaste åren av sitt liv upphörde mormor att bereda mixturer. Det hände inte sällan att vi hade obehag på grund av hennes kunnande. Trakten var så avlägsen att brytningen mellan hedendom och kristendom ännu var stark. Mycken vidskepelse frodades likaledes. Jag kan inte säga att vidskepelse brottades med vetande. Ty vetande kunde vi ingenstädes hämta, hade vi varit aldrig så vetgiriga.

Hos många levde ännu föreställningen, att de som i likhet med mormor visste lite mer än andra, de var nog i pakt med djävulen eller med andra makter. Jag minns en episod som hade den hänt i går. En morgon kom morfar ut. Han såg strax att någon dragit en handfull strå ur halmtaket just över dörren. Morfar visste allt för väl vad det betydde. Han drog dörren igen efter sig och kom tillbaka in i stugan, tung i sinnet. Satte sig vid bord-

ändan och stödde huvudet i händerna. Mormor, som var av ett djärvare kynne, anade oråd. Hon gick ut. Såg vad som skett. Makade taksägget i ordning igen och kom vred in i stugan. ”Nu kan Karna Per Ols bara komma och be om mixtur, så ska jag säga henne min hjärtans mening,” sade hon.

Jag lyssnade och undrade. Senare fick jag förklaringen. Karna Per Ols hade en ko och den hade blivit sjuk. Veterinär var ett okänt begrepp. Någon hade inbillat Karna att kon var förgjord. Och kunde hon bara komma åt att ta lite halm från taksägget från det hus, där den som förgjort kon bodde, bränna halmen och ge kon askan, så skulle den bli frisk.

Naturligtvis dog kon. Det var en katastrof för Karna Per Ols. Kon hade kommit lös, brutit sig in i en åker och förätit sig på daggvätt gräs. Trumsjuka kallas det nu och botas med andra medel än brända halmstrån.

Sådana händelser gjorde ont. Inte kunde mormor varken förhäxa eller besvärja. Men hon var en stark och särpräglad personlighet och skilde sig nog inte så litet från traktens övriga gummor, vilket var illa tålt. Hon var annorledes och skulle ”kanöfles” som H. C. Andersen uttrycker det. Även av dem som mottog hennes hjälp.

Hade mormor levt i dag hade man kanske upptäckt att hon var begåvad. Men hennes liv inföll under förra seklets sista hälft. Då ansåg man sig ha råd med att trampa på det, som kanske kunde ha vuxit och burit frukt om det vårdats i tid. Nu fick hon nöjas med att vara klok och hjälpsam ut över vad som eljest var vanligt. Och använda de kunskaper hennes mor hade lärt henne. I allmänhet var folk både glada och tacksamma för hjälpen hon gav. Den gavs alltid utan vederlag. Aldrig en tanke på att sådant skulle betalas. Liknelsen om den barmhärtige samariten var en av grundvalarna för mormors livssyn. Hon skulle säkert ha blivit sårad om någon velat betala henne exempelvis för åderlåtning eller ryggmassage. Det föll sig helt enkelt naturligt för henne att hjälpa när det var möjligt. Folk hade ej heller pengar att betala med.

Nog hjälpte man sig med huskurer eller man sökte mormors hjälp vid sjukdom. Men tron på övernaturliga krafterns hjälp var ännu stark. Rent ”hedniska” hjälpmedel kunde försökas. Men också reminiscenser från katolsk tid levde kvar. Helgonens makt och gloria hade reformationen inte förmått att utrota helt. Ja, mormor trodde själv på helgonens undergörande kraft. Jag hörde henne exempelvis ofta berätta om hur folk blivit botade som genom ett under efter besök vid S:t Olofs kyrka och källa uppåt östra Skåne till. Dit vallfärdade folk långväga ifrån. Man offrade till S:t

Olof. Drack av källans vatten. Gick sedan in i kyrkan där helgonets bild fanns. Den finns där än. I högra handen håller S:t Olof en silveryxa. Den tog man varsamt och strök över det sjuka stället medan man innerligt bad helgonet om förbön hos Gud, den Allsmäktige. Det gick många berättelser om att hälsan återvunnits efter en sådan vallfärd.

På äldre dagar var det mormors varmaste önskan att en gång i sitt liv kunna komma till S:t Olofs kyrka, och kanske genom helgonets undergörande kraft få lindring för sin värkbrutna kropp. Hon kom aldrig dit. Vägen var lång och pengar till resan hade vi inte.

I förbindelse med sjukdomar erinrar jag ett allmänt använt medel, som var nära att ta livet av mig. Mot tandvärk brukades allmänt ett gammalt hemmaråd. Man lade in en försvarlig buss tuggtobak vid den värkande tanden. Morfar använde tuggtobak och en gång jag hade tandvärk gav han mig en buss. Intet ont anande lade jag den vid den värkande tanden, men förstod inte att spotta ut saliven. Jag svalde och blev dödssjuk. Nikotinförgiftning antagligen. Mormor blev både arg och ängslig. Det var absolut inte medicin efter hennes ordination.

Tandläkare var ett okänt begrepp. Dåliga tänder fick värka bort. Man hjälpte till med något som kallades creosot, ett skarpt frätande medel, som visst kunde köpas hos handlarn.

Folk blev mycket tidigt märkta av ålder. Hårt arbete och ensidig kost bidrog därtill. De ruttna tandstumparna hjälpte ej heller till att någon såg yngre ut. Inte hade folk bättre tänder då än nu, fast de varken fick socker eller sötsaker. Det var nog den bristfälliga kosten som bar skulden.

I förbindelse med tänder minns jag en händelse, som väckte sensation vitt omkring. En av våra granngummor hade i unga år tjänat herrskap i Ystad. Det hände att hon besökte sitt gamla herrskap, och en gång efter ett sådant stadsbesök kom hon hem med spritt nya tänder i munnen! Ingen kan nu föreställa sig vilket uppseende det väckte. Nya, fina tänder! Det var så helt otroligt. De äldre var mest böjda för att tycka det var rent av ogudaktigt, syndigt att på ett sådant sätt ändra vad som måste vara naturens ordning, av Gud bestämt. De yngre tyckte det var obegripligt. Något sådant hade de aldrig tidigare sett. Ej heller hört talas om. Och tänka sig, tänderna satt fast! Hon stoppade dem bara i munnen, sade "svupp". Och där satt de! Hon kunde till och med äta med dem i munnen. Både bita och tugga. De var alltså inte bara till grannlåt. Det var samtalsämne i lång tid.

Denna granngumma har jag så ljusa minnen av. Mest på grund av blå

emalj. Hon hette Metta Ola Måns. Hennes man var mjölnare vid socknens kvarn. De var fattiga som alla vi andra. Men Metta hade det gemensamt med mormor, att hon skilde sig från mängden. Hon var tillika generös och hjälpsam med det lilla hon ägde. Det var karaktärsdrag som gjorde henne och mormor till vänner.

Metta Ola Måns hade en ko. Bara en. Ingen av husmännen där nere hade mer än en ko. Det kunde vara problem nog att skaffa föda till en ko, långt mindre till flera. De flesta hade ingen, men liksom vi ett par får.

Metta och hennes man var flitiga att samla hem vinterfoder åt sin ko. Sommartid betade kon mestadels på dikesrenarna. Metta mjölkade sin ko i en blå emaljerad spann, och sålde mjölk till dem, som ingen ko hade. Hennes litermått var också blåemaljerat. För min barnafantasi var både spann och litermått obegripligt vackra. Liksom bud från en värld vi inte kände. Ingen annan hade en sådan spann eller ett sådant mått. Metta hade nog haft det alltsamman med sig hem från ett av sina stadsbesök. I staden skulle det ju finnas så mycket vackert. Sades det i varje fall. Vi visste inte om det var skryt eller sanning. Men Mettas tänder och den blåa spannen bar syn för sägen.

Vi köpte en liter mjölk hos henne en och annan gång. Det var inte varje dag fast mjölken visst inte kostade många öre litern. Men vi hade så litet pengar.

Det var min uppgift att hämta mjölk hos Metta Ola Måns. Det gjorde jag med den största glädje.

Den blå emaljerade spannen och måttet gjorde ett så starkt intryck på mig att jag den dag i dag kommer att tänka på Metta Ola Måns, när jag ser blå emalj. Och så, o stora under, gav Metta mig spenvarm mjölk att dricka! Ur det blåa måttet! Obegripligt vackert var det. Och smakade himmelskt. Stark blå färg och den vita, varma mjölken. En enastående upplevelse för ett barn, som inte kände till många undantag från vardagen.

Och i krukans, jag hade med från mormor, fick jag alltid rikligt mått. Metta kände inte till att snåla på måttet.

Hos henne fick jag också för första gången i mitt unga liv smaka munkar med äpplemos i. Himlens manna, som föll ned åt Israels barn, kunde inte ha smakat bättre. Jag kunde helt enkelt inte finna ord för att beskriva hur dessa runda, varma munkar med en klick äpplemos i smakade. Mormor ville ju veta det när jag kom hem med mjölken efter en sådan kulinarisk upplevelse. Äpplemunkar! Fantastiskt! Ofta stack Metta en och annan smakebit till mig om hon höll på att laga något särskilt gott när jag kom

med min kruka. Hon kunde laga mat som ingen annan. Det hade hon ju lärt i sin plats hos herrskapet i staden. Hon gick också i bondgårdarna och lagade kalasmat vid bröllop och begravningar.

Hennes kryddgård var både större och rikligare än mormors. Ur den tog hon med sig vad hon behövde för att sätta extra smak på maten vid böndernas kalas.

Metta och hennes man *ägde* både sin stuga och de få tunnland jord, som hörde till. De var alltså fria människor. Hade inga dagsverken att fullgöra. Han skötte sin kvarn och fick ”mæld” som lön för arbetet. ”Mæld” var ett visst mått pr tunna malen säd. Det hölls noga kontroll med det. Säckarna med spannmål vägdes både vid ankomsten till kvarnen och vid avlämnandet. Metta skötte sina kalas och hemmet med vad därtill hörde. Ofta fick hon väl lite kalasrester med hem så att det dagliga brödet blev lite mer omväxlande och rikligare än vad fallet var hos de flesta. Kanske just därför var deras levnadsstandard en smula högre än vad fallet var i andra stugor. Men välmående var de inte. Generösa och hjälpsamma var de däremot. De hade ingen att spara samman till. Kunde de glädja eller hjälpa någon i detta livet, var det dem själva en livets rikedom nog.

Det hände att Metta hade något särskilt stort kalas att ordna i någon gård. Då bad hon mormor följa med och hjälpa till. Det sparades inte på maten då det skulle vara kalas. Efter vår lilla måttstock var det närmast frosseri! Vi själva kände inte till kalas. Var det i våra kretsar bröllop eller begravning måste ett par gamla hönor låta livet. Det blev till hönsasoppa. Och det var sannerligen festmat. Kom någon på besök bjöds kanske en kopp kaffe eller saft och vatten med ett par skorpor till. Större var trakteringen ingenstädes i stugorna.

På gårdarna var det annorledes. Men för bönderna var det verkligen varken så dyrt eller så svårt att ställa till kalas vid bröllop eller begravning, de enda anledningar man hade till större gästabud.

De inbjudna gästerna kom i god tid med s.k. ”förning”. Så kunde gårdens husmor samman med Metta Ola Måns värdera och se hur mycket gården själv måste späda till. Trots förningen skulle man både slakta och baka. Och rikligt skulle det vara. Sparsamheten lade man åt sidan tills vardagen kom.

Efter ett sådant kalas kom de båda kvinnorna vandrande hem långt ut på natten. Morfar och jag sov tryggt. Men min första tanke om morgonen var skamligt nog om mormor haft någon smakebit med hem eller ej! Ibland hade hon. Ibland inte. Bondmoran delade själv ut av resterna. Det

var inte värt att sticka något åt sidan. Då fick man dåligt rykte och svårt få någon att komma och hjälpa vid kalas. Hade mormor intet fått kunde vi vara säkra på, att Metta snart kom med något av sitt, så snart hon ordnat sitt hus och mjölkat sin ko. Sådan var hon. Annat kunde inte falla henne in.

Gästerna hade smakebitar med hem de! Mormor berättade att efter en gedigen middag fick gästerna kaffe med en mängd bakverk till som de inte orkade äta upp, stoppmätta som de var efter den myckna maten. Men smaka skulle de. Det var sed att medföra en s.k. ”förningsduk”, en fin liten linneduk, ofta med utsyningar och broderier. Denna duk lade de kvinnliga gästerna i knät när de satt bänkade vid det överdådiga kaffebordet, och i den samlade de smakbitar av allt det bakverk som bjöds. När kalaset var slut band de ett knyte av sin förningsduk och kom hem till barnen med allehanda godsaker, som eljest inte förekom i vardagslag varken i gård eller stuga. Det var sed och bruk. Så gjorde alla. Tog man inte för sig hette det, att man inte estimerade det som bjöds. Smakebit skulle man ha. Förningsduken var till det samma.

III

Var skulle jag börja eller sluta om jag skulle berätta om all den vidskepelse som frodades, om allt "trolltyg" och "makter" vi hade att dragas med. Vår föreställningsvärld var så rik på sådant.

Helvetet, som prästen predikade om i kyrkan om söndagen, var väl det värsta, vi hade att frukta. Men det hörde liksom söndagen och kyrkan till. Folks religion och kyrksamhet dikterades mer av fruktan för de eviga straffen än av kärlek till Gud. Jag hörde ganska mycket om Guds kärlek och misskund, men såg tyvärr ganska litet till den. Det var bara så. "Hjälp dig själv, så hjälper dig Gud", kunde morfar ibland helt stillsamt säga. Han var eljest inte den, som använde många ord. Varken om tro eller tvivel. Ordspråk och bibelord hade han ett rikt förråd av, men han använde dem inte i onödan. De kom som hade de varit hans egna. Framvuxna ur ett slitsamt livs erfarenhet.

I kyrkan gick man om söndagen. Om man tvivlade eller trodde. Kanske kunde man därigenom i någon mån avvärja Guds vrede och få en liten,

liten möjlighet att slippa in i himlen, när detta liv var slut. Trots syndabördan. Det var ju framtidshoppet.

Religionen var mörk pietism. Det mesta i livet var synd. Det kom väl av den fruktan vi ständigt levde i. För Guds straff. Och för de onda makterna. Och för trolltyget.

Varulven till exempel var en fruktansvärd realitet. Jag har senare läst att föreställningen om varulven varit utbredd över hela Europa. Hur i all världen har en så bestialisk tro, eller föreställning, kunnat vinna makt över människornas sinnen.

I min hemtrakt påstods det, att varulven var *en mans själ*. Till straff för ett eller annat begånget brott ikläddes den nattetid en vargs skepnad och jagade runt bland människor och djur. Han kunde riva djur till döds, äta små barn, härja bland gravida kvinnor så att den livsens frukt, de bar på, kom för tidigt till världen och blev till intet. Den stackars människa, en sådan förbannelse vilade över, blev sjuk efter en natts härjningar. Frossa och kramp följde. Det var nog inte det värsta. Folkdomen var värre. Blev det viskat om en man, att han var varulv, skyddes han av folk. Liksom i häxornas tid. Skillnaden var inte stor. Skräcken kröp utefter ryggraden. Han måste vara besatt. Förgjord. Eller given åt djävulen redan i detta livet. Häxprocessernas tid var inte så avlägsen.

Maran fanns också. Hon var väl besläktad med varulven, men var av honkön. Hon härjade likadeles nattetid bland människor och djur. En häst kunde om morgonen stå i stallet, våt av svett. Maran hade varit där. Det var förklaringen. Människor av båda könen kunde vakna om natten svettiga och skakande av ångest efter hemska drömmar. Maran. En förklaring måste man ha.

Vi har visst ännu uttrycket "marritt" kvar i språket. Ingen förbinder gångna tiders skräck därmed. Vi har skaffat oss andra skräckmedel.

Döda gick igen. Att se en vålnad var så vanligt att man nästan räknades som onormal om man ingen sett. De bortgångna, som hade ett eller annat ouppgjort med Vår Herre eller med sina medmänniskor, fick inte fred i graven. Fredlös måste själen söka sig tillbaka till det ställe, där orätten begåtts. Tills en eller annan modig och behjärtad människa vågade försöket att ordna upp mellanhavandet. Göra det onda gott igen. Få hade mod att försöka denna befrielsegärning. Man var så rädd för dessa gengångare. Fruktade nog själv att få dela deras öde. Kanske man kan säga, att det var en slags justits. Man skulle handla så här i livet att man fick fred i graven. Inte underligt att gengångarna var många.

Själ, ja, vad var det för något? I grov okunnighet och utan förmåga att abstrahera ville man ju liksom ha ordet materialiserat. Ingen kunde ge en förklaring. – När mormor rensade sill, traktens sovel förutom julgrisen, var hon noga med att få ”sillasjälen” bort. Det var sillens simblåsa. Den kallades sillasjäl. I min oskuld och okunnighet undrade jag om vi människor hade en sådan där blåsa utefter ryggraden. Och om det var den som levde evigt. Löjligt. Javisst. Men jag sökte som de andra en slags förklaring.

Bäckahästen var någonting vi var mycket rädda för. Han var särskilt farlig för barn. Han sades kunna dra oss med sig ned i bäcken, och vi kom aldrig upp igen och fick leva som normala människor.

Inte långt från vår stuga fanns det en mosse. Den frös till om vintern och traktens barn gick dit för att slå kana eller åka kälke. Ofta har jag hört morfar och mormor tala om, hur illa det kunde gått en flock barn, som roade sig på isen en vinterdag. För det första var isen inte ofarlig. Det gick ett vattendrag genom mossen. Där var isen tunn och man kunde dimpa i och få sig ett ordentligt kallbad om man var oförsiktig. Det var vi ofta. Men bäckahästen var farligast och mest fruktad.

Vi slog kana och vi åkte kälke. Skridskor var en ännu okänd lyx. Åka kälke var faktiskt det roligaste. Det fanns verkligen barn, som hade en kälke. Naturligtvis hemmagjord och ganska klumpig. Efter nutida måttstock. Men den dugde. Dessa barn ansågs som rika och betraktades med inte så litet avund av oss andra, som ingen kälke hade. Men skulle de ha riktig glädje av sin kälke måste de ha en ”häst”. Det vill säga någon som kunde stå fast på isen och dra kälken runt, fylld med barn. Jag blev alltid häst. Vi gick alla i träskor. Annan fotbeklädnad var söndagsståt. Morfar hade slagit broddar i mina träskor. På det sättet höll de längre. Träskor kostade pengar. Dessutom kunde jag med dessa broddade träskor på fötterna både stå och springa på isen utan att falla och slå mig. Det var omtänksamt. Men det medförde också det obehaget, att jag alltid fick dra de andras kälkar. Sällan åka. Det var roligare att slå kana. Det kunde jag inte. Broddarna förhindrade mig däri.

Detta vinternöje var emellertid ganska riskabelt. Inte bara på grund av vattendraget genom mossen och den tunna isen. Bäckahästen lurade.

Så här har jag hört historien om hur farlig bäckahästen kunde vara: En gång då det var många barn på isen stod det plötsligt en flott vit häst där. Barnen tyckte förstås det kunde vara roligt att rida. Det var inte vardagsmat för ungarna nere på utmarkerna. De började kravla upp på hästen. Underligt nog blev hästen allt längre ju flera barn det kom upp på hans

rygg. Det kunde ha slutat illa. Men i det samma kom en gammal man förbi. Han såg vad som höll på att ske och förstod strax sammanhanget. ”Kors i Jesu namn, ett så långt ög!” ropade han.

Borta var hästen. Jesu namn var vapnet man kunde bruka mot okända makter eller fientliga väsen, som ville oss till livs. Bara man trodde på Jesus förstås. Eljest verkade det inte. Det hör till historien, sådan den berättades, att alla barnen blev sjuka efter ritten.

Jag har själv en gång sprungit för livet av skräck för bäckahästen. Vi hade tidning samman med tre grannar. De flesta hade ingen tidning. Vi hade en fjärdepart i Ystadsbladet Aurora. Inte gjorde det något om nyheterna blev lite gamla innan vi fick dem. Tidningen var ändå en budbärare ute från den stora värld, vi bara anade fanns.

Lantbrevbärare kom verkligen dit ner. Han avlämnade all post hos handlarn. Där måste vi själva hämta den. Ingen av de andra familjerna hade ”glyttar”, som barn kallades på landsdelens språk. Alltså blev det min uppgift att hämta tidningen. Den utkom tre gånger i veckan. Det var vintertid mer än rikligt att hämta den så ofta. Kvällarna var mörka. Tidigare än vid fem-sex tiden kunde vi inte vänta att brevbäraren var hos handlarns.

Jag var van att utföra plikter. Men att hämta tidningen om vintern gjorde jag inte med glädje. Från mormors stuga till handlarns var det nog dryga tre kilometer. Sommartid ett löjligt kort stycke väg. I vintermörkret var vägen både lång och farofylld. Vägen gick nämligen över en bäck. Där huserade bäckahästen. Det visste jag från de talrika berättelser jag hört. Jag skulle också förbi en gård, där någon gick igen. Men bäckahästen var värst.

Jag var rädd var gång jag gick den vägen i mörker. Men jag *skulle* gå. Eventuella tecken på mörkrädsla motarbetade mormor dels genom att påminna mig om min plikt att hämta tidningen, dels genom att försäkra mig, att ”den Gud vill bevara, han lever utan fara.”

Jag var emellertid mycket tidigt en liten tvivlare. Och jag undrade om det kunde vara så säkert, att Gud ville bevara just mig. Han hade kanske andra att ta vara på, som var viktigare än jag. Jag fick stränga förebråelser för sådana tankar. Det var stor synd att tvivla.

Med skräcken lurande i sinnet sprang jag den långa vägen kväll efter kväll, vinter efter vinter. En gång gick det galet. Bäckahästen kom! På väg hem en mörk kväll hörde jag plötsligt något som rasslade. Bäckahäs-

tens betsel! Det var min ögonblickliga tanke. I min stackars hjärna glimtade brottstycken av både Fader vår och Herre Jesus hjälp! Jag sprang för livet. Men rasslandet blev bara värre. Naturligtvis! Odjuret var efter mig och ville ha tag i mig. Ned i bäcken. Sedan? Det visste jag inte. Bara det att man inte kom upp igen. Inte kunde jag tänka klart i en sådan situation. Jag bara sprang.

Hem kom jag. Våt av svett. Skakande av skräck. Mormor blev rädd. Vad hade hänt?

När jag lugnat mig något stammade jag fram, att bäckahästen hade varit efter mig.

Gamle, gode morfar, han hade väl sina tvivel han också, fast han gick så stilla med dem. Han tog mina gamla slitna träskor och undersökte dem noga. Jo, en metallkrampa över vristen hade lossnat. Den rasslade när man rörde vid den. Ju fortare jag sprang, dess värre.

Väl en människoålder senare besökte jag Ystad. På stadens torg, står det en liten bäckahäst! Den ser väl ut så som konstnären föreställt sig den. Men aldrig har den mannen sprungit för sitt liv av skräck för bäckahästen. Sådant ett ynkligt litet kräk! Inte hade någon blivit rädd för den! Nej, min barndoms bäckahäst var både stor och stark och farlig. Att ställa upp denna lilla stackare på stadens torg inför allt folket, det tyckte jag var att göra narr.

I min hembygd fanns också lyktegubbar. Det var irrbloss som fladdrade runt över sumpmarker. Det lär ha sin naturliga förklaring. Gasarter som pressas upp ur den blöta, jäsande jorden. Men hur de kan bli antända och fladdra, det har jag inte sett någon förklaring på.

Vi har visst ordet kvar i språket ännu, fast min barndoms lyktgubbar nog försvunnit.

För oss var de en levande verklighet. Dessa sken fladdrade hit och dit och liksom lockade. Om någon lät sig förleda och gick efter dem, sjönk man i dyn och blev borta.

Man hade förresten en ganska lustig förklaring på deras tillvaro. Det s.k. ägoskiftet började genomföras någon gång i början av 1800-talet. Byalagen upplöstes. Gårdarna skulle flyttas ut ur byn, ut på ägor. Varje bonde fick sina ägor samlade. Det skulle bli slut med de många smala strimor jord, som tidigare hindrat allt rationellt jordbruk.

Denna ägoskiftning hade inte skett utan motstånd från böndernas sida. Det hade nog varit ganska tryggt i den slutna byn. Nu påbjöds det att

man skulle flytta ut, söka klara sig själv. Bygga ny gård på den bara marken, utan nära grannar, utan lä för väder och vind. En revolution hade det varit. Genomförd från ovan.

Enligt folktrons förtolkning var lyktgubbarna helt enkelt lantmätare, som vid ägoskiftet hade mätt fel, gjort orätt mot någon, och därför blivit dömda att irra fredlösa omkring. En slags folklig reaktion, ett sätt att ta hämnd på de stackars lantmätarna, som å det allmännas vägnar ingripit i hävdvunna seder.

”De underjordiska” var också en realitet. Höll man sig väl med dem kunde de vara till nytta. Gjorde man dem ont eller negligerade dem var det strax farligt. ”Pysslingar” kallades dessa underjordiska i folkmun. Antagligen en dialektform för tomte.

Det var småfolk som höll till i underjorden, oftast i gravhögarna. Det fanns många gravhögar i trakten. Man undrade ju varför de fanns, vad de betydde. Och så tog folkfantasin fatt och befolkade dem. De måste ju befolkas om det skulle vara någon mening med dem. Och helst med vänliga väsen. Ändå var man rädd för gravhögarna. Förband dem väl oftast med övernaturliga krafter. Eller i bästa fall med pysslingarna. Att våra förfäder för årtusen tillbaka där hade jordat sina döda, det visste vi ju ingenting om. Ingen hade någonsin berättat därom. Folk hade själva måst söka en förklaring.

Jag hörde ofta berättas en historia som återberättas här; som jag hörde den sades det ha hänt min mormors brorson, som tjänade dräng på en stor gård. På gårdens ägor fanns en väldig gravhög. Den unge mannen gick en dag och flyttade korna på en betesmark runt högen. Plötsligt kom en liten pyssling ut ur högen bärande på några verktyg. Pysslingen gick fram till den unge mannen och bad honom reparera verktygen. Naturligtvis blev mannen förskräckt. Det var inte vanligt att se pysslingar mitt på ljusa dagen. Men den lille från gravhögen sade, att den unge mannen inte skulle vara rädd. Ville han blott hjälpa med verktygen skulle han aldrig behöva ångra det. ”Vi hjälper alltid dem, som hjälper oss”, sade den lille, och tillfogade att detta naturligtvis inte fick yppas för någon. Då kunde det gå illa. För båda parter.

Mormors brorson tog verktygen. De var små och oansenliga. Han kunde lätt gömma dem undan till kvällen, då han reparerade dem. Följande dag tog han dem med, när han åter skulle flytta korna. Han lade dem på samma plats där han mottagit dem. Strax kom den lille underjordiske, och han medbragte en nybakad brödkaka som tack för utfört arbete.

Då han såg att den unge mannen tvekade att ta emot brödet – det var ju trollbröd och kunde vara farligt att äta – sade den lille: ”Ät du det bara. Det är bakat av bondens bästa råg. Och jag vet att du inte alltid får äta dig mätt.” Tackade för arbetet och borta var han.

Denna historia hörde jag berättas så ofta att jag inte bara kunde den utantill, men också trodde att den var sann. Det bör dock nu tillfogas, att gården var känd för sin dåliga kost och hård behandling av tjänstefolket. Och manne inte historien diktats i folkmun som en påminnelse till snåla husbondefolk att inte halvsvälta sina tjänstefolk. Det var inte sällsynt att så skedde. Historien vandrade emellertid och blev trodd efter bokstaven.

Goavittan var liksom pysslingarna ett godmodigt väsen. Och hjälpsam. Hon var av honkön och höll till i husen. Antagligen en kvinnlig motsvarighet till pysslingarna, eller tomten om man vill. Hon var snäll och hjälpsam. Om man var god mot henne förstås. Eljest kunde hon ställa till förtret. Om folk, för vilka allt gick vrångt, sades det, att Goavittan hade övergivit dem. De hade väl inte ens nänts ge henne något att leva av.

Julafton ställdes alltid en liten skål med mat ned under bordet till Goavittan. Morfar hällde alltid en liten sup brännvin ned under sin stol till samma person. Vi skulle dela med henne. Inte minst under årets stora högtid skulle hon ha samma mat och dryck som vi. Man skulle hålla sig väl med dessa väsen. Inte förakta dem eller se ned på dem, fast de var små och sällan visade sig. De hade makt till både gott och ont. Det berodde på oss själva hur de uppförde sig. Så trodde man och så handlade man mot dem.

Gravhögarna var omgivna med mycken vidskepelse. I skolan fick vi ju intet veta varken om jordens tillblivelse eller om de människor, som här kämpat med livets och dödens makter och jordat sina döda under de högar, vi såg ute på fälten. De låg i vägen, sade bönderna. Men få vågade röra dem. Vidskepelse har nog räddat många gravhög från att bli jämnad med jorden och plundrad på eventuella skatter.

Det troddes ju allmänt att det fanns skatter gömda i högarna. Men ingen vågade röra dem vid dagsljus. Skulle det ske måste det vara nattetid. Det berättades om folk som vågat försöket, men blivit vettskrämda. Ty när de började gräva lyftes högen på glödande pelare och ellefolk myllrade fram. Undra på att skattsökarna flydde och inte gjorde om försöket.

Efter en människoålder återsåg jag trakten. Då hade jag läst om dessa många fornminnen. Och jag stod framför en karta över landsdelen. Den

var tätt prickad med tecken för gravhögar och andra fornminnen. Jag ”tänkte baklänges” och bygden blev levande för min inre syn. Men tankarna gick också tillbaka till barndomens torftiga skolundervisning, som mest bestod i utanläxor. Och tankarna gick till min barndoms miljö, till mina morföräldrar och deras omgivning som lite tafatt och fyllda med fördomar dock hade försökt ge saker och ting en slags förklaring. Varför hade vi inte fått veta något? Visste man intet tidigare? Eller ansåg man oss ungar i skolan vara allt för dumma att besvara med kunskaper om hembygden. Landet där vi levde och lekte som barn. Där vi växt upp. Hade del i traditionerna på gott och ont. Där vi trots allt hade våra rottrådar fästa djupt mellan förfädernas gravar. Som vi ovetande befolkade med pysslingar.

Till all annan fruktan hade jag min egen lilla skräck, som dock för min ringa person var allvarlig nog. Det var fyren nere vid stranden. Under mörka kvällar svepte dess sken i en vid båge. Upp och ned, upp och ned utan uppehåll. En varning och en hälsning till sjöfarande där ute på havet. Jag visste det. Morfar hade förklarat det för mig. Ändå tyckte jag att det där svepande skenet såg farligt och skrämmande ut.

Än värre var det, när dimman lade sig tung och tät över trakten och ut över Östersjön. Då vrålade fyrens mistlur oavbrutet. Hemskt och illavarslande lät det. Men det var ju en varning till sjömännen där ute på havet. En liten unge, som inte riktigt visste vad det där var för något, var ändå rädd för vrålet. Morfar sade att det inte var något att vara rädd för. Det var bara fyren. Närmare förklaring fick jag inte. Först som vuxen kom jag en gång upp i fyrtornet och fick ordentlig besked om, vad det var som skrämte mig. Och varför de vrålade så förskräckligt när det var dimma.

Åter en lucka av oventenhet, som borde ha fyllts igen trettio år tidigare. Ingen gjorde det. Ingen förstod det heller.

Det kan se ut som om vi levde i en ständig fruktan. Och det i en värld vi till stor del själva skapade ur vår fantasi. Men inte gick vi och var rädda alltid. Alla ”makterna”, trolltyget, levde så att säga i det undermedvetna, men kom ögonblickligen upp i dagen om fara hotade. Vi var allt annat än trygga fast vi inte gick och tänkte på faran dagligen och stundligen. Därtill kallade dagens många plikter allt för starkt på både barn och vuxna. Om söndagen gick vi i kyrkan. Det var ganska lång väg dit, men det var sed och bruk att man gick. Man skulle höra Herrens ord från prästens mun en gång i veckan. Det var stränga ord vi fick att höra.

Prästen var ingen blid man. Han påminde oss varje söndag om helvetets eld, vari alla syndare skulle brinna evigt om de inte i tid omvände sig, trodde på frälsaren och höll Guds bud. Det var starka saker för ett tänkande barn att höra på. De äldre gruvade sig. Vad ont hade de gjort sen sist? Kunde de få förlåtelse? Vilket inte hindrade, att synden florerade på nytt när vardagen kom. Om någon tvivlade på den stränga lärans bud så talade man i varje fall inte högt om det. Bland oss yngre var det säkert åtskilliga som tvivlade. Själv tyckte jag mycket tidigt, att det var lite underligt med denne Gud, som hade tid att vara allestädes närvarande och föra så noggrann kontroll över vad vi företog oss. Ja till och med veta vad vi tänkte. "För Gud är ingenting förborgat", hette det. Det lät egentligen ganska ruskigt, tyckte jag. Skulle man inte ens få ha sina tankar i fred. Att tänka eller önska något, som ansågs vara synd, det var också farligt.

Jag spekulerade mycket över det där med kravet om absolut tro för att uppnå frälsning. Redan som liten tyckte jag att det var bättre och liksom mera reellt att *göra* det som var riktigt än just det, att ha en bestämd tro. Det är inte något jag kommit till senare i livet. Jag minns det som en levande realitet från min tidigaste barndom. Säkert hade jag det från mormors stränga etik. Ty även om hon höll sig till Skriftens ord och trodde helt och rent på Bibeln som Guds uppenbarade ord till människorna, så var för henne gärningen för mer än ordet.

Det är alls ingen skönmålning av mormor, när jag säger att hon var redlig i all sin färd. Jag kan däremot inte säga, att hon var glad och god ty hon var sällan glad. Det betraktades som synd. Hennes sinne tyngdes också av slit och bekymmer. Men hon var så redlig och hjälpsam mot alla som behövde hjälp. Hon gjorde det i Jesu namn och tackade Gud om hjälpen lyckades. Hon skulle ha handlat så under alla förhållanden. Kravet, Guds bud till människorna att hjälpa varandra, det hade hon inte från Skriften, hur högt hon än satte den. Än mindre hade hon det från prästens stränga ord om söndagen. Hon var bara sådan. Kunde inte vara annorledes.

Jag spekulerade mycket över dessa problem. Led under det. Ty både från mormor och från prästens ord visste jag, att det var synd att tvivla. Och så var det försoningen. Det grubblade jag mycket över. Livets realiteter lärde mig tidigt, att man själv fick ta konsekvenserna av sina handlingar. Inte kasta ansvaret över på andra. Förlåtelse? Jo, men inte att andra skulle sona, vad jag brutit. Och hur kunde en Gud, som man påstod också var kärleksfull, i en sådan grad pina och plåga sina skapade

varelser? Och varför var han så hård mot de fattiga? ”Att vara gudlig och låta sig nöja är vinning nog”. Det fick jag lära när jag kom i skolan. I mitt inre sade jag ett trotsigt och syndigt: Nej!

Nog hade jag problem att brottas med. De var svåra för ett barn. I all synnerhet när man inte kunde tala med någon därom. Mormor skulle ha blivit förfärad om hon blivit delaktig av mina innersta tankar. Jag var ensam. Och ganska rädd. Som de andra.

IV

Jag har liksom i förbigående talat om ”stugorna”. Kanske borde jag närmare omtala hur en sådan stuga såg ut invändigt. I all sin ringhet var dessa stugor dock en produkt av sydiskånsk byggnadsstil, helt olika stilen längre uppåt landet där man hade mera plats och skogen som skydd mot väder och vind.

Nu är många av dessa stugor borta. De har väl fallit samman av ålder när de gamla, som längst möjligt bebodde dem, dog eller flyttade bort. Andra har moderniserats till oigenkännelighet, blivit stadsbors sommarstugor. Allt har blivit annorlunda. Och väl är det. Men minnet lever.

Husen var både små och låga. Ytterst anspråkslösa att se till. Men de hade dock varit hem för människor. Det liv som fördes där var torftigt, alltid fattigt. Men sammanhållningen, gemenskapen i arbetet för att bärga födan, gav en atmosfär, som många människor tyvärr nu mist. Inte att jag har en tanke på ”den gamla goda tiden”. Tiden var alls inte god. Inte för fattigfolk i varje fall.

Mormors stuga var en låg, halmtäckt långa av samma typ som de flesta där nere på utmarkerna. Lerslagna väggar mellan korsvirke. Bostad för

oss i husets ena ända, för våra husdjur i den andra. I västgavlen fanns ett rum som kallades kistehuset. Där stod tre gamla ekkistor, arvegods från mormors och morfars hem. Tyvärr hade det vackra ekvirket målats över med blommor och blader. Konstfärdiga järnbeslag fulländade utsmyckningen. Av den sorten såldes många för en slant på auktioner. Uppköpare från städerna upptäckte dem senare, köpte dem billigt och sålde dem dyrt som antikviteter.

I dessa kistor förvarades bl.a. kistekläderna. Garderob var ett okänt begrepp. Inte hade vi mycket kläder, men mormor och morfar hade dock en omgång kistekläder, som blott användes om söndagen, när de skulle i kyrkan. Efter bruk blev dessa högtidskläder omsorgsfullt borstade och luftade, lagda väl samman och kom tillbaka i kistan till nästa söndag. Eller om en begravning eller bröllop inträffade. Då togs de fram igen. Eljest inte. De skulle helst vara livet ut. Det var dyrt att få nytt. Man var tvungen att ta vara på det man hade.

Dessa kistekläder var tillverkade av hemvävd vadmal. Mormors kjol och ”liv”, som överdelen kallades, var av s.k. hvergarn. Det var nog av lite finare ull och inte behandlat på samma sätt som vadmalen till morfars kläder. Allt var från våra egna får. Mormor hade kardat, spunnit och vävt det alltsamman.

Jag minns så väl att det i en av kistorna låg ett par extra dunbolstrar. Tunga och väldiga, liksom de vi själva sov under. Hemvävda bolstervar fyllda med dun och fjäder från gäss och höns som måst låta livet i tidens lopp. I en annan kista låg husets linneförråd. Stort var det inte. Hemvävda lakan och kraftiga handdukar. Alltsamman gediget och ämnat att hålla i generationer. Vilket det också gjorde om man behandlade det ordentligt.

Dessutom fanns det alltid ett par rullar hemvävt av både linne och ull. Det var sed och bruk att mor i huset både i gård och stuga började väva ”utstyrsel” åt dottern redan när denna var nyfödd. Det blev sytt och ordnat efter tidens smak och lagt i kistorna tills bröllopet skulle stå en gång i tidens fullbordan. Då blev det synat, granskat och kritiserat av gästerna. Var de få eller många, de var lika kritiska. Väverskans rykte som dugande husmor bestämdes av kvaliteten på den utstyrsel, hon kunde ge sin dotter.

Mormor var en dugande väverska. Vintertid var väven alltid i gång. Aldrig stod den tom, även om sommarens myckna utearbete förhindrade mormor att väva rätt mycket. Ibland vävde hon för vårt eget bruk, ibland

för andra. Några kronor att tjäna. Det behövdes så väl. Ullen från våra båda får förvandlades under mormors flitiga händer till garn, som antingen blev till strumpor eller till tyg.

Mormor var den flitigaste människa jag känt. Aldrig minns jag henne sysslolös. Visst var det fattigt hos oss, men mormor höll hemmet så rent och propert att fattigdomen i varje fall inte grinade varken mot oss själva eller andra.

I kistehuset stod också ett stort skåp. Där gömdes diverse saker från matvaror på en hylla, porslin på en annan, askar med spik och skruvar på en annan. Intet kastades bort. Man kunde få bruk för det förr eller senare.

Rummet intill hade också enligt tidens byggnadssätt haft hela husets bredd. Det var det enda rum i huset, som kunde värmas upp. Någorlunda i varje fall. Min moster var gift med en man, vars händer ”satt riktigt”, som vi uttryckte det. Han hade med en brädvägg delat det rätt stora rummet i två mindre. Samme släkting, mosterman kallades han alltid, hade också lagt golv av bräder. Tidigare hade golvet varit stampad lera. I det inre rummet hade han dessutom installerat en så nymodig sak som en kokspis.

Det var enorma förbättringar. Antagligen hade de kunnat genomföras under den tid då morfar varje sommar kom hem från Bornholm med en bra summa pengar. Denna summa hade väl kunnat räcka till både avgift för jorden och till att förbättra stugan.

Det inre rummet kunde nu värmas upp ordentligt under vintern. Spiseln gjorde mormors hushållsarbete betydligt lättare.

Den enda värmekälla, vi tidigare haft, var en s.k. biläggargugn. Det var en järnugn vars sidor var gjutna i de sällsammaste mönster. Riktigt något för min fantasi att arbeta med. Biläggargugnen eldades med torv utifrån den stora öppna skorstenen. Visst gav den värme, men den kunde inte användas till kokning. Det hade tidigare skett över härden ute i skorstenen. Min duktige mosterman hade emellertid fört ett rör från spiseln i det inre rummet genom biläggargugnen ut i skorstenen. På detta sätt hölls biläggargugnen varm av den passerande röken, och mormor kunde laga mat på spiseln. Ett stort framsteg mot det gamla: att stå ute i den mörka, öppna skorstenen med grytan hängande över torvelden, eller kaffepannan stående på en trefot över glöden.

I det yttre av dessa rum fanns den ”söndre bänk”, gåsabänken, jag förut talat om. Dessutom en dragkista och en väggfast säng. Samt mormors vävstol.

I det inre rummet fanns två väggfasta sängplatser. Morfar sov i den ena, mormor och jag i den andra. Prima råghalm som underlag, och inga möss hade sin boning där. Det sörjde mormor nog för. Eljest var det inte ovanligt att mössen sökte sig till sådana varma ställen vintertid. Över halmen ett grovt hemvävt bolsterver och ett likadeles hemvävt grovt linnelakan. Över oss hade vi en dyna av samma slag som de i kistan. Tung som ett berg. Det kändes som skulle man sjunka genom sängen under tyngden.

Ett bord och tre stolar samt mormors spinnrock, så var rummet fullt möblerat. Två små fönster i vardera rummet. Gardiner existerade inte ännu. Antagligen i herrskapshem. Inte hos oss. Däremot fanns det blommor i fönstren. Många blommor. Mormor var en stor blomsterälskare. Sommartid var de små fönstren alltid fyllda med ymnigt blommande pelargonier. Och gärna en fuchsia eller två. Den hade en tendens att bli för stor, platsen var ju starkt begränsad. Denna blomma var allmän. Kristi blodsdroppar kallades den. Kanske just därför var den älskad och fanns i de flesta stugor, trots att den tog allt för mycken plats och stängde ljuset ute.

Att ta blommor in i en vas förekom inte. Det hände att jag någon gång kom hem med en handfull blommor, som jag i barnslig iver plockat. Det fick jag förebråelse för. ”Di e grannast där di står!” var mormors motivering. Och det kunde hon ju ha rätt i. Dessutom var det väl oftast blommande ogräs, jag kom hem med. Det stod inte högt i kurs.

Två undantag gjordes. Nere på heden växte en ovanligt vacker gul eternell. Jag sändes att plocka av den så att vi alltid hade en liten krans hängande. Jag har aldrig sedan funnit denna blomma någonstans. Kanske var den en specialitet för trakten.

Det andra undantaget var liljekonvaljer. Varje försommar gick vi barn ett ganska långt stycke väg västerut, där det fanns ett s.k. ekkfatt. En gång hade där varit ekskog, sades det. Nu fanns bara ynkliga buskar kvar. Men under dem växte de härligaste liljekonvaljer. Vi plockade en bra handfull var. De doftade och höll sig länge.

I äldre tid hade traktens barn plockat en mängd av dessa blommor, vandrat på sina ben till Ystad och sålt dem. Det hade för länge sen upphört, men min mor sades ha varit med om dessa vandringar med liljekonvaljer. Några kronor att tjäna. Barnen gick naturligtvis barfota. Eljest hade de slitit ett par träskor. De kostade pengar.

Rummens väggar var vitkalkade. Tapeter var en långt senare lyx. Ej heller hade vi några tavlor på väggarna.

Belysningen var ytterst sparsam. Mormor stöpte själv ljus och så kallade

pråsor. Vekarna var av grovt lingarn, skättefall kallades det. Det var garn spunnet av avfallet från det finare linet. Jag vet inte var mormor fick talg ifrån. Antagligen har vi slaktat ett får, som blivit för gammalt.

Ljusen användes endast vintertid, men ytterst sparsamt även då. Man kunde klara sig med pråsor. Vem vet nu vad pråsor är? Eller var. Ty de finnas säkert inte längre. Kanske det kan gå att förklara om jag säger att en pråsa var ett knappt halvfärdigt ljus. Naturligtvis lyste de inte särskilt bra, men man kunde vägleda sig med dem. Mer behövdes inte.

Vi hade också en liten lampa. En mycket liten. Fotogen som bränsle. Veken var av samma material som ljusvekarna. Skruv till att föra veken upp eller ned med fanns inte. När veken brunnit ned måste man med hjälp av en tråd dra upp den igen till den lilla runda öppningen, putsa av den och söka tända på nytt. Intet glas omkring den lilla lågan.

Tända, ja, inte använde vi tändstickor så där till vardags. Det var köpesaker och närmast lyx. Morfar späntade trästickor som han band i små knippen. Det hängde alltid ett sådant knippe späntstickor vid spisel. Man tog en sticka, stack den in i torvglöden och fick eld. Stickan kunde användas flera gånger.

Omkring 1904 fick vi en riktig lampa. En tiolinjers. Det var en enastående händelse. Bara vi hade fått lov att använda den, men det skedde blott en och annan gång vid högtidliga tillfällen. Eljest stod den på dragkistan och såg fin ut.

Att jag just minns årtalet beror på att vi fick denna lampa som gåva av en ung släkting, som till sitt bröllop begåvats med inte mindre än fem sådana lampor! De ungas blivande hem hade, liksom vårt, endast två små rum. Vad skulle de göra vid detta överflöd av lampor annat än ge bort till dem, som inga hade!

Hur var det möjligt att arbeta vid så svagt ljus? Jag har ofta undrat över det. Om vinterkvällarna, när mormor vävde eller spann eller sysslade med sömnad, försiggick det ju vid detta svaga ljus. Det var som skymningsljus. I yngre år hade mormor haft enastående vacker "utsyning", som det kallades, på sina särkar, som sed och bruk var när man skulle kläda sig till fest. Och jag har ännu i min ägo ett förkläde, som mormor både vävt och sömmat. Jag blir skamsen, när jag betraktar den sömmen. Aldrig har jag själv kunnat prestera så fina styng, fast jag haft belysning mer än hundra gånger så stark som mormors lilla lampa.

Utanför de båda små rummen var förstugan. Därifrån ledde en dörr in till den stora öppna skorstenen. Den var jag inte alls glad för. Det var

mörkt därinne. Enda ljuset kom från skorstenspipan över våra huvuden. Och från den öppna dörren.

Förbi skorstenen åt östgaveln till fanns först ett rum för bränsle. Det var mest torv. Vid sidan därav hönshuset, sedan logen och rum för gris och får. Uppe på skullen förvarades vårt lilla förråd av hö och halm. På loftet över boningsrummen var hyllor upphängda. På dem lades brödkakorna till förvaring, väl övertäckta med ett dubbelt stycke lärft. På det sättet var de oåtkomliga för eventuella möss. Däruppe stod också en solid ek-kista vari husets förråd av mjöl förvarades.

Med brödbakningen förbinder jag så många minnen att jag måste gå tillbaka till skorstenen och bakugnen. Båda var jag rädd för. Men själva bakningen var ett intressant avbrott i dagliglivet.

Vårt dagliga bröd giv oss i dag. Det var inte bara några ord, vi hade lärt. De sade oss något djupt allvarligt. Kanske förstås de orden i våra dagar blott av människor, som kämpat hårt för det dagliga brödet. Brödet var heligt. En Guds gåva som behandlades med vördnad.

Mormor var en mästare till att baka. Aldrig har jag fått så gott bröd som hennes. Hon bakade alltid vad man på landsdelens språk kallade sursött bröd. Det höll sig längre än vanligt bröd, men krävde mer arbete vid bakningen. Förberedelserna började redan dagen innan storbaket skulle äga rum. Mjölet skällades. Det vill säga att man använde kokande hett vatten till degspad. Vattnet blandades i mjölet med en kraftig degspade. När degen svalnat något bearbetade mormor den med sina händer tills den blev blank och smidig. Därefter täckte hon över den med ett kläde samt en dyna från sängen för att hålla värmen kvar. Så tillberedd fick degen vila till kvällen.

Ånyo bearbetade mormor degen, denna gång med surdeg tillsatt, varefter den lämnades att jäsa till följande morgon.

Surdeg var det allmänna jäsmidlet. För fem öre jäst köpte vi endast när vi någon enstaka gång bakade vetebröd. Det hände inte så ofta.

Mormor framställde själv surdegen genom att ta en handfull väl jäst deg, blanda den med salt, lägga den i en kruka och täcka väl över den. Så beredd kunde den hålla sig till nästa gång vi skulle baka. Jästsvamparna höll sig väl levande i degen, hämmade i sin verksamhet genom tillsättning av salt.

Bakugnen var tillbyggd stugan liksom en puckel ut från den öppna skorstenen. Det var morfars göra att elda bakugnen. Han visste precis hur ugnen skulle se ut, när den var lagom varm. Bränslet var hårt samman-

vridna halmviskor. Ljung var bättre om vi lyckats få sådan hem från heden.

När ugnen var varm hade mormor de många bröden färdiga att sätta in. Grovt rågbröd mest. Ibland några kakor rågsikt. Och så de rågbröd som skulle torkas till kavring. Inte att förväxla med det som nu säljes under namn av skånsk kavring.

Det gick nästan högtidligt till. Mormor anbragte bröden varsamt ett efter ett på en träspade varefter morfar ”satte in”, som de kallade det. När alla bröden var på plats satte morfar luckan för ugnen och tätade den omsorgsfullt med fuktig lera så att ångan kunde hållas kvar där inne. Det var nog en bidragande orsak till, att brödet alltid var så saftigt och gott och höll sig så bra.

Det var sed och bruk att hemmen lånade bröd hos varandra, om man av en eller annan anledning inte kunde ställa till storbak. Vi lånade inte gärna, men det hände ju att någon kom och ville låna hos oss. Det kunde man inte säga nej till. Så fick vi andras bröd tillbaka när de hade bakat, och det var inte så gott som vårt eget. Åtskilliga hade en död rand i brödet. Mormor sade om dem, att de antingen varit lata, det vill säga bearbetat degen för litet, eller bakat med avund och hårdhet i sinnet. Man skulle vara i harmoni med sig själv och sin omgivning, när man sysslade med något så viktigt som att baka det dagliga brödet. Det var mormors tro. Hon uttryckte det inte precis med så fina ord, men meningen var den samma. Och hon underlät aldrig att nedkalla Herrens välsignelse över brödet när hon bakade.

Hos Hans Larsson fann jag en gång följande: ”När en förtär sitt bröd med avund i hjärtat, så ger inte Herren sin välsignelse, och då får en aldrig någon glädje.” Mormor kunde ha skrivit under på det där.

Storbak förekom inte så ofta. Kanske var tredje månad. Visst blev brödet lite torrt till slut. Kavringarna, som torkades, höll sig längst. Blev en brödkaka lite möjlig, nåja, det var bara hälsosamt att äta möjligt bröd! Så det gällde bara att äta vad som kom på bordet. Intet fick förfaras. Födan skulle man akta och ära. Det var Guds gåva till oss, syndare.

När brödet var färdiggräddat och taget ur ugnen fanns mycken värme kvar i ugnens murmassa. Först lades kavringarna in för att torka. Sedan lades råg eller vete, vad brödsäd vi hade, in för att torka så att den kunde bli tjänlig att mala mjöl av. Det skedde oftast uppe vid socknens väderkvarn. Ibland hos en granne, som hade en handkvarn.

Säden låg kvar i ugnen några dagar. Därefter skrapade morfar ut den,

och sedan skulle ugnen sopas. Det skedde på det sättet att man kröp in i ugnen och med en gåsavinge omsorgsfullt sopade upp varenda kärna. Intet fick gå till spillo.

Detta hade tidigare varit mormors arbete. Men efterhand som jag växte till och var liten och smidig blev det mitt göra. Det värsta arbete jag någonsin haft att utföra.

Det låter kanske löjligt om jag säger, att jag var rädd för att krypa in i den mörka, trånga ugnen. Jag var så rädd att jag skakade av skräck. Men inte vågade jag visa min fruktan. Det var bara att krypa in i det mörka hålet och ligga där sammankrupen under det murade valvet. Varenda kärna skulle sopas upp. Mormor stod utanför och tog emot vad jag samlade upp. Rent skulle det vara. Intet fick lämnas kvar som kunde förbrännas, när ugnen nästa gång skulle eldas till storbak.

När jag tyckte det var rent där inne kröp jag ut, störtade ut i fria luften, helt utom mig som hade jag undsluppit en stor fara. Men mormor lyste med ett ljus in i ugnen, och var arbetet inte ordentligt utfört måste jag krypa in än en gång och göra arbetet ordentligt. Inte var det något att vara rädd för. Jag kunde dock aldrig komma ifrån denna skräckkänsla. Den dag i dag kan jag känna denna fruktan för det mörka, trånga rummet, för valvet över mitt huvud. Kanske var jag rädd att det skulle falla ned över mig. Vad vet jag nu. Blott minnet av skrällen finns kvar.

Nära förbunden med brödsäden var axplockningen vid skördetiden. Det var sed och bruk att vi fattiga från utmarkerna fick tillåtelse att plocka ax på böndernas åkrar, när skörden var förbi. Vete var mest eftertraktat. Så snart en bonde kört sista lasset hem från sin åker spred sig ryktet, att nu fanns det ax att plocka där. Det var ju spillsäd. Avhuggna ax, som eljest blev till fågelmat, eller helt enkelt grodde och blev nedplöjda. För oss småfolk från utmarkerna betydde axplockningen ett icke oväsentligt tillskott till vår dagliga hushållning.

Axplockningen var barna- och kvinnofolksgöra. Jag var med mormor ute för att plocka ax från det jag var så liten att jag knappast orkade bära plockepåsen. Men mina fingrar var kvicka och barnaögon såg de avhuggna axen på långt håll.

Vi gick långväga bara vi kunde finna en avskördad veteåker. En stor säck hade vi med att tömma axen i. En liten påse, plockepåsen, band vi med ett band om livet. En kniv att skära av strån med hängde i ett snöre vid sidan av. Och så gällde det att vara flitig. Plocka, plocka. Ingen hade

tid att tänka på sin värkande rygg. Man måste samla så mycket som möjligt av de härliga axen medan det fanns några.

När kvällen kom var vi alla mörbultade av trötthet, och det var svårt att räta ryggen. Men hem måste vi med dagens skörd.

Mormor bar sin stora säck, jag en mindre. Den var stor nog för mina små krafter. Vägen hem kunde vara både lång och tröttande, bördan tung. Gamla mormor, jag minns hur hon ofta sjönk samman på sin säck, helt utmattad, när vi bara var halvvägs hemma. Men hon vilade blott en kort stund. Så reste hon sig åter. ”Med Guds hjälp orkar jag väl det sista stycke väg också”, sade hon. Och vi fortsatte.

Vi kunde plocka så mycket veteax att vi hade vetemjöl till vårt behov för året. Det säger dock inte så mycket. Vetebröd var inte vardagsmat. Ett par vetelevar bakades i ugnen en och annan gång, efter rågbrödet. Mest blev det skorpor. De var hållbara och smakade härligt till omväxling med det grova rågbrödet.

De sista åren jag var hemma, det var omkring 1910, upphörde axplockningen av sig själv. Bönderna började använda s.k. skumplöjning på åkrarna. Det vill säga att de med en särskilt inrättad plog luckrade upp markytan. Ibland innan sädesskylarna körts in. Vi fattigfolk tyckte det var småaktigt att förhindra oss att plocka de spillda axen. Det var sannerligen intet latmansgöra. Tvärtom. Slit var det. Men det gav en smula vetebröd. Vi hade dock intet val. Med icke ringa bitterhet måste vi se på hur de härliga axen myllades ned. Det var slut med att äta vetebröd i de små stugorna.

Morfar tröskade med plejel de veteax vi plockade, och den råg vi skördade på vår egen åker. När morfar tröskat rågen avskilde han omsorgsfullt de kraftigaste stråna, band dem i kärvar och gömde dem på loftet. De skulle användas till ett nytt stycke tak, när täckemannen kom. Halmtak användes överallt. De förnyades styckevis, allt efter tillgång på lämplig halm. Halmtak var vackra. Dessutom svala om sommaren, varma om vintern. Men fruktansvärt brandfarliga. Det hände att åskan slog ned, eller en gnista från skorstenen föll ned på det torra taket. Om en sådan olycka hände kunde en liten stuga förvandlas till en askhög på en kort stund. Det betydde ytterligare fattigdom, ja armod. Någon slags försäkring existerade inte.

Också bondgårdarna var halmtäckta. Vintertid kunde morfar under någon tid få arbete med att tröska råg med plejel till långhalm. Det var

råg som skulle användas till taktäckning. Den kraftigaste halmen sorterades noga ifrån. Vid detta arbete kunde morfar dels tjäna några kronor – arbetslönen var en krona om dagen på egen kost – dels få avverkat några av våra eljest tyngande dagsverken. Det var dock ingalunda något lätt arbete att tröska med plejel. Från tidig morgon till sena kväll slå och slå med plejeln på den på loggolvet utlagda rågen. Sortera och binda samman halm som var tjänlig till taktäckning. Kallt var det också. Det var inte lätt för morfar att hålla sig varm varken vid plejeln eller sorteringen. Men det var lättare arbete, än så mycket annat arbete morfar måste utföra.

Jag har hört många nutida vägfarande undra över, att de såg så många hus i Skåne täckta med svart tjärpapp. Det är rysligt fult. Jag har själv med obehag sett denna fula takbeklädnad breda ut sig. Det ser så illa ut i Guds vackra natur. Men förklaringen är dock enkel nog. Ville man byta ut halmen mot annat material hade man inte mycket att välja på. Tjerpappen var både lätt och billig. Brandfaran tvingade till byte från halm till mindre eldfarligt material. Tegel kunde inte komma i fråga. Husens takresning var allt för svag för att kunna bära ett tegeltak. Få hade råd att kosta på nytt timmer. Under den fula pappen kunde man lägga lätta och billiga utskottsbräder. Fult blev det, och vad kanske var värre: husen blev kalla vintertid.

Senare började bönderna lägga korrugerad plåt på stall och lador. När ett sådant tak började rosta såg det om möjligt ännu värre ut än den svarta tjerpappen. En vandalisering av landskapet.

Morfar var inte färdig med brödsäden i och med att han tröskat den. Den skulle också rensas. Undrar just om någon nu vet vad det är att ”kasta”?

Säden var ju blandad med agnar och ogräsfrö. Sådant skulle bort från den säd, vi skulle använda till bröd.

Att kasta gick så till att morfar skyfflade säden i en hög vid logens ena sida. Golvet sopades rent. Logdörren på vid gavel. Så satte morfar sig på knä vid sädeshögen, tog handfull efter handfull av ”gudslånet”, som han kallade brödsäden, och kastade den mot logens andra sida. De tyngsta och bästa sädeskornen flög längst bort. Det blev till vårt dagliga bröd under året. Småkravs och ogräsfrö stannade halvvägs. Det blev foder till gris och höns. Agnarna var lätta. De stannade nästan ända framme vid morfar. Bläste det in genom den öppna logdörren – det skulle det helst göra – fördes agnarna åt sidan av vinden. På det sättet skildes agnarna från vetet.

Som helt liten undrade jag om Vår Herre kom att använda samma me-

tod, när han på den yttersta dagen skulle skilja agnarna från vetet. Jag hade ju både läst och hört så mycket om den stora skiljedomen.

Vår magra jordbit skulle gödslas för att kunna ge någorlunda skörd. Konstgödsel var ett okänt begrepp. Jag vet inte om sådan fanns på den tiden. I varje fall hade vi inga pengar att köpa någon för. Därför vårdades gödselhögen ytterst noga. Men stor kunde den ju inte bli från en gris, ett par får och några höns. Nåja, vi tre små människor bidrog också!

Så kallat hemlighus fanns inte. På gårdarna gick man bara ut i stallet bakom djuren och uträttade vad man skulle. Vi andra gick ”utanför knuten”, som det hette. Det betydde för vårt vidkommande att vi gick ut vid gödselhögen, och efter väl förrättat ärende lade vi med en skyffel vad vi efterlämnat upp på gödselhögen, täckte över med lite sand. Så var det i ordning; intet gick till spillo.

Allt som kunde ruttna och bli till mylla lades också på gödselhögen. Den blev således till en slags komposthög. Bra och värdefullt tillskott till den magra sandjorden.

Men havet, som var oss nära, gav dock bästa bidraget, då det gällde att förbättra och gödsla sandjorden. Varje år efter en storm revs det tång upp från havsdjupet. Böljorna förde den bruna tången in mot stranden. Det gällde att passa på, när havet gav. De äldre visste precis vilka vindar, som gav tång. Det var generationers erfarenhet, som nedfällts i deras sinnen.

Ryktet spreds snabbt från stuga till stuga: ”Där e tång!” Då gällde det att släppa vad man hade för händer och skynda till stranden. Den bruna tången låg och skvalpade fram och tillbaka i vattenbrynet. Ibland blott ett tunt bräm, ibland, när havet hade varit givmilt, som en tjock vall.

Nu gällde det att inringa ett stycke av denna tångvall. Säkra sig ett slags äganderätt. Med ett redskap, som liknade en grep, vars tänder man böjt så att den blivit som en raka, drog man tången samman upp ur vattenbrynet. När man avgränsat och skrapat samman, vad man ansåg sig kunna bärga, skulle tången per trillebör forslas från vattenbrynet upp till strandkanten under sanddynerna. Sanden var lös. Tången våt och tung. Trillebörens hjul skar djupt i. Det var hårt arbete att på detta sätt samla tången i en fast hög utom räckhåll för havet. Någorlunda i varje fall. Bläste det upp igen och det blev pålandsvind kunde hela arbetet vara omintetgjort på några timmar. Havet hade styrka. Det gav och det tog.

Tången skulle helst ligga i hög några dagar för att saltvattnet kunde rinna av. Den blev också lättare att transportera hem.

Jag var med och hjälpte morfar med detta arbete från jag var så liten att

jag väl inte kunde göra mycken nytta. Inte orkade jag så mycket. Men jag kunde dock raka samman tång medan morfar lastade på trillebören och körde tången upp i hög. Träskor hade jag på som vanligt. De blev snart vattenfyllda. Det fick inte vara så noga. Det flöt inte tång i land varje dag. Morfar hade träskostövlar på. De var prima. Han var både torr och varm om fötterna. Men arbetet var hårt, allt för hårt för gamle morfar.

När vi hade bärgat tången upp från vattenbrynet gällde det för morfar om han kunde leja häst och kärra hos någon bonde för att köra tången hem. Det kunde nog låta sig göra. Men blott mot dagsverken. Och dem hade vi allt för många av i förväg.

När tången körts hem skulle den spridas på åkern och plöjas ned. Åter måste morfar ut för att leja häst. Mot nya dagsverken. Men tången var prima gödsel. Den tillförde antagligen den magra sandjorden värdefulla mineralier. I varje fall kunde det ses på åkrarna om havet hade varit givmilt eller ej. Åhja, det kunde ju också ses om vi orkat bärga tillräckligt av den nyttiga tången. Jag var bara barnet. Morfar var gammal och utsliten. Yngre krafter bärgade många lass tång och fick fina skördar.

V

Jag har sagt, att havet gav och havet tog. Det ligger därför nära till att undra om befolkningen där nere hade samma inställning som det berättats om från andra trakter: att glädjas när havet gav strandgods. Alltså helt enkelt betrakta skeppsbrott, som en välkommen gåva. Kanske i sitt stilla sinne be Gud välsigna stranden.

Jag måste svara absolut nej på denna förmodan. Jag har aldrig någonsin hört något sådant omtalas, och mina minnen går dock genom mormor och morfar tillbaka till mitten av förra seklet. Men jag har läst om, att sådant förekommit både i min hemtrakt och annorstädes. Har det förekommit i min hembygd antar jag att det varit före byarnas utskiftning. I den gamla byn var mycket gemensamt. Varför skulle inte också strandrov, eller till och med plundring och mord på förlista sjömän, också ha varit det. Jag minns att jag läst att bönderna kom körande i flock och rövade vad strandgods, som flöt i land, och slog dessutom ihjäl eventuellt överlevande sjömän för att inga vittnen skulle finnas.

Med utskiftningen av byarna kom en större individualism in i böndernas liv. Bonden kom att sitta som drott på sin ägandes gård, när han väl vant sig vid att själv ta ansvaret för driften av sina nu samlade ägor. I min

hembygd hade böndernas ägor tidigare gått ända ned till stranden, medan gårdarna låg uppe i byn. Efter utskiftningen var det inte längre så lätt att enas eller samlas om att raka till sig vid ett skeppsbrott. Den som eventuellt kom för sent eller tyckte sig ha fått för litet av rovet kunde lätt falla för frestelsen att anmäla det skedda. Straffbart var det ju. Dessutom får vi väl anta, att inställningen till livets företeelser, bland annat till medmänniskor i havsnöd, undergått en viss förändring i tidens lopp.

Kusten där nere hade tidigare varit en veritabel skeppskyrkogård. De farliga sandrevlarna mellan Skånes ostkust och Bornholm har blivit många sjömans grav, och stora värden har gått till spillo vid strandning där i storm eller dimma.

Det var särskilt svårt så länge skeppsfarten försiggick med segelfartyg, och dessutom intet räddningsväsen fanns. Men på 1860-talet byggdes fyren och räddningsväsendet organiserades. Det var en stor hjälp. Ändå kunde man inte helt förhindra att fartyg förolyckades vid den farliga kusten.

Ett ordnat räddningsväsen medförde bl.a. att det kom en strandfogde. Hans uppgift var att hålla uppsikt över allt strandgods. Folket där nere på utmarkerna hade sannerligen ingen möjlighet att berika sig på andras olycka. Ingen ägde annat transportmedel än en gammal trillebör. Med en sådan kunde man inte transportera strandgods flera kilometer utefter en sandväg, där hjulet skulle ha skurit i till navet.

Inte gjorde strandfogden någon affär av om han såg en fattig stackare ta en plankbit med sig hem från stranden ifall han varit nere för att se efter tång. Mormor och morfar bodde förresten grannar med strandfogden – han var utsedd bland en av ”våra egna” och var både husman och fiskare tillika – och hade han inte själv sett t.ex. morfar med en plankbit under armen, nog såg hans hustru eller deras döttrar det. De visste allt som föregick runt om. En slags clearingcentral för allsköns ”lokala nyheter”.

En strandning var en dramatisk händelse. Stormen i sig själv var drama. Havet var blott få kilometer borta. Vi hörde alltid dess brus. Det var som en vardagens melodi. Lugnt och rogivande när det var vindstilla eller blott svag bris. Vrålande och farligt när stormen rasade. Då följde alltid olyckor med. Både på land och på havet. Tak blåste av hus. Gavlar vräktes omkull. Byggningarna var ju inte så solida. Men det var för intet att räkna mot olyckorna på havet.

Räddningsbåten måste ut vid strandning. Fem-sex par hästar krävdes för att dra den tunga båten till strandningsstället. Telefon fanns inte. I

mörka natten måste bud sändas till manskapet och till de bönder, med vilka räddningstjänsten hade avtal om att de skulle ställa hästar till förfogande. Gårdarna låg inte tätt. Budbäraren måste gå till fots. Streta sig fram mot ovädret. Medan männen där ute på havet kämpade för livet mot de rasande elementen.

Ofta kom hjälpen för sent. Ibland var stormen så hård att räddningsbåten inte kunde gå ut. Vid sådana tillfällen försökte man skjuta ut en s.k. raket till det strandade fartyget och på det sättet försöka hala de överlevande i land en efter en. Flera mera döda än levande.

Folk var alltid hjälpsamma mot de olyckliga skeppsbrutna. De flesta av sjömännen sändes ju snart vidare till sina hemland, när de väl hämtat sig efter olyckan. Men nog hände det att en och annan stannade kvar. Amor hade kanske drivit sitt spel.

Språkliga problem uppstod. Jag minns så väl att mormor tyckte det var underligt, att inte alla människor kunde tala ordentligt! Och med ordentligt menade hon naturligtvis det ostskånska tungomål, som var hennes eget. Själv tyckte jag att det hade varit roligt, om vi kunnat tala med främlingarna på deras eget språk. Nu fick vi nöjas med att titta på dem. Och undra över att de, även om de kom långvägs ifrån, såg ut ungefär som vi andra. Det språkliga inskränktes, som det påbjöds i Bibeln, till ja, ja och nej, nej. Teckenspråk hjälpte till dessutom.

Olyckorna på havet skedde oftast nattetid. Men också om dagen kunde det gå illa. Aldrig kan jag glömma en strandning jag själv på behörigt avstånd var vittne till en dag med orkanaktig storm. Jag hade antagligen smugit mig åstad samman med några andra "glyttar", ty mormor tillät inte sådana utflykter. Men vi var några stycken, tioåringar väl, som kilat ner till stranden och från en sandbacke såg dramat utspelas.

Jag minns att jag fick bannor, när jag kom hem. Och visst hade mormor rätt. Jag hade inte gott av den hemska synen. Längre efter hade jag onda drömmar om natten. Skrek av ångest så att mormor måste väcka mig och försöka få mig lugn igen. Det hade varit en allt för stark upplevelse för ett känsligt barnasinne. Men vi ungar var ju helt enkelt nyfikna. Oftast hörde vi ju först dagen efter, att ett fartyg strandat under natten. Och inte förstod vi då innebörden i vad som skett.

Stormen kunde bryta stora fartyg sönder som hade det varit småpinnar. Strandgoods drev in på stranden. Det var strandfogdens uppgift att vaka över, att intet kom i orätta händer. Oftast var det timmer, bräder, plank eller annat trävirke. Det stammade antagligen från Nordsverige eller

Finland. Det samlades i högar och såldes vid offentlig auktion. Så kom det folk långväga ifrån. Priserna var i regel låga.

För oss på utmarkerna var ett lass bräder eller annat trävirke eftertraktat. Och priserna var inte högre än att vi kunde köpa. De gamla stugorna behövde ofta repareras. Bräder var välkomna. Det sämsta virket kunde användas till bränsle.

Jag erinrar mig så levande att morfar vid flera tillfällen köpte en sådan hög trävirke för en ringa penning. Men det skulle köras hem, och för detta ändamål måste morfar som vanligt leja häst och vagn hos någon bonde. Mot dagsverke. Dessa var vårt ständiga plågoris.

Ett sådant lass trävirke var som att få rikedom i huset. Först skulle det staplas ordentligt ute så att det kunde torka och saltvattnet så vitt möjligt försvinna. Sen kunde det användas till många nödvändiga reparationer. Morfar var händig med sådant. Och vad han inte kunde, det kunde min duktige mosterman. Dessutom blev det alltid pinnar till bränsle. Eller rättare sagt: till att få eld i torven med. Bränsle var för oss ett stort problem. Varenda gren eller kvist togs tillvara. Stenkol fanns att köpa uppe i stationsbyn. Men den var dyr. Och åter igen skulle häst och vagn lånas. En torvmosse fanns lite längre västerut. Mycken torv fanns inte kvar i den, men en del togs upp varje sommar. Vi köpte ett lass varje år. Torven var billigare än stenkolen, men hade naturligtvis inte samma bränslevärde. Torven hade en stor fördel: vi kunde göra askan samman om glöderna på kvällen. Så behövde vi inte använda de sparsamma träpinnarna för att göra upp eld om morgonen. Askan åt sidan. Ny frisk och torr torv på de slumrande glöderna, som så småningom levde upp igen. Inte gav det mycken värme den första timman. Men man kunde klara sig på det sättet. Och nöden är ju uppfinningarnas moder.

Nog blev jag förvånad, när jag vid tjugoårsåldern kom uppåt i landet och såg vad det låg av grenar, ja hela träd, i skogarna! Ett gränslöst slöseri, tyckte den som varit van att ta vara på varje pinne.

I detta sammanhang träder minnet fram av en gammal gumma, som bodde helt nära oss. Vi kallade henne aldrig annat än Kage-Karna.

Alla fruktade för att komma på "nr. 7", fattiggården, och sluta ett slitsamt liv där i ofrihet och elände. Kage-Karna var en av dem. Hon bodde ensam i en liten stuga. Det var visst traktens minsta. En liten täppa hörde till, stor nog för att Kage-Karna kunde sätta några rader potatis och några kålplantor.

I sin stuga hade Kage-Karna en järnspisel med en liten bakugn. Enkelt

och ganska primitivt. Men användbart. Hur i all världen hon fått råd med en sådan lyx begriper jag inte, ty hon var mycket fattig. Hon var änka och ensam. Mannen hade satt livet till på havet en gång för länge sedan.

Kage-Karna var stolt i sin fattigdom. Hon ville inte på ”nr. 7”. Och så hade hon funnit på att baka bröd i ugnen i sin lilla spisel. Brödet gick hon runt och sålde. Det var mest skorpor. Folk var snälla och köpte några skorpor av henne. Kanske mest för det de tyckte synd om henne. En och annan stack väl också till henne en bit bröd eller ett stycke sovel. Jag minns så väl att vi aldrig slaktade eller bakade utan att Kage-Karna fick en smakebit. Vi hade mycket lite att ge av, men Kage-Karna hade mindre. Om mormor skar ett bra stycke fläsk eller en halv brödkaka och sände mig åstad till Kage-Karna med det, kunde det hända att morfar stilla anmärkte, att det ju var lite väl mycket. Vi hade ju så litet själva. Men mormor avväpnade den stillsamma kritiken med ord från Bibeln: ”Vad I gören mot en av mina minsta, det haven I ock gjort mot mig.” Flera ord behövdes inte.

Vad har Kage-Karnas historia med bränsle att göra? Jo, det var sed att de av utmarksfolken, som hade ko, kunde låta denna beta utefter vägkanterna. Trafiken var inte överväldigande den gången. På väg ut med en stor korg bakverk på vardera armen spanade Kage-Karnas ögon efter varje kokasa hon kunde finna. Var de fasta nog satte hon ena korgen ifrån sig, vände kokasan på kant så att den kunde torka.

Hon skötte sina kokasor på hela sin rundtur med bröd. Och om kvällen, när hon trött och utsläpad vände hemåt med tomma korgar och några kronor i fickan, samlade hon de torkade kokasorna i korgarna! Det var ett icke föraktligt tillskott till hennes bränsle.

Kage-Karna försörjde sig under åtskilliga år på detta sätt. Försörjde är nog ett för starkt ord, men hon höll i varje fall den värsta nöden borta. Och hon undgick att komma på ”nr. 7”. Mormor köpte också några skorpor av henne. Fast mormor inte tyckte om det där med kokasorna på hemvägen. Men hon respekterade Kage-Karnas önskan att klara sig själv och slippa komma på ”nr. 7”.

Ett av de sista åren jag var hemma gick Kage-Karna ur tiden. Hon blev funnen död vid en dikeskant. Trött som hon var hade hon väl snavat, när hon böjt sig ned efter en av sina kokasor, fallit i vattnet och inte orkat resa sig. Borta var hon. Tappra lilla ensamma människa. Hennes stuga revs. Den var för ringa och för liten för att någon annan skulle vilja eller kunna bo i den.

Kage-Karnas närmaste granne var Lars skräddare. Också han kämpade ensam för att skaffa sig det allra nödvändigaste till livets uppehälle. Han sydde kläder åt folk av deras hemvävda vadmal. Mycket nytt fick han inte att sy. Det var mest utmarkens folk, som anlidade honom när de någon gång skulle ha nya kläder. Det hände sällan. Men Lars skräddare kunde också vända gammalt så det kom att se någorlunda ut och användbart till kyrkobesök. Också han undgick att komma på ”nr. 7”.

Lars skräddare var initiativtagaren till att vi var fyra familjer, som tillsammans höll Ystadsbladet Aurora. Förutom Lars var det mina morföräldrar, vår granne, strandfogden, samt Metta Ola Måns, som jag tidigare omtalat i förbindelse med den blå emaljerade mjölkspannen.

Denna tidning var visst för sin tid ganska radikal. Det hände att flera av traktens husmän samlades hos Lars skräddare om kvällarna för att få veta vad det stod i tidningen. Tala om det. Och förundras.

Okunnigheten var formidabel. Var skulle vi ha fått vetande ifrån? Antagligen var denna tidning inte just något ljus i mörkret, men i varje fall en budbärare från en värld, vi inte tidigare anat något om. Så den hade sin mission. Och Lars skräddare utlade texten för sina besökande så gott han förmådde.

Denna tidning fick emellertid stor betydelse för min ringa person. Jag lärde mig själv att läsa genom att stava mig fram i tidningen. Först de stora rubrikerna. Efterhand kunde jag klara texten också. Mormor och morfar hade väl gått i någon skola ty de kunde både läsa och skriva. De kunde alltså från starten säga mig, vad de olika bokstäverna hette. Sen kilade jag på själv. Kom till mormor och frågade, när jag körde fast bland de i förstone så märkvärdiga skrivtecknen.

Det var en värld, som öppnade sig för mig. Underligt var det. Nya och sällsamma ting berättades det om i tidningen. Jag läste och blev mer och mer förundrad. Var världen verkligen så stor. Hände det så underliga ting därute? Det var fascinerande, dragande och märkvärdigt detta att börja upptäcka en större värld.

Min tilltagande läskunnighet medförde, att morfar och mormor önskade att jag skulle läsa tidningen högt för dem om kvällarna. Morfar var trött efter en lång dags arbete. Det hände att han somnade under min högläsning. Mormor ville gärna spinna eller sticka medan jag läste om all världens olyckor. Hon somnade inte. Varken från arbetet eller från högläsningen. Men det hände att hon avbröt min läsning med en anmärkning, att det där nog inte var sant!

Skall jag skryta med mig själv så blev jag med tiden ganska duktig till att läsa. Och allt vad man gör medför ju konsekvenser. Först blev det tidningen, jag skulle läsa högt. Senare utvidgades min högläsning till att också omfatta Luthers Postilla och Melanchtons predikningar. Samt Bibeln. Inte var det just läsning för barn, och inte förstod jag något av det lästa heller. Men de både gamla ville gärna höra "ett Guds ord", och de två böckerna jämte Bibel och psalmbok var husets bokförråd. Jag föredrog absolut Bibeln framför Luther och Melanchton! I synnerhet Gamla Testamentet! Det *hände* något i dessa berättelser, men mormor blev mycket bedrövad om hon upptäckte att jag blev upptagen just av *händelserna*. Jag borde betänka, att det var Guds ord jag läste. Att fästa sig vid det eventuellt dramatiska i en biblisk berättelse, det var en fruktansvärd synd. Men jag var mycket tidigt läshungrig, och urvalet var begränsat. Min fantasi måste söka näring ur det jag hade tillgång till. Hur Israels barn klarade sig någorlunda ut ur Egypten, det var sannerligen drama! Lots hustru! Det var så underligt att hon kunde bli till en saltstod bara för det hon såg sig tillbaka! Jag funderade ganska mycket över det, men jag vågade inte fråga vad en saltstod var för något. Ängelens besök hos Abraham och Sara fann jag också ytterst spännande. Men syndiga tankar var det ju. Jag måste hålla dem för mig själv.

Min läskunnighet fick för övrigt konsekvenser för mig såsom senare skall berättas, när jag som sjuårig kom i skolan. Lärarinnan blev förargad över att jag kunde läsa. Och jag hade ohjälpligt tråkigt, när hon strävade att lära de andra barnen i klassen att känna bokstäverna, stava och lägga samman till ord. Inte var det någon konst! Tyckte jag. Som för länge sen passerat detta primitiva stadium.

Vi måste nog ned till stranden igen, till dramat, till det underbara havet. Det fruktade havet. Det kunde vara så stilla och så vackert. Och strandens sand var så skinande vit och mjuk. Men plötsligt en dag reste havet sig i rasande vrede. Vågorna kunde bli hushöga. Bruset, som jag älskade, steg till ett öronbedövande dån som skrämde mig.

Som hade det hänt nyligen minns jag katastrofen 1904, då hela Skånes ostkust härjades av en flodvåg under en rasande storm. Det hade stormat från väst, vilket hade medfört att väldiga vattenmassor pressats in i Östersjön. Plötsligt slog vinden om till nordost. Och så var katastrofen där. Stormen rasade. Vattnet steg.

Morfar hade för vana att gå ut vid gaveln och lyssna när det var oväder. Barometer eller väderlekstjänst existerade ju inte. Men folk hade en väldig

förmåga att se och känna sig till vädrets skiftningar. En förmåga som gått förlorad sen det inte längre var så nödvändigt att uppöva den.

Den kvällen kom morfar in och sade stilla: ”Nu sker det olyckor. Vinden har vänt.”

Jo, det skedde olyckor. Strandkanten nedanför möblerades om så fullständigt att vi knappast kunde känna igen vår egen strand, när ovädret rasat ut. Fiskebodarna närmast stranden var spårlöst borta. Uppåt kusten i fiskelägena skedde stor förödelse. Mormor hade en bror, som bodde i ett fiskeläge några kilometer uppåt kusten. Hans stuga underminerades av havsvattnet och föll samman. Det samma skedde med flera av de dåligaste och äldsta husen. De som var nyare och lite solidare byggda, de fick ”bara” källare och rum fyllda med sand och saltvatten. Det blev att ösa och bära, reparera och bygga upp igen, när ovädret var över.

Ingen fann på att återuppbygga sin raserade stuga längre borta från stranden. Nog hade de flesta också en liten åker, men havet gav mesta födan. Därför blev man vid stranden. När mormor förebrådde sin bror, att han inte återuppbyggde sin stuga längre uppe på sin ägandes jordbit, svarade han lugnt: ”Nä du, sockeln stod nästan kvar. Den var bara lite underminerad. Det kan repareras. Och födan får vi ju från havet. Kunde vi inte ta sill i havet, vad skulle vi så leva av?”

Svaret var väl inte helt logiskt. Människan lever förvisso inte heller bara av sill. Men segheten, viljekraften, var det inget fel på. Som något närmast komiskt mitt i förödelsen minns jag, att denne gamle man sörjde mer över att han mist årets potatisskörd än över att stugan underminerats och fallit samman. Potatisen var nerkulad. Sanden sköljdes undan och potatisen rullade ut i havet, sögs bort var gång vågorna drog sig utåt. Inte gick det att rädda något. Plötsligt kom en störtsjö igen. Den slog hårt. Man fick akta sig.

Sådant hände. Men när stormen lagt sig satte människorna i gång med att reparera och bygga upp igen. Försäkringar fanns inte. Hur i all världen dessa fattiga människor åter fick tak över huvudet är svårt att förstå. Kraven var visserligen inte stora. Men pengarna var så små. Inkomsterna så ytterligt begränsade.

Närmast stranden hade vi sandbackarna, som vi kallade dem. Det var ett ganska brett flygsandsfält, som stormen lekte med när sanden var torr. Sanden var vit och fin som mjöl. Ibland kunde vi barn knappast återfinna den sanddyn, vi rutschat utför några dagar tidigare. Blåsten hade flyttat den.

Mellan sandbackarna och de egentliga utmarkerna låg ett område vi kallade heden. Det var ännu magrare än våra utmarker. Gav blott bete åt får, som alltid var anspråkslösa vad den dagliga födan angick. Men på detta hedområde växte en härlig flora. Hedblommor som jag sedan aldrig funnit vackrare. En mycket vacker gul evighetsblomma, en starkt doftande liten vit nejlika, den blyga backsippan, och den blomma jag höll mest av: vild timjan. Det vill säga ett sådant namn använde vi aldrig. Den kallades på traktens språk för jungfru Marias sängahalm.

Denna härliga lilla blomma växte i sega tuvor. Den doftade starkt, särskilt när den blommade. Lade man sig ned med en sådan tuva till huvudkudde förstod man tillfullo varför den i folkmun fått sitt namn knutet till den heliga jungfrun. Man kunde inte tänka sig bättre och finare underlag för henne att bädda med i krubban i Bethlehem än just en sådan doftande tuva.

Efter stormkatastrofen 1904 började myndigheterna intressera sig för att säkra kusten. Marhalm planterades på sandbackarna. Som barn var jag med om detta arbete. Var plantorna kom ifrån vet jag inte. Vi fick vardera en spann fylld sedan rötterna doppats i en välling av vatten och jord. Med en spade påtade vi hål i sanden och satte ner marhalmsplantorna. Marhalm, visst också kallad strandråg, var en seg och hårdig gräsväxt. Den enda som kunde fästa sina rottrådar i sanden och finna näring där. Efterhand band den sanden så att blåsten inte längre kunde leka med den, och andra växter kunde få ro att finna fotfäste.

På mera fast areal planterades skog. Jag var också med i detta arbete. Barn på 10–12 år hade ingen rygg, sades det. Därför kunde de utan svårighet gå dag efter dag böjda och plantera furuplantor.

Antagligen var det staten som planterade. En hög herre i grön uniform ledde arbetet. Han antog arbetsfolk. Vuxna män till att hacka hål för plantorna, barn till själva plantningen. Plantorna kom i stora lådor från någon plantskola. Rötterna klistrades till i en tjock jordvälling varefter vi fick utlämnat ett visst antal vardera i en spann samt en plantpinne. En krona om dagen. Stor lön för oss barn. Vi var inte vana vid att tjäna så mycket pengar. Vad männen fick vet jag inte.

I verkligheten var arbetet ganska ansträngande. Den rygg, vi sades inte ha, påminde ganska otrevligt om sin existens när det led mot kväll. Men det fick man inte tänka på. Vi fick tänka på pengarna vi tjänade. En krona om dagen var mycket.

Mat hade vi med för hela dagen. Det var antingen flott på grovt bröd

eller en tunn skiva stekt eller kokt fläsk mellan två tjocka skivor grovt bröd. De flesta hade svagdricka med. Jag minns att jag alltid fick saft och vatten med. Vi hade bärbuskar och mormor lagade god saft. Det smakade härligt. Dessutom var hunger och trötthet en bra krydda på maten.

Mannen i den gröna uniformen sörjde för att de två måltidspauserna inte blev långa. Han inspekterade också arbetet noga, som hans plikt var. Men vi fann det ganska obehagligt att han med korta mellanrum kunde komma tätt in på oss och söka dra upp de plantor, vi just planterat. Kunde han dra upp dem hade man slarvat med arbetet. Man måste göra om det, fick en massa ovett och blev efter den man, som hackade hål för plantorna. Rysligt var det att råka ut för sådant. Händes det allt för ofta blev det avsked. Det fanns arbetsvilliga nog. Och till en sådan lön . . .

Hela den areal, jag var med om att plantera skog på för sextio år sedan, är nu storskog. Det skyddar sandbackarna. Marhalmen har också växt sig seg och stark och binder den flyglystna sanden. Andra växter har kunnat fästa sina rötter i sanden. Skogen skyddar också de bakom liggande utmarkerna, som inte är utmarker längre, men sommarparadis. Landskapet har förändrats så fullständigt att jag inte nu kan känna igen det.

VI

Det är farligt om man som vuxen försöker bedöma sig själv som barn. Skulle jag ändå våga försöket bleve slutsatsen nog den, att jag var lite gammalklok och ganska ensam. Och att jag av denna orsak skilde mig en del från mina jämnåriga. Vilket ju i och för sig var en allvarlig belastning.

En gång läste jag någonstans, att det fanns två slags barn: tänkebarn och lekbarn. Efter en sådan indelning var jag ett tänkebarn. Det var ju ganska naturligt. Jag umgicks mest med mormor och morfar. Läste högt för dem ur mycket allvarliga böcker, vars innehåll jag visserligen inte förstod, men som kanske ändå färgade av sig lite grann. Ingen undgår väl att präglas av sin miljö. Och denna hade blivit min.

Jag lyssnade till de båda gamlas samtal, som alltid var allvarliga. Morfar var "bibelsprängd", som det hette. Han bevarade i sitt minne en mängd bibelord och ordspråk. Tystlåten och innesluten i sig själv var han. När han yttrade sig blev det inte sällan i form av ett bibelord eller ett ordspråk.

Till lek hade jag mycket liten tid. Det hände att jag samman med andra

barn kunde smyga mig nedåt sandbackarna till. Vi rutschade utför backarna i den vita sanden. Kilade kanske ibland till stranden för att se om det där nere fanns något intressant. Men eljest hölls jag till arbete så mycket som möjligt.

Antagligen har jag sett en sådan lyx som en gummiboll hos någon jämnårig, och kanske uttryckt önskan om en sådan. I ett anfall av leklyne sydde så mormor åt mig en boll av gamla tygbitar. Denna tygboll hade emellertid ett stort fel. Den kunde inte studsas. Man kunde kasta den från hand till hand. Uppåt väggen också efterhand som jag övade mig i konsten. Men studsas, nej, det gick inte. Det var en stor besvikelse. Och mormor hade velat glädja mig.

Till min femtioårsdag gav min make mig en riktig gummiboll. Jag gömmer den som en dyrbar relik.

Tygbollen är den enda leksak jag ägt. Mina små händer skulle vänjas vid nyttigt arbete. De kunde tidigt hålla i ett par strumpstickor eller i en virknål, eller hjälpa till med andra sysslor. Mormor behövde så väl min hjälp. Att hållas strängt, det präglar också sinnet.

Visst fanns det jämnåriga, men vi kom sällan samman till lek. De flesta barnen där nere på utmarkerna hölls lika strängt till arbete som jag. Vi var helt enkelt arbetskraft. Inte alls av kall och cynisk beräkning. Det var nödvändighetens lag som rådde. Den måste vi foga oss i. Med eller mot vår vilja.

Fattigdomens tryck medförde, att många unga emigrerade. De som kunde skrapa pengar samman till en amerikabiljett gjorde det. Det fanns äldre folk där nere, som hade alla sina barn i Amerika. Brevet från staterna, ibland med en dollarsedel i, var ljuspunkter i de gamlas liv. Men många var för gamla eller för fattiga för att emigrera. Kanske hade de inte haft mod att våga försöket, kasta sig ut i det okända. Det hände ju, att intet hördes från någon som rest. Vad hade hänt dem som inte lät höra av sig? Misslyckats? Sådant talades det om. Men i det stilla.

Mormor och morfar hade varit frestade. Inte av Amerika, men av Bornholm. Vår stuga låg på ofri grund. De många dagsverkena var för oss en nästan outhärdlig börda. Den blev allt värre efterhand som åren gick och krafterna blev mindre.

Men en gång hade frestelsen varit där. Lockande. Tänk att bli fri från dagsverken! Få eget hus och jord. Ja, så berättade morfar ibland, när han någon gång kom i berättartagen. Det hände sällan. Och när han berättade var det alltid om Bornholm, där han arbetat så många somrar i yngre

dagar och kommit hem med reda pengar så att han kunnat köpa sig fri från dagsverkena.

På Bornholm hade han blivit erbjuden att få köpa ett stycke jord. Ute på "Lyngen", som området kallades. Jorden skulle bli hans egen. De skulle bygga hus och hem där. Bli fria människor. Det hade låtit allt för bra för att vara sant. Inga dagsverken längre. Inte behöva ödmjuka sig om man behövde låna häst och kärra.

Erbjudandet hade kanske kommit för sent. Kanske hade mormor och morfar varit för länge om att betänka sig. Eller kanske de helt enkelt saknat mod att bryta upp från det gamla och välkända. Det hade i varje fall inte blivit av med något nybygge för dem ute på "Lyngen".

För några år sedan, då jag besökte Bornholm, såg jag dessa "svenskehuse". En liten väg förde över "Lyngen". Mina bornholmska vänner pekade på några små gårdar. Oansenliga såg de ut. Det är "svenskehusene", sade de. Jorden såg mager och sandig ut. Den var företrädesvis uppodlad av svenska invandrare, fick jag veta. Jag tänkte mitt. Fattigdomen hade nog följt mina morförelärdar även om de låtit sig fresta och flyttat över. Men de hade väl undgått dagsverkena. Kanske hade deras slit ändå burit en smula rikare frukt. Att bo på "ofri grund" innebar alltid risken att bli bortvisad utan möjlighet att kunna ta sin ägandes stuga med sig. Tvingas sälja den för en spottstyver.

Några sydsåningar reste över och blev bofasta på Bornholm. Jag har träffat bornholmare som ännu i andra och tredje generationen är så genuint sånska, att deras fäderneursprung strax röjer dem.

Läste jag aldrig om äventyr? Jovisst. Skildringen av hur Israels barn undsluppo från Egypten och deras vandring genom öknerna var för mig ett stort och spännande äventyr. Fast jag ju inte visste vem denne Farao var! Ej heller hur en öken såg ut. Men tänk att de lyckades! Historien om Josef och hans bröder, och om Moses, som blev utsatt i vassen, visst var sådant spännande läsning. För att inte tala om Abraham och allt vad Bibeln berättade om honom och hans liv. Det var något för min fantasi att arbeta med. Men det måste ju ske i hemlighet. För mormor var Bibelns ord Guds ord. Hon blev som sagt djupt bedrövad om hon upptäckte mina syndiga böjelser för vad som *hände* i de bibliska berättelser jag läste.

Mitt livs första stora äventyr upplevde jag förresten visuellt. Det var isblommorna på fönstren om vintern. Jag minns inte nu hur gammal jag var, när jag första gången riktigt upplevde dem. Men jag har ett så klart minne av dessa fantastiska mönster. Aldrig kunde jag tröttna på att be-

trakta dem. Se hur de förändrade form. Jag andades på rutan. Mönstret försvann, men kom snart tillbaka. Annorledes. Det var en sagolik värld som uppenbarade sig för mina häpna ögon.

Hur blev dessa blommor till? Fukt och kyla sade mormor. Det lät allt för prosaiskt inför något så fantastiskt vackert.

I förbindelse med kyla erinrar jag mig en stor besvikelse. Jag hade nog läst lite för ofta om hur det regnade manna ned från himlen till israeliterna under ökenvandringen. En dag haglade det. Stora fina hagel som liknade risgryn! Morfar tyckte så mycket om risgröt, men det var köpemat så vi fick det ytterst sällan. Nu skulle morfar få risgröt! Jag fann en papperspåse och samlade ivrigt hagel i den. Gömde den därefter i en låda i dragkistan. Min besvikelse var lika stor som mormors vrede, när hon upptäckte blötan i dragkistan.

Maten, varför skulle den alltid vara så enformig? Alltid saltmat. Vi bodde ju så nära havet, och det fanns väl fisk i havet.

Det fiskades både sill och ål vid kusten. Sillen var billig. Det saltades rikligt av den till vinterförråd. Visst fick vi färsk sill hemma en och annan gång, men mest salt. Ute på gårdarna var den alltid salt. Arbetsfolken skulle ha ätit allt för mycket om man serverat färsk sill som sovel till potatisen. Det kom helt enkelt inte i fråga. Skulle väl också ansetts som slöseri.

Ålen, jo det hade hänt tidigare att vi kunnat köpa några små ålar av en fiskare. Det hörde emellertid en gången tid till. Nu såldes fångsten redan ute på havet till tyska eller svenska uppköpare. Mycket litet kom i land. Det var ju en stor fördel för fiskarena att bli av med fångsten på det viset. Till gengäld gick ålen oss icke-fiskare förbi.

Ålfisket var visst ganska givande. Om traktens folk var för fattiga för att kunna skaffa sig ålahommor och båtar, eller helt enkelt var oföretagsamma, det törs jag inte säga. Faktum var emellertid, att mesta ålfisket bedrevs av fiskare som varje höst, när de mörka "ålanätterna" satte in, kom från fiskelägen längre uppåt Skånes ostkust.

Om vi passade på när de kom i land kunde vi för en ringa penning få köpa några flundror, som förvillat sig in i ålahommorna. Flundrorna var tunna och magra och smakade inte av mycket. Fiskarena själva åt dem inte. De kastade dem i havet igen om ingen var nere vid stranden, som ville köpa dem. För oss var det en välkommen omväxling i kosten. Under mormors duktiga händer och med tillskott från hennes kryddgård blev de eljest ringaktade flundrorna till en festmåltid.

Jag har hört fantastiska berättelser om bornholmska fiskares väldiga laxfångster. Om berättelserna varit sanna har det väl på den tiden varit svårt att avsätta en stor fiskafångst. Det berättades nämligen, att tjänstefolket på Bornholm betingade sig att inte få lax mer än tre gånger i veckan! Inte var Bornholm så långt borta, men aldrig hörde jag om någon laxfångst från vår sida av Östersjön. Än mindre om att någon någonsin smakat denna ädla fisk. Kanske hade bornholmarna varit lite skrytsamma av sig!

Folks alkoholvanor? Sökte man tröst mot fattigdomen i alkohol? Svenskarna har ju ord om sig att tycka om starkvaror.

Brännvin var antagligen mycket billigt ty vi hade alltid en flaska stående tillika med den "besker" jag omtalat. Besken användes uteslutande som medicin. Det var däremot sed och bruk att man bjöd på en sup eller på en jök vid vissa tillfällen. En *jök* var svart kaffe med ett glas brännvin i. Missbruk förekom inte. Antagligen gjorde man en dygd av nödvändigheten. Allt som skulle köpas för pengar måste inskränkas till det minsta möjliga.

Jo, i min hembygd förekom verkligen ett fall av missbruk. Det var till gengäld så hemskt att det i sig själv verkade avskräckande. Familjen bodde inte långt ifrån oss. De hade ett litet lantbruk, och mannen handlade dessutom med kreatur. Han sades vara en dugande handelsman. Ingen skulle kunna lura honom även om han var berusad. Det påstods att han var smått förmögen.

När denne man varit uppe i stationsbyn i handelsärenden kom han ofta hem redlöst berusad.

När han druckit sig redlös lade hans dryckesbröder honom upp i vagnen, spände hans gamla gula sto för, band tömmarna fast och vände henne åt vägen, som förde mot hemmet. Hon traskade trofast åstad den långa vägen. Hon hade gått den ensam så många gånger. Där hemma väntade hustrun, väl vetande vad som komma skulle. När hon med dotterns hjälp spänt hästen från vagnen och burit den redlöst berusade mannen in började raseriet. Han skrek och rasade. Slog sönder möbler och vad han kom åt. Hustru och dotter måste skyndsamt ge sig av och söka skydd hos någon granne, medan mannens vilda skrik hördes ut över nejden i natten. Det var ohyggligt.

Dagen efter, när mannen sovit ruset av sig, kom ruelsen. Hus och möbler reparerades, och den stackars mannen visste inte vad gott han skulle göra sin olyckliga hustru och dotter.

Min mor var mormors ögonsten. Och trots att hon bragte denna syndens frukt hem hade mormor i mitt sinne byggt upp en idealbild av min mor.

Denna idealbild kunde inte hålla inför erfarenheternas påfrestning. Mor och mina syskon kom hem en månads tid varje sommar. Då kände jag mig hopplöst bakom. I alla hänseenden var jag dem underlägsen. De gick i läderskor, jag i träskor. De hade fina kläder – mor var duktig till att sy. De bar prägel av att vara stadsbor med därav följande överlägsenhet.

Värsta stöten fick min idealbild redan när jag var i sexårsåldern. Det var vid jultid. Min morbror ville besöka sin syster i staden. Han tog mig med. Jag borde vänjas vid att vara samman med mina yngre syskon. Morbror har nog betalt resan. Vi hade inte pengar till sådant.

Själva resan var för mig en enastående upplevelse. Det var första gången jag rest med tåg. Tåget rusade fram med stor fart, tyckte jag! Signalerade väldeliga vid stationerna. Folk kom och gick. Nytt och oerhört spännande alltsamman.

Vi skulle byta tåg i Ystad och hade ett par timmars väntetid. Stationen var imponerande! Murade väggar med glasvalv över de två perrongerna! Aldrig hade jag ens kunnat tänka mig något sådant.

Morbror ville använda tiden väl. Vi skulle se både staden och hamnen. Först hamnen. Ett par ångbåtar låg och lossade. Jag hade aldrig sett större båtar än fiskarens små roddbåtar hemma vid stranden. Morbror antagligen heller inte. Vi var imponerade. Kom väl för nära och var i vägen. Någon ropade bonddjävul efter oss. Vi skyndade bort.

Men tiden hade ilat ifrån oss. Vi satte oss i väntsalen och förtärde vår medhavda färdkost. Som vanligt tjocka rågbrödsskivor med en tunn skiva fläsk emellan. Saft och vatten till. Det smakade utmärkt. Vi var hungriga.

Sedan var det tid att fortsätta resan. Vi fick inte tid att se på staden. Den såg jag en människoålder senare. Min minnesbild av den väldiga stationen hade väl växt sig stor under årens lopp. Den föll samman till intet.

Vi nådde resans mål, men vi var inte välkomna. Fast alla mina sinnen var fyllda av allt det nya vi upplevt kunde till och med jag, trots min barnslighet, märka att vi blott var till olägenhet.

Familjen skulle fotograferas i hemmet. Morbror och jag sändes ut i köket medan det föregick. Jag grät. Morbror var arg.

Förödmjukelsen överskyldes dock delvis av allt det nya jag såg. Mina syskon hade leksaker. Ja, till och med dockmöbler, som far själv förfärdigat åt dem. Fina saker som jag inte ens vågade röra. Far var

snäll och vänlig mot mig. Men han hade väl aldrig tänkt på, att jag kunde behöva någon leksak.

Familjen hade julgran med ljus och glitter och annat grant. Något sådant hade jag aldrig sett förut. Bruket att ha julgran hade ännu inte nått min avlägsna hembygd. I varje fall inte till stugorna nere på utmarkerna. Där skulle de också ha betraktats som synd. Vilket mormor i klara ord uttryckte, när jag efter hemkomsten berättade om granen med de många ljusen och glittret på.

I denna omgivning kände jag mig oerhört enkel. Mina syskon gjorde öppet narr av mig. Jag var ju så lantlig. Mina skor var klumpiga. Mina kläder grova och satt antagligen illa. Allt var på tok och bevis på min oerhörda efterblivenhet och dumhet. Jag längtade hem till mormors trygga värld.

Kom jag ner på gården frågade barnen där vem den där ungen var. ”Kusin från landet” blev svaret. Det var nytt också det. Var det inte riktigt vad mormor berättat om min mor och mina syskon?

Värre blev det när mor med hårda ord förbjöd mig att kalla henne mor. Det slog sår som aldrig läktes. Även om jag med åren kom att förstå henne.

Morbror och jag reste hem redan efter ett par dagar. Morbror arg och ledsen. Jag var skakad in i själen. Fylld med en mängd nya intryck, men också med en gränslös besvikelse. Jag förstod intet av hållningen emot mig. Så mycket mer spekulerade jag på hur det kunde hänga samman. En sak klarnade emellertid i mitt barnasinne: Nu måste jag lita till mormor och morfar, även om mormor inte varit pålitlig när hon talat om min mor och mina syskon.

Efter ett par år upprepades besöket. Med samma sorgliga resultat. De båda gamla höll av mig och ville gärna behålla mig. Efterhand kunde jag ju också hjälpa dem en smula med deras allt för slitsamma arbete. Samtidigt närde de dock önskan om, att jag skulle få växa upp hos föräldrar och syskon. Men den utvägen var och förblev stängd. Syndens barn skulle gömmas undan. Skammen skulle döljas. ”Kusin från landet”, mer kunde det inte bli till.

Jag blev sju år och skulle börja i skolan. Det blev nya och ganska bittra erfarenheter.

Skolan var i två avdelningar. En småskola med två klasser och en lärarinna. Storskolan med fyra klasser och en lärare. I fjärde klassen skulle

vi rätteligen gå två år. Några barn, däribland jag, fick sluta efter ett år i fjärde klassen. Barn var arbetskraft. Min arbetskraft behövdes allt för väl för att i någon mån kunna lätta de båda gamlas dagsverksbörda.

Nog ville jag lära något. Och nog var jag vetgirig. Men jag var rädd för att komma i skolan. Jag fruktade att komma ut bland så många främmande barn. Vissa erfarenheter hade redan lärt mig, att varken barn eller vuxna var särskilt hänsynfulla, när de råkade på någon, som kunde bli hackhöna. Eller i mitt fall hackkyckling.

Vad är en hackkyckling? Det är en i flocken, som på ett eller annat sätt skiljer sig från de andra. Inte är uniform nog, skulle man säga i våra dagar. Ty hackkycklingar finns det än, fast de fått annat namn.

H. C. Andersen sade att de var ”annorledes”, därför skulle de ”kanöfles”. Därmed har en stor konstnär pressat samman situationen i få ord. Mer behövde inte sägas.

Nog hade det ofta varit ganska arbetsamt hemma hos mormor och morfar. I stället för att vara barn och ibland få leka hade jag måst hjälpa till med allt arbete så snart mina händer kunde ta i något. Jag betraktar det alls inte som något ont, fast lite måtta med arbetet kanske hade varit att föredraga.

Direkt ensam kan jag heller inte minnas att jag kände mig. Nog hade eventuellt leklynne kvävts av gudsfruktan och strängt arbete, men jag hade känt trygghet hos de båda gamla. Och trygghet är en viktig faktor i uppväxtåren. De gamla var goda mot mig. Höll av mig. På deras sätt. Lite kärvt, som deras eget liv var. Men jag kände intet annat.

Nu skulle jag ut i något främmande och osäkert. Jag var rädd som en harpalt.

I skolan placerades vi efter hemmens matrikelnummer. Alldenstund vi bodde på nr. 9 kom jag att sitta överst i klassen. Omflyttning skedde senare efter flit och förmåga. Eller gunst hos läraren. Det senare förekom ofta. Underligt nog behöll jag min plats överst alla de sex åren jag gick i skolan.

Det låter skrytsamt när jag säger att jag med lätthet klarade de krav skolan ställde. Men kraven var tyvärr inte stora. Egentligen hade jag tråkigt de två första åren. Jag kunde både läsa och skriva innan jag kom i skolan. Räkna kunde jag däremot inte. Lärde det heller aldrig.

Småskollärarinnan var snäll. Såvitt hon förstod att vara det. Eller kanske vågade vara det. Ty både hon och läraren i storskolan gjorde skillnad på folk. Kanske av gammal vana. Kanske emedan de var tvungna att göra det.

Vi var inte så få fattiga ungar från utmarkerna. Och vi *var* sämre folk. Det var fastslaget. Om vi råkade klara oss bättre i skolan än en flicka eller pojke från en av gårdarna, nåja, det fick man ju finna sig i från skolans sida. Det fanns andra sätt att visa ringaktning än eventuell nedflyttning i klassen.

Vi skulle till en början stava och lägga samman så att vi fick ord ut av de för de flesta barnen rätt besynnerliga bokstavstecknen. Det var inte alls roligt när man kunde läsa och dagligen läste högt ur allvarliga böcker hemma. Lärarinnan blev irriterad, när hon märkte att jag kunde läsa. Och jag förstod inte att jag skulle ha hycklat, låtsat att jag inte kunde. Det hade gått bättre på det viset. Både gentemot kamraterna och lärarinnan.

Lärarinnan undervisade också i slöjd. Såvitt jag minns började undervisningen i slöjd i andra klassen redan i småskolan. Visst bara en timma i veckan.

Vi fick en liten tygbit, nål och tråd. Det skulle vi betala. Inte var det någon stor summa, men mormor knotade ändå, när jag kom hem och bad om pengar till den lilla tygbiten.

Först skulle vi lära att sömma. Bevara mig väl! Jag hade sömmat för länge sen. Mormors handdukar och annat. Fast jag aldrig varit i stånd att sy så fina styng som mormor. Det lärde jag aldrig.

Nåväl, jag sömmade. Naturligtvis var det bättre än de andras. Och fortare gjort. Übung macht den Meister. Inte var jag någon mästare. Men jag klarade mig. Ny irritation. Men så skulle vi sy förststyg och korsstyg. Det var strax bättre. Sådant hade jag inte försökt. Vad jag sytt hemma hade varit idel nyttiga saker.

Jag kom hem med min lilla tygbit och visade stolt för mormor, att nu kunde jag sy både förststyg och korsstyg. Hon blev inte alls imponerad! Det var att spilla tiden. Hon hade redan glömt att hon själv i sina unga dagar "spillt" mycken tid med att sy den finaste utsyning på de särkar, hon nu så sällan använde. Så inte var det lätt att veta hur man skulle kunna vara till lags. Kritik i skolan för att man kunde något. Kritik hemma för det samma.

Vi skulle också lära att sticka. Vi kom själva med garn. Hemspunnet garn fanns i alla hem. Kanske köpegarn fanns. Jag kände det i varje fall inte. Och vi kom alla med ett nystan mer eller mindre välspunnet garn.

De mest energiska fick hjälp att lägga upp maskor till en strumpa. De av barnen, som knappast kunde lära sig hålla i ett så enkelt verktyg som

ett par strumpstickor, fick nöjas med att försöka sticka en liten remsa först. Några maskor fram och tillbaka. Det var alltid en början.

Nu blev det helt tokigt för mitt vidkommande. Jag hade ju stickat strumpor från jag var så liten att mina små fingrar hade svårt att hålla på strumpstickorna. Följaktligen lade jag utan vidare upp maskor till en strumpa och kilade på. Lärarinnan hade mer än nog att se till och hjälpa dem, som inte kunde klara det allra enklaste. Hon tog ingen notis om min ringa person. När jag var färdig med min strumpa gick jag fram och visade den. Inte utan en viss stolthet.

En störtskur av ovet, det var vad jag fick för det! Jag var viktig. Jag hade inte velat visa fram, inte fråga hur jag skall göra. ”Gå och sätt dig! Jag har annat att göra!” Hela klassen skrattade. Skadeglädje sägs ju ge djup och sann tillfredsställelse.

Åter kom det där fram i mina tankar: Du skulle ha låtsat att du inte kunde. Då hade du klarat dig bättre.

Mormor blev arg när jag omtalade episoden för henne. Jaså, det är fel att man lär en unge att använda sina händer till nyttigt arbete! Det var hennes något bittra omdöme.

Jag vet inte hur lärarnas löneförhållanden var. Det var ju vid sekelskiftet. Kanske var deras löner orimligt låga. Läraren hade en stor trädgård med både fruktträd, bärbuskar och grönsaker. De större barnen skulle sköta trädgården åt honom. Under hans vägledning förstås. Det gav ju ett tillskott till hushållet. Dessutom var det sed och bruk att ha gåvor in natura med till läraren och lärarinnan. Och efter gåvans storlek blev man behandlad.

Gåvorna från de små hemmen på utmarkerna kunde inte bli stora. Vi hade så litet att ge av. En höna var en mycket stor gåva från någon av oss. Eller fem ägg. Ett stycke fläsk när vi slaktat julgrisen. Det togs emot utan tack. Barnen från de stora gårdarna, som naturligtvis kunde bringa större gåvor, bjöds in på kaffe. Sådant satte märken i sinnet. Aldrig vågade jag nämna det hemma. Mormor skulle ha blivit djupt kränkt.

Jag hade inte gått i skolan länge förrän jag fick anledning vara ännu mera rädd än innan jag började. Plötsligt en dag, när vi allesamman var på väg hem, började någon av de större barnen ropa ”horunge” efter mig. Jag visste inte vad det var. Kände inte ordet. Och så frågade jag i min oskuld mormor, när jag kom hem, vad det betydde.

Hon blev mycket ledsen. Suckade djupt och sade, att det var detsamma som att vara ett syndens barn.

Syndens barn? Jag spekulerade mycket över vad det kunde betyda. Jag förstod intet. Underligt nog räckte min fantasi inte till för att sätta det i förbindelse med sjätte budet, som vi ju lärde som utanläxa i skolan. Nog hade jag hört några av de större barnen på hemväg från skolan tala om vad "hor" var. Katekesens förklaring hade de antagligen inte varit tillfreds med. En av de kunniga förklarade, att det var något drängen och pigan gjorde, när de var ensamma hemma. I min oskuld räknade jag med att de lagade kaffe eller skaffade sig annat gott från husmoderns spiskammare, som de eljest inte hade tillgång till!

Slutligen förklarade mormor, att far och mor inte varit gifta när jag kom till världen. Jag var oönskad. Ett syndens barn. Ty det var stor synd att få barn, när man inte var gift. Men nu var mina föräldrar gifta och jag skulle snart flytta till dem och mina mindre syskon. Så blev alltsamman bra, tröstade mormor.

Jag fick ge mig till tåls med det. Inte visste jag hur man fick barn. Men så långt vågade jag inte fråga. Mormor skulle ha blivit förfärad.

Hennes tröstande ord satte emellertid en smula mod i mig. Nästa gång skolkamraterna ropade horunge efter mig hade jag svar redo: Jag skulle snart till min mor och syskon i staden!

Denna förklaring var utan verkan. Tvärtom. Glåporden fortsatte. Också från skolkamrater, vilka liksom jag, var horungar. Det var väl deras sätt att försvara sig själva.

Hade jag inte varit rädd förut så blev jag det nu. De två åren i småskolan och första året i storskolan var svåra år för ett allt för känsligt barn. När jag märkte att jag inte kunde försvara mig blev jag än mera skygg och hudlösheten blev värre. Mina plågoandar märkte det och handlade därefter.

Glåpord åtföljdes ofta av handgripligheter. Vi släpptes ut samtidigt från skolan, stora och små, och de flesta följdes åt samma väg mot hemmen. Det blev en daglig sport för barnen från storskolan att kasta vägsnuts på oss småungar från småskolan. Jag blev en av de mest utsatta. De kände ju instinktivt, att jag tog mig det nära. Det ökade glädjen och tillfredsställelsen att visa sin överlägsenhet och styrka. Jag var hudlös, men också innerligt sorgsen över att komma hem till mormor smutsig och slagen. Ett otäckt minne förföljer mig än i dag. Jag blev en dag sparkad och slagen mer än vanligt och till sist knuffad ner i landsvägsdiket. Mina kläder blev smutsiga, mina skolböcker våta. Jag grät. Inte gjorde det saken bättre. Tvärtom.

Hur i all världen skulle jag våga komma hem, som jag såg ut? Men hem måste jag ty jag frös och var hungrig. Jag kände mig som det uslaste kräk och önskade bara att få dö. Komma bort från alltsamman. Glåporden. Smutskastningarna. Åh, men hur bar man sig åt för att kunna dö? Och vad sedan? Fanns det något sedan? Något bättre?

När jag många år senare tänkte på dessa upplevelser stod det mig klart, att några av barnen helt enkelt var avundsjuka på mig. Jag hade så lätt för att lära. Jag kunde både läsa och skriva. Många av kamraterna satt och plitade och kunde, trots alla ansträngningar, inte få de motsträviga bokstävarna till att bilda ord, eller få de bokstäver, de skrev, till att likna något som kunde läsas. Och så sitter sådan en horunge, och till och med en från utmarkerna, och kan det alltsamman. Visst var det förargligt. Dessutom ger det ju styrka och tillfredsställelse att i flock förfölja en som är svagare, en som man märker att man kan komma åt. Inbillad styrka. Men så mycket här i världen är inbillning.

Jo visst hade jag avundsmän. Jag har ett bittert minne av att en jämnårig pojke, en gång jag rensade mormors grönsaksland, kom springande över diket, som skilde hans föräldrars och morfars åkrar. Pojken hade en stor sax i handen. Med den gav han mig ett kraftigt slag över högra handen – jag har ärren ännu – i det han väste: ”Jag ska min själ lära dig att skriva!”

Tja, han hade svårt för det i skolan. Men nog var det löjligt att söka ta hämnd för egen svaghet på det sättet. Först många år senare förstod jag hans motiv. Att förstå är att förlåta. Men inte kan man låta bli att undra i alla fall.

Den gången jag kom hem så våt och smutsig efter att ha varit i landsvägsdiket, då gjorde mormor något hon inte skulle ha gjort. Dagen efter gick hon upp till skolan och försökte få tala med lärarinnan. Vilket svar fick hon? ”Flickan har väl varit näsvis!”

Nu förstår jag så väl, att lärarinnan inte vågade göra någonting åt det. Den gången var det djupt sårande. Både för mormor och mig.

Några av barnen hade väl sett mormor komma och anat hennes ärende. Den närmaste tiden efter blev det värre än någonsin med glåpord och handgripligheter. Och nu vågade jag inte säga något hemma. Men när mina kläder var nedsölade av vägsnuts var det ju svårt att dölja vad som skett. Ett par gånger kunde jag säga, att jag snavat och fallit. Men sen dugde den förklaringen inte längre. Både mormor och jag måste inom oss erkänna, att vi var svaga och ingen rätt hade.

Mormor tröstade mig med det vanliga: ”Du ska snart till din mor och dina syskon i staden!” Aldrig mer använde jag själv detta argument när jag blev utsatt för kamraternas förföljelse. Innerst inne förstod jag redan, att det inte låg någon realitet bakom detta försök till tröst. Hos mormor utan tvivel en förhoppning. Inte mer. Men när ett argument är undergrävt av tvivel duger det inte längre. Sådant visste jag ju inte den gången. Men handlade därefter.

Storskolan, det skulle bli bättre! Kraven större. Intresseområdet vidgas. Ack, vilken besvikelse! Läraren var gammal. I verkligheten senil. Men vad förstod man av sådant på den tiden.

Han hade fyra klasser att undervisa i samma lokal samtidigt. De små nioåriga, som just kommit från småskolan. Och så tripp, trapp, trull upp till femte klassen, som skulle sluta skolan när skolåret var förbi. Alltså från nioårsåldern upp till tretton-fjorton år. Olika stadier. Olika sysslor. Olika intressen. Eller brist på intressen. En omöjlig uppgift även för en lärare, som hade varit ung och dugande.

Vem frågade förresten efter intressen! Vi skulle lära att läsa. Bättre än vi lärt i småskolan. Inte alla nioåringar kunde läsa rent. Vi skulle lära att räkna bättre. Utantill skulle vi lära att ramsa upp namn på städer, floder och berg, som vi inte hade den blekaste aning om var de låg. De var och förblev för oss blott namn, vi skulle kunna utantill.

Den stackars gamle läraren orkade ju inte med alla dessa ungar. Han valde att sova på katedern. Trött och gammal. Barnen fann på ofog. Pojkarna i synnerhet. Det var mycket generande för den, som ville räkna eller skriva. Flickorna fnissade. Åt vad? Det visste vi inte. När en började, fnissade hela flocken fånigt med.

Plötsligt kunde läraren vakna upp till dåd och kommendera en eller annan tillfälligt vald pojke eller flicka upp till svarta tavlan för att demonstrera ett räknestycke. Undervisning eller någon som helst vägledning fick vi inte. Där stod man och kände sig dum och olycklig. Visste varken ut eller in. När det så visade sig, att man inte kunde räkna stycket, röt läraren: ”Ned på plats! Du är dum!” Eller något i den stilen. Man slokade åstad medan alla de andra skrattade åt den olycklige. Nog visste de, att nästa gång kunde en av dem bli offer. Men de visste också, att nu sov den gamle igen efter en sådan ansträngning. Och man tog det roliga så länge det varade.

Vi använde griffeltavlor både till räkning och skrivning. När vi räknat eller skrivit något skulle vi gå fram och visa vad vi hade åstadkommit.

Om läraren sov på katedern väntade vi ju i det längsta. Han blev arg om vi väckte honom i otid. Men såg vi tecken på att han vaknade upp kunde en och annan våga sig fram med griffeltavlan. Läraren tittade förstrött på den. Harklade och spottade en stor gulgrön blaska på tavlan. Det var väl en slags besked att man kunde gå. Jag vämjdes. Hemma var jag van vid renlighet. Hur skulle jag kunna avlägsna den förfärliga blaskan? Förklädet? Det var för äckligt att använda det. Och mormor skulle strax upptäcka det, när jag kom hem. Jag löste problemet på det sättet, att jag smög mig till att stjäla ett stycke papper eller en gammal trasa där hemma, ta den med i förklädesfickan så jag alltid kunde rensa min tavla. I varje fall få bort det värsta.

Läsa högt hade jag ju gjort i flera år. Inte var det precis skönläsning, men ändå. När vi i en klass i skolan skulle läsa högt medan en annan klass höll på med något helt annat, var det svårt. Ja, faktiskt omöjligt. Också för en yngre och dugligare lärare.

Den gamle hade väl för länge sen resignerat. Men det hela var komiskt. Eller kanske rättare: tragiskt.

Efter en sådan dag kunde det till och med kännas trivsamt att läsa ur Luthers Postilla för mormor och morfar om kvällen. Ingen störde. De båda gamla hörde fromt på. Jag förstod ingenting av det lästa. Det gjorde mormor och morfar säkert heller icke. Men det jag läste för dem hade fått garantistämpeln som Guds ord. Och det gav nog en viss trygghet och ro i sinnet att ha hört ett kapitel efter att dagens gärning var slut. En stund av samling och besinning.

De två sista åren jag gick i skolan fick vi ny lärare. Han var son till den gamle. Ung och energisk. Men han använde rottingen väl ofta. Kanske behövdes det efter den slentrian, som rått tidigare. Slog han inte på en rygg, skyldig eller oskyldig, så slog han i bordet. Ibland så att rottingen splittrades. Han skulle visa vem som rådde i skolsalen.

Liksom fadern höll han sig väl med traktens bönder. Spelade flitigt kort med dem, sades det. Och barnen från gårdarna bragte stora gåvor till hans familj.

Kortspel, mormor ryste, när hon hörde talas om det. Kortspel var stor synd. Djävulen själv satt i egen person under bordet och lurade, när folk kom riktigt i tagen med att spela kort. Och så deltog denne unge lärare i något så syndigt. Den gamle hade man liksom kunnat tillgiva en så syndig handling. Den unge, det var strax allvarligare.

Den nye läraren sov i varje fall inte under lektionerna. Men senare har

jag ofta tänkt på hur ringa också hans undervisning var. Han lärde oss egentligen ingenting. Det låter kanske hårt och otacksamt, men liksom tidigare skulle vi lära utanläxor. Kunna ramsa upp städer, floder och annat, som vi inte fick veta något mer om. För all del, jag hade lätt för att lära utantill så det vållade ingen svårighet. Men med kunskapstillägnet hade det ju intet att göra.

Psalmvers skulle vi kunna läsa upp utantill som rinnande vatten. Biblisk historia utan att vackla på orden. Det föll mig så lätt, så mycken bibelläsning som jag sysslade med. Men allt skulle vara utanläxa. Efter bokens ord. Inga avvikelser. Det var otur för mig.

En enda gång under min skoltid kom jag att "sitta efter", som det kallades. Som utanläxa hade vi den dagen biblisk historia. Om Josef och hans bröder. Vi skulle ramsa upp några rader vardera som det stod i boken. Inte tänka. Inte ha tillägnat oss det lästa. Nästa barn. En fyra-fem rader vardera. Och nästa igen. Hela klassen. Tills alla visat vad de kunde i bibliskan.

Jag hade läst det där för mormor och morfar flera gånger. För det var Guds ord. Annan syn på dessa skrifter var synd. Men det lästa levde i min fantasi som en mängd bilder, fast jag aldrig vågade nämna, att det kanske var fråga om ett drama, om en historia berättad från generation till generation inom Israels folk. Så förstod jag det ju inte heller. Jag tyckte bara att det var så levande berättat, så spännande och intressant. Nog behandlade Josefs bröder sin yngre broder brutalt och tarvligt. Och hur skulle det gå för dem, när de sedan mötte honom som en mäktig man i Egypten.

Alla dessa bilder låg liksom inlåsta i mitt barnasinne. Men den dagen i skolan var det plötsligt som om något lossnade i hjärnan. Locket över mina bibliska bilder sprang upp. Jag gick från Bibelns ord över till mina egna och började berätta.

Började! Ja, långt kom jag inte. Lärarens rotting föll med en skarp smäll i katedern. "Så står det inte i boken. Sätt dig ned och sitt efter i kväll tills du lärt det ordentligt."

Hela skolsalen blev ett enda stort skadeglatt skratt. Nu hade man riktigt fått satt henne på plats. Horungen som eljest var så viktig och alltid kunde sina läxor. Hon skulle sitta efter! Hånet sköljde som en våg över mig. Mina många bibliska bilder blev borta i tårar. När de flesta barnen om eftermiddagen skyndade hemåt satt jag samman med några olyckskamrater kvar i skolsalen. Vi skulle försöka lära vår utanläxa.

Visst kunde jag den. Jag stängde av för min livliga fantasi. Låste åter in mina bibliska bilder, gick fram till läraren och bad att bli ”hörd”.

Intet tal om! Jag skulle sitta efter. Som en piskad hund gick jag tillbaka till min plats. Men i mitt sinne kokade trotset. Jag visste att jag kunde läxan. Varför kunde jag inte bli hörd.

Läraren gick sin väg och kom först tillbaka efter en timmas tid. Han hade väl fått sin middagsmåltid och var nu i bättre humör. Han gick till och med runt och ”hörde” oss. Sådant skedde ytterst sällan. Katedern var eljest hans tron.

Jag klarade skären och fick gå. De som inte kunnat lära läxan fick ett slag av den obligatoriska rottingen över ryggen samt besked om att lära läxan till nästa dag.

En människoålder senare lärde jag känna den danske diktaren Jeppe Aakjærs underbart levande bok ”Gammel Jehannes hans biveliskistarri.” Biblisk historia återberättad i jylländsk dialekt. Det var en upplevelse. Min barndoms bibliska bilder myllrade fram från sitt gömställe. Det jag måste gömma för min gamla mormor, emedan hon ansåg det syndigt att betrakta denna läsning annat än som Guds ord, och det jag fick ovetta för i skolan, det hade här tolkats av en diktare och blivit levande verklighet i stället för ortodox tro eller själlös utanläxa. För att inte tala om min upplevelse av Karlfelts Dalmålningar. Bibelns berättelser förvandlade till skönaste poesi.

Alla barnen gick i träskor. Det var den vanliga fotbeklädningen. Endast till kyrkbruk eller vid särskilt festliga tillfällen såsom bröllop eller begravningar förekom annan fotbeklädning. Men också då kunde det hända, att folk kom i träskor. Vid sådana tillfällen var träskorna emellertid fint putsade och blanka.

I skolans förrum fanns plats för våra träskor. Där ställde vi in dem när vi kom, och vi tog på oss hemmasydda tygtofflor innan vi gick in i skolsalen. Det var en nästan dagligen förekommande ”sport” för pojkarna i de äldsta klasserna att sparka småglyttarnas träskor runt i en röra på golvet. Ibland åkte de ut på skolgården. Så kunde man gå där och leta efter sina träskor intill man fann dem i röran eller ute i gårdens smuts.

Läraren gjorde intet för att stävja ofoget. Däremot höll han strängt på, att vi skulle ha tofflor med så vi kunde byta skor och vara rena, när vi kom in i skolsalen. Det hade den fördelen att salen var lättare att göra ren. Vi skulle nämligen själva städa. Skura golv och tvätta bänkar. Så gott vi nu kunde det. Det hörde också till våra plikter att sköta lärarens stora träd-

gård. De stora pojkarna grävde. Flickorna fick så och sätta, när den tiden var inne. Och plocka bär när sådana fanns. Det var i och för sig ett inte obehagligt avbrott i skoldagens enahanda.

Vid examen kom föräldrar i finaste kyrkståt för att höra vad vi kunde av våra utanläxor. Sockenprästen kom likaledes. Till denna högtid skulle vi göra skolsalen extra fin och smycka den till fest. Det var sed att smycka med kransar, som vi band av granris och prydde med hemmagjorda pappersblommor. En underlig sed. Om det ändå hade varit girlander. Men kransar skulle det vara. Sådana band vi ju också till begravningar. Vid examen hängdes de upp på skolsalens väggar. Den som kom med den finaste kransen fick beröm för sin duglighet. I slöjden hade lärarinnan lärt oss hur vi skulle göra pappersblommor. Silkepapper i olika färger klipptes till blad och rullades upp på strumpstickor. ”Bladen” fästes sedan samman till en blomma. Var man händig och fantasirik kunde man åstadkomma en ganska rik flora. Av papper visserligen. Men examen hölls tidigt på våren då inga blommor fanns. Vem som först funnit på denna underliga sed att pryda en skolsal till examen med granriskransar med pappersblommor i, det vet jag inte. Det var bara så.

Mormor utverkade att jag fick sluta skolan efter fyra år i storskolan. Det var vanligt att fattigfolks barn inte gick femte året. Barn var arbetskraft.

Jag lämnade skolan utan saknad. Lust till att läsa och lära något hade jag, men den lusten kunde inte bli tillfredsställd i skolan. Och andra möjligheter fanns inte. Ett år till i denna skola hade varit att spilla tiden. Däri hade mormor rätt. Fast hon inte motiverade det med skolans låga standard.

Nu ansågs jag nästan vuxen och skulle riktigt på allvar börja hjälpa mormor och morfar med deras allt för tunga dagsverken. Mormor orkade helt enkelt inte längre. Hon var utsliten. Morfar egentligen också. Men fruktan för ”nr. 7” gjorde att de höll ut trots sinande krafter. Och så hade de ju ”tösen”. De talade inte oftare om, att jag skulle till mor och syskon i staden. Jag visste också, att ”kusinen från landet” inte skulle ha välkomnats där. Dit gick ingen väg.

1908 blev jag konfirmerad. Vi ”gick till prästen”, som det hette, och skulle återigen lära psalmvers och bibelord utantill. Det gick lätt. Däremot var det betänkligt, att flickan vid mina sida hade löss! Det vållade mig en del bekymmer. Vad skulle mormor säga om jag en dag kom hem och hade löss.

Av konfirmationssöndagen minns jag intet annat än mina stackars fötter. En och annan gång hade mor sänt hem något tyg som Anna sömmerska sytt åt mig. Till konfirmationen kom ett billigt svart tyg. Anna sömmerska ansträngde sig verkligen för att sy en så snygg klänning som möjligt till denna stora dag. Dessutom kom, o skräck, ett par bruna smorläderskängor! De var allt för små, men mormor tvang mig att pressa mina fötter ned i dem. De skulle användas när jag fått dem. I lång svart klänning och allt för små bruna smorläderskor gick jag den långa vägen till kyrkan. Stod framför altaret, svarade på prästens frågor, undfick vinet och brödet och Herrens välsignelse. Allt medan alla mina tankar kretsade om detta enda: Hur få av mig dessa skor som plågade mig utan gräns.

Alla de andra flickorna grät av rörelse. Underligt nog kunde jag inte gråta. Jag hade behövt skrika högt om jag skulle ha fått luft för smärtan i fötterna. Först när jag äntligen kom hem och fick av mig de famösa kängorna kunde mormor se, hur galet det var att hon tvingat mig ta dem på. Då grät jag. Hejdlöst. När mormor satte ned mina plågade fötter i kallt vatten.

Vi blev ju fotograferade till konfirmationen. För mitt vidkommande var det första gången jag upplevde något sådant. Jag tyckte det var underligt att vi kunde "fastna" på ett stycke papper där inne i apparaten!

Jag fann konfirmationskortet bland gamla papper en gång. Egentligen såg vi ungdomar visst inte alls illa ut. Bara man inte klätt ut oss som gamla gummor! Lång svart klänning. Högt i halsen. Flickor hade väl på den tiden varken ben eller hals! Håret vattenkammat. Det var synd om oss. Men så var det brukligt. Det rättade man sig efter. Det kunde inte vara annorledes.

VII

Konfirmerad. Fjorton år. Vuxen. Mormor var så utsliten att hon intet orkade ut över arbetet hemma. Det gav henne mer än nog. Spinnrocken, vävstolen och strumpstickorna kunde hon, flitiga människa, inte låta bli vid sidan av hus och hem och djur och trädgård. Hon kände intet annat än arbetets melodi. Den hade gått henne så i blodet att hon nästan betraktade ett par lediga händer som syndiga.

Det var för väl att hon orkade med arbetet hemma. Morfar och jag var nu ensamma om dagsverkena, betfälten och annat, som skulle hålla de båda gamla fria från "nr. 7". Men "tösen" var ju stor nu! Henne kunde man nog ha nytta av.

Jag följde morfar i arbetet på den areal betor, vi påtagit oss att sköta. Det gav oss ju en summa kontanta pengar. Arbetet gick ganska bra för oss båda. Morfar var ihärdig, och jag knogade på så gott jag förmådde. Skulle ju försöka vara vuxen, som man påstod att jag var. Men arbetet var ansträngande, arbetsdagen lång. För att hinna med måste vi ju börja redan i dagningen och inte sluta förrän det började skymma. Det blev en arbetsdag på en femton timmar. Ibland var jag så trött, när vi kom hem,

att jag inte orkade äta, fast jag var hungrig. Och så kändes det så underligt i magen, som om jag skulle kräkas. Jag måste vila innan jag kunde äta.

Mormor blev orolig. Men ”nr. 7” hotade. Vi måste försöka klara oss. Det blev värre när skördetiden närmade sig. Bonden, som ägde vår lilla jordbit, kom en dag ridande och tingade morfar och mig till rågskörden följande vecka. ”Tösen kan väl binda. Hon är ju vuxen nu!” Jo, det kunde hon kanske. Därvid blev det.

Rågen mejades med lie. Halmen skulle ju användas till taktäckning. Därför skulle man gå varsamt fram, när man mejade råg. Maskiner? Jo, en skördemaskin med fyra vingar, som lade den mejade säden i högar, passande till en kärve, hade börjat komma i bruk. Men man anförtrodde inte rågfältet åt sådana nymodigheter. En man med lie och en duktig binderska efter, det hörde ännu rågen till.

Visst kunde jag binda en kärve ordentligt. Det hade jag gjort hemma. Mormor hade lärt mig hur man skulle göra bandet och binda det så att kärven höll. Men det var stor skillnad på en liten rågåker på sandjord och en uppåt byn på fet och mustig mylla. Jag var inte så lite orolig om jag nu skulle kunna klara arbetet.

Morfar tröstade mig. Han skulle nog binda en kärve för mig en och annan gång, om jag inte orkade med de andra. Mormor lockade med, att vid rågskörden fick man alltid god mat. Bland annat pannkakor till midafton! Midafton var ett slags mellanmål arbetsfolk brukade få vid halvfyratiden på eftermiddagen, när arbetsdagen var extra lång. Pannkakor till midafton, det lät lockande!

Jag tvivlade på det där med den goda maten. Det var alls inte vanligt att vi fick något extra. Och Måns Ols, dit vi skulle, hade inte det bästa rykte om sig varken vad mat eller krav på arbete angick.

Stekt salt fläsk med potatis och skummjölksvälling efter. Måne det blev annat? Och flottamat till midafton! Jag hade gjort mina erfarenheter under årens lopp, och kommit att tvivla. Men kanske det var bättre, när man mejade råg. Rågen var ju ”vårt dagliga bröd”. Den ansågs för mer än annan gröda.

Inga undanflykter kunde hjälpa. Jag försökte heller inte använda sådana. Bonden, som sänt bud efter morfar och mig, ägde den lilla jordbit varpå vår stuga var byggd. När morfar på sin tid hade köpt stugan hade han förpliktat sig att göra så och så många dagsverken för rätten att bruka jorden. Det löftet måste hållas. Eljest kunde vi ta vår stuga och flytta. Till ”nr. 7”. Annan utväg fanns inte vid mina morföräldrars ålder.

Alldenstund mormor inte längre orkade binda råg, och jag ansågs vuxen, tillkom det mig att utföra detta arbete. Fast det ansågs som något av det strängaste arbete, man kunde bli satt till.

Halv sju på morgonen startade vi med den vanliga morgonmåltiden: salt, orensad sill och potatis, flott, bröd, en kopp skummjolk och något, som skulle kallas kaffe. Det där kände jag allt för väl till.

Fem man mejade med lie. En binderska efter varje man. Störst drängen gick före i arbetet. Ståst dräng, som det hette på landsdelens språk. Det var en förtroendepost att vara ståst dräng på en stor gård. Fast det inga andra fördelar gav än att han skulle också skära bröd till arbetsfolket vid måltiderna. En stor brödkaka låg vid hans plats tillika med en stor kniv. En sådan brödkaka får inte förväxlas med vad man nu kallar limpa eller något, som ännu kan bära namnet brödkaka. En brödkaka var ordentligt tilltagen. Ståst drängen skulle skära åt oss alla. Han slängde åt oss en ”runtenom”, allt efter behov. Det var en ärofull plikt han hade fått sig anförtrodd. Men den medförde tyvärr att han själv måste sluka sin mat i största hast för att hinna med. Han skulle nämligen också gå först från bordet, och vi fick inte sitta till bords allt för länge.

Det var en slags rangordning, som noga upprätthölls. Antagligen hade ståst drängen möjlighet att stoppa en skiva bröd i fickan och äta den senare, om inte vid annan tid så kunde det ske, när han var tvungen att ”gå avsides”. Det hände ju också att han var god vän med ståst pigan på gården. Det kunde medföra vissa fördelar. Systemet var sådant att ingen drog sig för att lura husbondefolket om tillfälle gavs. Det fanns emellertid gårdar där matmodern låste in allt ätbart mellan måltiderna, och själv tog fram endast vad hon ansåg borde räcka till åt arbetsfolket.

Kunde man få tjänstefolk på sådana gårdar? Visst! Det fanns unga nog av båda könen som ingen annan utväg hade än att ta tjänst var den bjöds. Men naturligtvis fick dessa gårdar tjänstefolk sist. Och inte de bästa.

Behandlingen av tjänstefolk kunde förtjäna sitt eget kapitel. Av självsyn vet jag bäst hur manliga tjänare behandlades. Under min uppväxttid tjänade min morbror som dräng på flera större gårdar. Sist som ståst dräng, innan han själv bildade hem.

Drängarna ”bodde” i en kammare i häststallet. I verkligheten blott en avbalkning bakom hästarna. Vägghasta sovplatser med halm som underlag. Det var vanligt överallt. I denna kammare bakom hästarna blev halmen snart både fuktig och möglig. Dessutom blev den tillhåll för möss och ofta också råttor. I regel hade ståst drängen en sovplats för sig själv.

De andra drängarna sov två och två samman. Ett grovt hemvävt bolster var, som aldrig tvättades, lades över halmen. Ett dito täcke att lägga över trötta lemmar. Inga lakan. Det var lyx. Inte kunde man ge drängarna lakan!

Stallfönstret högt uppe kunde inte öppnas. Skulle kammaren vädras var enda möjligheten att öppna dörren ut till häststallet. Men vädrat blev det visst inte. Och för övrigt var ju hästarna arbetskamrater. Deras lukt var man förtrogen med. Värre var att ingen möjlighet fanns att torka genomvåta kläder.

Många gånger har jag samman med mormor besökt min morbror under de år han hade tjänst på större gårdar. Mormor blev ledsen när hon såg hur illa han bodde och hur hans kläder, som hon eljest omsorgsfullt skötte åt honom, förstördes i den fuktiga luften. Kläder var dyra. De skulle vårdas väl och helst hålla så länge man levde. I denna omgivning ruttnade de. Det var för illa.

Inte var dessa förhållanden varken nya eller överraskande för mormor. Så var det överallt. Med variationer naturligtvis.

Mormor försökte alltid göra rent, när vi kom på besök. Och vi tog med oss hem de smutsiga och fuktiga kläderna, som mormor tvättade och reparerade. Det hjälpte inte mycket. De skulle ju tillbaka till stallkammaren igen.

Personlig renlighet måste skötas ute på gården i alla slags väder, vinter och sommar. Antingen vid vattentråget där man vattnade djuren, eller vid en spann vatten man hämtade upp ur brunnen. Var drängarna riktigt goda vänner med gårdens pigor kunde de, under iakttagande av stor försiktighet, få en halv spann varmt vatten ut genom köksfönstret. Blev det upptäckt vankades bannor.

En hemkommen svensk-amerikan började röja upp i detta ovärdiga förhållande mellan tjänstefolk och husbönder. Han blev gift och övertog en större gård. Hans första åtgärd var att inreda ordentliga rum åt drängarna. Med kamin så att de kunde få värme och möjlighet att torka sina kläder. Och med ett särskilt rum, där de kunde tvätta sig. Kort sagt, han gjorde deras förhållanden drägliga. Trots hustruns och svärföräldrarnas protester.

Ryktet spreds hastigt. Han hade visst blivit smått tokig där borta i staterna. Visst kom han hem med pengar, men inte kunde man slösa bort dem på det viset. Behandla tjänstefolk nästan som herrskap! Ge dem kamin i deras kammare. Han skulle snart få erfara, att de bara satte eld på går-

den. Vad skulle de förresten med värme? De hade i alla tider haft värme nog från hästarna. Dumma nymodigheter.

Hans exempel smittade ändå lite av sig med tiden. När man såg att gården inte brann ned. Och att han fick bra tjänstefolk, som stannade hos honom tills de själva bildade hem.

Trots den omänskliga behandlingen av tjänstefolk var det eftertraktat att bli ståstjäring. Det gav självaktning. Då var man vuxen. En riktig karl. Nu skulle man visa att man dugde. Man skulle hävda sig. Vara upphöjelsen värdig, även om den var av tvivelaktigt värde. Det var ju i och för sig intet dåligt karaktärsdrag att visa att man kunde arbeta. Dåligt var det däremot att missbruka denna självhävdelse.

Det var bra virke i dessa bondpojkar. Men i deras iver efter att hävda sig blev de ofta plågoandar för medtjänare och daglönare. Arbetet skulle gå undan. Husbond skulle se, att de kunde få folk till att sätta tempot upp, få arbetet fortare gjort än förr.

Ola ståstjäring hos Måns Ols, den gård till vilken vi hade den värsta dagsverksbördan, var av prima virke han också. Han var stor och stark och tycktes orka med det hårdaste arbete dagen lång.

Nu vid rågskörden var det han, som gick före med lien. Det hörde till värdigheten. Han tog en bred skåra. Ingen av de andra, de var fem man, kunde göra honom det efter. Ingen försökte heller. Han ville bara ställa sig väl med husbond, viskades det. Ville väl också visa ståstpigan, som band efter honom, att han var en kraftkarl. Vilket lyckades eftersom de i hast måste gifta sig på senhösten och flytta in i en stuga på utmarken.

Morfar var den äldste av de fem. Han blev placerad sist i raden. Jag band efter honom och försökte göra mitt bästa. Tyvärr var krafterna inte stora. En och annan gång band en av de andra kvinnorna en kärve för mig. De såg nog att jag hade svårt att följa med, även om morfars lie inte tog så breda tag som ståstjäringens.

Högst obehagligt var det, att gårdens ägare en gång emellan kom för att se till arbetet. Han hade för vana att sparka till en kärve här och där. På det sättet försäkrade han sig om, att bandet höll. Det hände att ett band lossnade vid denna oblida behandling. Så fick man bannor och måste binda om. Tid gick förlorad. Man blev efter med arbetet. O fasa om det låg en lång och tjock rad mejad råg framför en. Blotta synen kunde göra, att man blev som paralyserad. Hur skulle man hinna ifatt?

Det blev middag också den dagen. Den vanliga måltiden: salt, stekt fläsk med potatis. Skummjölksvälling efteråt. Jag var redan så trött att jag

knappast orkade äta. Men maten måste ju tvingas ned. Dagen var ännu inte halvliden.

En halv timmas vila ute under en halmstack. Sen började arbetet igen. Det gick någorlunda. Klockan halv fyra kom gårdens matmor med den efterlängta middagsmåltiden. Pannkakor, hade mormor sagt! Vi fick rågbrödsskivor med flott på. Svagdricka till!

Svagdricka bryggde man själv överallt. Det var emellertid stor skillnad på smaken. Ofta var det surt och allt annat än välsmakande. Vid skördearbetet brukade vi få en s.k. kutting med svagdricka med ut på fältet. En kutting var ett litet ankar, som kunde rymma några liter. I spunshålet sattes ett horn, varigenom man kunde dricka. Konsten var att lyfta kuttingen i en viss höjd över ansiktet och låta strålen rinna fritt direkt i munnen. Det var inte många som kunde den konsten utan att drickat kom i vrångstrupen. Man fick sätta munnen till hornet och dricka, utan att tänka på de många munnar, som tidigare berört det.

Vi blev ju förfärligt törstiga. Dels av det hårda arbetet, dels av saltmaten. Svetten drev av oss. Förmiddagen var svår för de som vågat sig på den salta sillen till frukost. Mormor hade förmanat mig att inte äta sill och inte börja dricka. Hade man först börjat dricka, sade hon, så blev det bara värre. Till sist var man som urlakad och orkade inte arbeta. Däri hade hon så innerligt rätt. Bara läppja en smula. Inte släcka törsten om man än så gärna ville. Om kvällen, när vi kom hem, då kunde vi dricka. Gott svagdricka, som mormor bryggt. Eller många koppar svagt the.

När det skymde, inte förr, slutade dagens arbete. Efter cirka 12 timmars arbete. Kvällsmåltiden bestod den dagen av uppvärmd potatis med skummjolk och bröd till. Hade man tur kunde man hitta en liten fläskbit från middagsmåltiden bland potatisen!

Morfar och jag vandrade hemåt. Jag var så utmattad att jag gick som om jag halvsovit. Snavade flera gånger och var nära att falla. Men hem kom vi fast det blev sent.

Jag stöp i säng. Bara få vila min stackars överansträngda kropp. Bli helt medvetlös i sömnen så att kroppen kunde samla krafter till nästa dag.

Det tog tre dagar att meja detta rågfält. Tredje dagens eftermiddag orkade jag inte längre. Jag vet inte vad som hänt. Kunde efteråt bara erinra mig, att jag låg på marken med en rågskärve under huvudet, och att en av kvinnorna satt hos mig. ”Det här är för strängt för dig. Du är ju bara barnet”, hörde jag henne säga. Rösten kom liksom långt bortifrån.

Morfar, morfar, vem binder efter honom? Den frågan började kretsa i

mitt huvud, men den kunde inte riktigt komma fram till medvetandet. Vad hade hänt?

När min vänliga hjälperska märkte att jag började vakna till liv lät hon mig vara och återgick till sitt arbete. Efter en stund kunde jag resa mig och titta mig omkring. Jo, morfar mejade som vanligt. De andra kvinnorna hjälptes åt att binda efter honom.

Jag försökte resa mig. Måste ju i arbete igen. Men någon ropade, att jag bara skulle bli liggande. Det var snart midafton och till den tiden var fältet mejat.

Matmor kom ut med midafton. Hon såg strax att jag inte var vid arbetet. ”Men jösses, vem binder efter Anners?” När hon fått veta sammanhanget kom hon över till mig och sade åt mig att gå hem. Det ville jag gärna, men jag kände det som svek mot morfar. Orkade inte heller.

Arbetet slutade tidigt den dagen. Fältet var mejat och var och en gick till sitt. Jag vid morfars hand. Svag och utmattad. Efter den betan låg jag till sängs några dagar. Överansträngning. Mormor var så god mot mig, som hon förmådde. Men någon hjälpande medicin mot en sådan åkomma, det hade hon inte.

Skrivande folk har romantiserat skördearbetet. Det skulle vara så fyllt med poesi. Arbetsfolket trallade och sjöng till arbetet. Allt var idyll. Innan de fula maskinerna kom och förstörde poesin. Kanske var det poetiskt att se på. Vad vet jag. Det var i varje fall inte poetiskt att arbeta så hårt att man stupade. Och vi orkade varken lyssna efter fåglalåt eller själva sjunga. Ifall vi kunnat sjunga annat än psalmer. Ej heller såg vi om blommorna vid vägkanten var vackra. Eller om solnedgången var strålande. Våra sinnen böjdes mot jorden av det allt för tunga arbetet och den orimligt långa arbetsdagen.

Det kom inte bud efter mig till skördearbete oftare det året. Så många fler dagar måste jag arbeta med potatisupptagning. Men det var inte så ansträngande. Nog var det påfrestande att lyfta den fyllda korgen upp på vagnen, som följde efter oss för att samla upp potatisen. Men morfar och jag följdes ju åt. Vi var två om varje korg, och min rare gamle morfar tog tyngsta taget, när vi skulle tömma upp i vagnen.

Samman klarade vi också sockerbetorna. Det gav ju några reda pengar. Vi hade dock flera dagsverken kvar. Det var plikt. De skulle fullgöras om man orkade eller ej. De många dagsverkerna för jorden, för satt potatis, för lejd häst. Det blev till många och tunga.

Morfar hade tur att få en del vinterarbete med att tröska råg till lång-

halm. Det var inte tyngre än han kunde orka med det. På så sätt avverkade han vad vi var skyldiga av dagsverken.

Ut på vintern fick han ytterligare arbete vid flera gårdar med att slå sten. Man hade så smått börjat förbättra de dåliga landsvägarna. Belägga dem med makadam efter engelskt mönster. Sten som samlats från åkrarna fanns det gott om, blott någon ville slå den till skärvor, göra makadam av den.

Morfar hade en stor sten som underlag. Stenmättet vid sidan av. Det gällde att få det fyllt så ofta som möjligt under dagens lopp. Betalningen var pr hektoliter slagen sten. Hur stor, eller rättare hur liten den var, har jag glömt. Det gav några kronor. Men morfar frös fruktansvärt under detta arbete. Nog orkade han, men han kunde inte hålla sig varm. Slutligen fann han på att göra sig en skärm, som gav en smula lä för den skarpa vinterblåsten. Mormor sydda samman fyra gamla säckar. Morfar snickrade en ram av några gamla läkten. Det gav lä men skyddade inte för kölden.

Morfar sade att detta arbete inte var så tungt. Men visst var det ansträngande att oupphörligt lyfta släggan med högra handen. Slå, slå, slå. Dagen lång. Morfar klagade över svår värk i högra armen om kvällarna. Så smorde mormor hans ömma muskler med sitt smärtstillande liniment, som hon själv berett. Och hon försökte massera hans värkande arm. Det hjälpte väl något. Men morfar hade ändå svårt att få ro för värken. I nattens stillhet hörde vi hur han låg och vände och vred sig, flyttade på sin värkande arm för att finna ett läge till den så att värken märktes mindre. Dagen efter skulle han slå sten igen. Och nästa dag.

Efterhöstens arbete var avslutat. Potatisupptagningen på åkrarna, egna och andras, var slut. Morfar och jag hade samman klarat av sockerbetorna. Det var vi liksom lite stolta över. Vi hade tjänat reda pengar. Vi hade dessutom samlat tång vid stranden och fått den hem så att vi kunde gödsla vår åker.

Av inomhusarbete var det tid att sätta en ny räcka i väven. Det hjälpte jag alltid mormor med. Hon anförtrodde mig visserligen inte något invecklat, mönster eller sådant. Men gällde det att skilja trådar och tråda i solv och rör, då var mina fingrar kvickare än hennes, mina ögon såg bättre. Väven intresserade mig starkt. Det var så roligt att se ett mönster bli till under ens händer. Skada blott att det gav så ringa förtjänst. Till oss själva vävde vi mest nyttiga saker, som vi så väl behövde. Till andra skulle vävarlön givas pr aln. Folk ville helst betala med naturalier. Sällan med reda pengar.

En dag hände det mig något helt oväntat. Mormor kom och sade åt mig, att jag redan följande vecka kunde få börja lära sömnad hos Anna sömmerska. Hon behövde hjälp, och hade sagt att jag bara kunde komma.

Jag blev visst lite yr i huvudet över denna framtidsutsikt. Nog hade jag under den gångna sommaren allt för hårda arbete ofta tänkt: Det måste finnas andra utvägar! Skall man absolut släpa sig halvt fördärvad bara för att få tak över huvudet och det allra nödvändigaste till livets uppehälle. Någon utväg hade jag dock inte ögnat. Hur skulle jag kunna det. Vi levde isolerade i en avkrok av världen.

Och så kommer detta erbjudande från Anna sömmerska! Kanske det kunde medföra, att jag blev fri från det hårda slitet runt på gårdarna? Det var min första tanke. Men dagsverkena? Dagsverkena! Stugan som låg på ofri grund. ”Nr. 7”. Som de båda gamla med rätta fruktade.

Vintern var emellertid en jämförelsevis lugn tid, och erbjudandet från Anna sömmerska var allt för frestande. Sådant kunde man inte säga nej till. Nog hade mormor inte många krafter, men hon klarade ännu det dagliga arbetet hemma. Morfar slet med att tröska långhalm, sedan med att slå sten. Kanske jag genom att lära sömnad kunde bidra på mitt sätt till vårt uppehälle.

Det visade sig att jag hade inte så ringa anlag. Men det var nog här som i skolan: kraven var inte stora.

Anna sömmerska var visserligen ingen konstnär i sitt yrke. Men hon var omsorgsfull med sitt arbete och gjorde så gott hon kunde. Hon hade ingen konkurrent; ej heller någon stor kundkrets. Folk fick inte sytt nya kläder så ofta. Ändra eller vända gammalt och söka få det att se nytt ut, det förekom oftast. Men också det kunde man lära något av.

Anna sömmerska var inte ung längre. Hon bodde inte så långt ifrån oss i en liten stuga samman med sin gamla mor. Fadern hade omkommit på havet för många år sen. Lyckligtvis var stugan deras egen. Vad de behövde till livets nödtorft skaffade Anna genom sin sömnad. Modern hjälpte till genom att gå som hjälpreda i gårdarna vid kalas. Deras krav på livet var inte stora. Eller rättare: De hade inrättat sig på att förbruka så litet som möjligt så att de få pengar Anna tjänade kunde räcka till deras små förnödenheter, även om modern inte längre orkade gå som hjälp i gårdarna. Gammelmor skulle inte på ”nr. 7”. Så mycket var säkert.

De både kvinnorna var snälla och rara och jag fann mig snart till rätta vid symaskinen i det lilla rummet, husets enda. Bakom köket fanns en liten kammare. Dit gick Anna med finare kunder, när de skulle prova en

klänning. De fina kunderna var inte många. Mesta provningen försiggick inne i syrummet med gammelmor och mig som åskådare. Det lärde jag mycket av. Hur en klänning skulle sitta och hur inte.

Dessa vintermånader hör till mina ljusa minnen. Jag lärde verkligen något. Och så var jag inte längre en slav, som man hunsade med, satte till arbete som var allt för tungt för en ännu inte utvuxen kropp.

Tänk att kunna något! Det var en härlig känsla. Anna sömmerska berömde mig, och jag var stolt.

Visst hade jag lärt mycket av mormor. Hon var duktig i väven såväl som i sitt hus. Men detta var ändå något helt annat. Jag fruktar för att jag började drömma framtidsdrömmar. Bygga luftslott. När våren närmade sig. Då kan man lätt bli romantisk. Bara man har krafter till det. Och jag hade verkligen samlat krafter under vinterns lopp. Jag visste bara inte riktigt vad det var jag ville, vad det var jag drömde om. Bara detta: att få lära mer.

Det fanns emellertid inga möjligheter för annan lärdom än den Anna sömmerska kunde ge mig. Så snart vårens arbete vid jorden började måste jag sluta hos Anna och följa morfar i arbetet. Vi skulle sätta potatis. Både hemma och ute. Vår vanliga sockerbetsareal kallade snart på oss. Hacka ogräs. Gallra betor. Hacka ogräs igen. Få ovet om det inte var så ordentligt utfört, som husbond krävde. Nog var vi omsorgsfulla med vårt arbete, men husbonds dåliga humör skulle väl gå ut över någon. Vi var kanske tacksamma offer. Morfar hade lärt genom bitter erfarenhet att han helst skulle vara ödmjuk och böja sig. Och alltid hade han sin stuga på ofri grund och ”nr. 7” i tankarna. Det låg som en mörk skugga över hans sinne. Inte göra något som kunde vålla, att vi miste vårt hem. Tiga och lida. Det var hans livsvisdom. Jag var ju bara ”tösen”. Vuxen nog att sätta till hårt arbete, men eljest inte att räkna med.

Jovisst räknade man med mig! Jag hade fyllt femton år. Det kom åter bud att jag skulle binda råg när den tiden var inne. Vi vågade inte säga nej. Denna gång klarade jag arbetet, fast det var oerhört tungt. Arbete för armar långt kraftigare än mina. Värre hade det blivit för morfar. Han hade svårt att följa med. Hans tungsinne blev värre, när han märkte att hans krafter inte räckte till.

Den hösten kom det också bud att jag skulle binda efter s.k. självavläggare. Det var den nymodiga maskinen med fyra vingar, som skulle kunna lägga den mejade säden i högar passande till en kärve vardera. Det visade sig emellertid vara si och så med det. Högarna blev för stora

och vi måste skilja dem åt i flera kärvar. Det tog tid och vi var för få binderskor till maskinen. Säden var full av tistlar och annat ogräs som sargade våra händer och armar. Man var tvungen att låtsa som om det inte gjorde ont. Skinnet läktes ju igen.

Så länge vi band havre och korn gick det någorlunda. Det blev värre när vi skulle binde vete. Maskinen lade på tok för stora högar. Ståstörren, som körde den, kunde inte finna felet. Vi måste slita de stora ogräsfyllda vetehögarna från varandra för att få lagom kärvar. Det var åter igen allt för tungt arbete. Men också de skördedagarna gick någorlunda. Jag hårdnade. Bet tänderna samman. Vilde väl visa att jag kunde klara mig.

Det var dumt det där att försöka visa sig vuxen, när man inte var det. Det fick konsekvenser, som sedan följt mig genom livet.

När jag på detta sätt visat att jag, fast blott femtonårig, kunde utföra en vuxen kvinnas arbete, blev det en vana att sända bud efter "tösen" till allt arbete. Morfars krafter blev allt sämre. Vi skulle leva. Även om det blev ytterst spartanskt. Och vi skulle framför allt göra rätt för oss. Det var en levnadsregel vi inte fick vika ifrån. Dagsverken blev en outhärdlig börda. Pengar att betala oss fria med hade vi inte. Ingen hade heller frågat efter en smula pengar. Det var gratis arbetskraft som efterfrågades, inte en liten summa pengar.

Ångtröskverk hade kommit i bruk. De gammaldags med en s.k. hästvandring var allt för långsamma. De rensade heller inte säden. Det skulle ske efteråt. Ångtröskan var ett stort framsteg. Den kördes från gård till gård. Tröskade. Rensade. Allt var färdigt på kort tid.

Från fälten hade säden körts i stora stackar. Hesar kallades de. En gårds välstånd kunde mätas efter antalet hesar. Så stackad kunde säden vänta till ångtröskan kunde komma. Ladorna var också fyllda.

Antagligen var det bönderna själva som gemensamt köpt ångtröskan. Två man följde med hela tiden. En eldare och en iläggare.

Det gick fort och bra på det viset. Mycket av arbetet blev lättare. Annat blev tyngre. På hesen hade ståstpigan sitt privilegierade arbete med att "lägga på bordet", som det hette. Det vill säga att med en hötjuga i en viss rytm lägga kärve efter kärve upp på tröstverkets bord. Där togs kärvarna emot av "skärekingen". Det var en av de kvinnliga medhjälparna, som med en vass kniv skar bandet av och gav den nu lösa kärven till iläggaren.

Det var en konst att lägga i. Inte för mycket. Heller inte för litet. Jämn tillförsel så att tröskan just körde med det rätta ljudet. Det kunde strax höras om den fått en "klump", som den tuggade på. I värsta fall kunde den

gå i stå om den fick för mycket. Eller drivremmen sprang av. Den var farlig om man råkade vara i närheten.

Ståsträngens uppgift var att byta säckar. Binda de fyllda och bära dem upp på kornloftet. Det var hundgöra. Men tyvärr hade det blivit en sport att visa att man kunde bära en säck med hundra kilo eller mer upp för loftstrappan som ingenting. Mången en rygg fick vid detta arbete en skada, som märkte sin man för livet.

Ett par ”glyttar” engagerades till att skrapa bort agnarna under tröskan och bära bort dem i en korg. Det var i och för sig inte tungt arbete, men besvärligt ty korgen var lika hög som glyttarna.

Stod tröskan ute i fria luften mellan ett par heser gick det väl an. Blåsten drev värsta dammet bort. Men de stora ladorna vid loggolvet sidor var stoppfyllda med skördad säd. När den skulle tröskas kördes tröskan in på logen. Drivremmen från ångmaskinen var så lång att de farliga gnistorna inte lätt kunde antända halmtaket. Det hände dock, och det var en katastrof för den det gick ut över.

Inne på logen försiggick arbetet i en sky av damm. De stackars barnungarna, som skulle skrapa undan agnar och bära bort dem, försvann nästan i dammet. Vi fylldes alla både in- och utvändigt med damm.

Hos Måns Ols tröskade vi vete inne på logen. Och nu fick jag erfara hur dumt det var, att jag ansträngt mig till det yttersta för att göra rätt för mig som vuxen kvinna vid rågskörden.

Morfar, gamle utsläpade man, beordrades att packa halmen ”i golvet”, som den redan tömda sidan av logen kallades. Halmpress fanns inte på den tiden. Mer än femtio år senare, när halmpress blivit vanlig, kan jag ännu stå och se på detta utomordentliga hjälpmedel medan minnen om omänskligt slit väller fram. Det är helt enkelt fantastiskt att se hur en halmpress packar, binder och lägger balarna åt sidan. Mycket mänskligt slit har därmed försvunnit.

Hos Måns Ols satte man mig till att med hötjuga forsla halmen från tröskan in i golvet till morfar, som skulle packa den.

Ingen som inte erfarit något liknande kan göra sig en föreställning om de mängder av halm ett tröskverk kan utspy, när en så halmrik sädessort som vete stoppas i maskineriet. Det väller ut. Styv, oregerlig halm. Där stod jag, femtonåringen, med min hötjuga och skulle hålla undan och maka halmen in till morfar. Det var helt enkelt ohyggligt. Jag fick en föreställning om, att halmen snart skulle kväva mig.

Det gick första dagen så länge det räckte med att maka halmen före

mig in i golvet. Andra dagen var golvet redan halvfyllt och halmen måste ”stickas upp”, som det hette. Det vill säga att jag skulle ta en börda så stor jag orkade, nej mycket större än jag orkade, på hötjugan och lyfta den upp så att morfar kunde få tag i den och maka den vidare för packning.

Det var omänskligt. Fram på eftermiddagen störtade jag omkull under en börda. Plötsligt kändes det som om någon slagit mig hårt över korsryggen med min olycksaliga hötjuga vars börda jag inte längre orkade lyfta. Allt blev svart. Tröskverket brummade sin monotona sång. Jag hörde ljudet som i fjärran. Halmen välldes ut över mig. Dö. Dö. Nu dör du! Det gör ingenting. Jo det gör det. Hur går det då för mormor och morfar. Dunkla tankar strömmade genom mitt huvud. Sedan blev allt svart.

Morfar, som sett mig falla, kravlade ned från golvet. Ett par andra hade skyndat till. De letade fram mig under halmmassorna. Jag var inte medvetlös, men kunde inte röra mig. Ryggen var som ett sår. Man bar mig åt sidan. Arbetet gick vidare. Utan mig. Det var mig likgiltigt. Det hade kanske varit bättre om jag fått dö. Kvävas under halmmassorna.

Husmor på gården kom till och jag blev buren in och lagd tillrätta på en bänk i folkastuan. Bänken var hård. Smärtorna i ryggen svåra. Jag kunde inte ligga utsträckt, men orkade inte vända mig.

Jag lirkade dock med min misshandlade kropp och fann till slut en ställning som gjorde att jag kunde uthärda smärtorna i ryggen. Bara få lov att vila. Inte tänka. Jo, jag undrade hur jag skulle komma hem, när det blev kväll. Kunde jag gå? Hade jag ”tagit itu i mig”? Det uttrycket kände jag allt för väl från mormors hjälpverksamhet bland sjuka. Det hände inte sällan, att folk ”tog itu något i sig”. Ett eller annat brast. Man visste inte vad. Bara att det fick man dragas med så länge man levde. Läkare fanns inte. Än mindre sjukhus. Ingen tänkte heller på sådant.

Stödd på morfars arm släpade jag mig hem den kvällen. Det tog tid. Han var själv alldeles utsläpad av det allt för tunga arbetet. Därtill djupt bedrövad för min skull.

Mormor tog emot oss och fick mig i säng. Hon hade samma tanke som jag själv haft: ”Där e något itu i tösen.”

Dagen efter kunde jag inte resa mig upp. Inte tal om att jag kunde gå till Måns Ols på tröskningsarbete. Morfar gick ensam. Tung i sinnet.

Nu hade man emellertid skaffat en vuxen man till det arbete jag stupat under dagen förut. Likaledes en vuxen man till att ta emot halmen i golvet och släpa bort den till morfar, som alltjämt packade. Det var hårt nog för honom, men nu behövde han inte ta emot också.

VIII

Kulturliv och nöjen existerade inte. Bönderna hade sina kalas vid familjefester såsom bröllop och begravningar. Det var kanske ett slags kulturliv. De träffades i varje fall.

Vid dessa kalas var det brukligt, att man sände s.k. förning några dagar innan. På det viset kunde kalas ordnas utan att det medförde oöverkomliga utgifter. Vi på utmarken hade säkert också lust att hålla kalas. Vi hade bara inte råd, och så gjorde vi en dygd av nödvändigheten. Vi hade inga transportmedel heller, och med apostlahästar var det begränsat hur långt man kom.

Naturligtvis hade vi också förning med om vi var gäster hos någon släkting vid en familjehögtid. Samlades vi till ett bröllop eller en begravning visste vi för övrigt så någorlunda vad trakteringen blev. Trots all nödtvungen sparsamhet kunde det gå an att offra ett par hönor vid ett sådant tillfälle. Så bjöds det på hönsasoppa. Köttet serverades därefter med potatis och pepparrotssås. En kopp kaffe efteråt när det skulle vara riktigt överdådigt. Det var sannerligen kalasmat som smakade oss.

Dessutom gav det ju tillfällen att träffas och utbyta nyheter. Vad hade hänt sen sist? Det kunde ju gå år emellan.

Någon läste kanske ett kapitel ur Bibeln. Eller vi sjöng en psalm. Sen gick var och en till sitt. Släktingar, som bodde längre borta, kunde vi inte hedra vid familjefester. Avstånden begränsade våra små gästbud både till storlek och antal.

Vår förning var heller inte stor. Jag har ett klart minne av hur jag en gång dabbade mig grundligt, då det gällde förning till ett bröllop. Det skulle hållas hos moster. Hon hade gift sig med en änkeman, som hade två nästan vuxna döttrar. En av dessa skulle giftas. Mormor hade lovat att i god tid förut sända de till en hönsasoppa nödvändiga örterna. Sådana fanns i riklig mängd i mormors kryddgård.

Jag sändes åstad med allt möjligt grönt i en korg. Dessutom en krona omsorgsfullt inknuten i näsduken. Och besked om att för den skulle jag hos handlarn köpa ett kvart kilo risgryn och ett hekto kaffe. Vilket skedde.

Jag traskade den långa vägen till moster. Avlämnade sopprötterna. Fick en flottamat och en kopp mjölk att styrka mig på för hemfärden. Varefter jag vände hemåt. Med risgryn och kaffe kvar i korgen.

Jag fick uppsträckning när jag kom hem. Att jag inte kunde uträtta ett ärande ordentligt! Dessa anspråkslösa saker var ju en del av förningen! Men hur i all världen kunde jag ana, att mormor plötsligt gav bort sådant, som i allra högsta grad var lyxmat. Köpemat, som vi så sällan själva fick.

Dagen efter måste jag åter gå den långa vägen till moster och vackert avlämna, vad jag dagen förut inte förstått att hon skulle ha som förning till det stundande bröllopet.

Traktens ungdomar ordnade en och annan gång dans på någon loge. Jag hörde talas om det, men var ju för ung till att komma med. Dessutom skulle mormor aldrig tillåtit det. Dans var synd. Därmed var frågan avgjord för mitt vidkommande.

Med undran hörde jag redan tidigt, att en och annan flicka dyrt hade fått plikta för sitt deltagande i dessa danstillställningar. På vad sätt förstod jag först långt senare.

Underligt nog hörde jag aldrig den där historien om storcken! Barn kom bara. Varifrån? Anade det inte. Vågade inte fråga. Nog hade jag lagt märke till, att kvinnor ibland gick med en oformlig kropp. Den gången tänkte ingen på, att kläder kunde sys så att en kvinna såg ordentlig ut även under hennes väntans tid. Jag var dock allt för naiv för att förbinda detta utseende med något sexuellt.

En historia gick socknen runt och gav anledning till en del ganska grovt skämt. Kanske också till skadeglädje.

Ryktet visste berätta att dottern i en stor gård var i välsignat tillstånd. Modern förnekade vad alla andra visste. När dotterns utseende till slut kungjorde för all världen, att ett barn väntades, gick det ju inte att förneka fakta längre. Modern försäkrade då, att var hennes dotter i välsignat tillstånd, så var det Den helige ande, som kommit över henne!

Familjen blev till allmänt åtlöje. Fadern tog till slut saken i sin hand. Det blev bröllop i all hast. Men den stackare unge mannen fick sedan alltid heta Den helige ande.

Kanske var modern i god tro. Kanske var hon naiv. Liksom jag. När jag hörde folk skämta om händelsen blev jag bara förundrad. I min oskuld sade jag till mormor: ”Jamen mormor, det var ju Den helige ande, som kom över jungfru Maria!”

Mormor blev förskräckt. ”Men barn, var är det du säger! Tag dig i akt för dina tankar. Eljest kommer Herrens straffdom över dig.” Hur skulle man kunna finna reda i sådant?

Det förekom inte sällan att barn föddes utom äktenskap. Det var bland fattigfolk, och det var en tragedi. Bland bönderna ordnades sådant i hast med bröllop. Ofta var det deras egna söner, som sådde sin vildhavre bland fattigfolks unga kvinnor. Det ledde inte till bröllop. Bara till sorg och olycka för den kvinnliga parten och hennes föräldrar. Och för det barn, som inte hade bett om att komma till världen.

Visst fanns det sex bland de unga. Redan i skolan. Det hände att en pojke stolt visade fram det organ, som skilde honom anatomiskt från flickorna. Oftast blev han utskrattad. Det mesta var verbalsex av grovaste slaget. Jag tyckte det lät otäckt. Nyfiken var jag inte. Det gick helt enkelt över huvudet på mig. Eller kanske över mitt förstånd.

Egendomligt nog förekom det ofta, att unga män var gräsligt grova mot gravida kvinnor. Inte förstod jag vad som låg bakom. Men jag stöttes bort av grovheten. Det var väl därför den inte väckte några funderingar i sexuell riktning.

Som en obehaglig erinran bevarar jag minnet av första gången jag i kyrkan blev vittne till en s.k. kyrktagning. Det var sed på den tiden, att en kvinna efter barnsörd ansågs oren. Först efter att prästen hade mottagit henne i kyrkdörren och antagligen tillgivit henne hennes synd, tilläts hon att åter inträda i Guds hus. Var det ett hednaarv? Eller något som kyrkan släpat med sig från Israels nomadstammar? Det stod verkligen något om det

i en av Moseböckerna. Och i sin allmänna ringaktning för kvinnan hade kyrkan kanske fasthållit denna sed.

Jag minns att kyrkan var fylld. Prästen tågade värdigt ned efter mittgången. Vid dörren stod den botfärdiga, orena kvinnan. Vad prästen sade till henne kunde jag inte höra, men jag kunde se, att hon stod med böjt huvud. Det hela gjorde på mitt unga sinne ett högst pinsamt intryck. Efter "ceremonien" gick prästen tillbaka till sin plats vid altaret. Jag såg på honom med barnslig vrede. Stackars man, han var ju oskyldig.

Jag tyckte det där såg illa ut och frågade mormor vad denna kvinna gjort. Hon har ju fått barn, blev svaret. Inte blev jag så värst klok av det. Frågan satt kvar.

Vid femtonårsåldern fick jag plötsligt menstruation. Jag blev förfärad. Vad i all världen var detta? Först trodde jag att det stammade från överansträngning. Något invärtes, som började blöda.

Mormor upptäckte det ju. "Åh herregud, då får du barn tidigt!" Det var hennes reaktion. Fick man barn av sådant? Det var ju förfärligt. Kunde man inte avvärja det? Nej. Och det skulle komma varje månad. Så mycket fick jag i varje fall veta. Inte varför. Det där att jag kunde riskera att få barn tidigt satt i många år kvar som en fruktan i sinnet. Jag hade blivit skrämmd.

Kamrater, som var nyfikna, viskade inbördes. De visste antagligen bättre besked, och jag borde kanske ha lyssnat. Men jag var allt för blyg för att blanda mig i deras förborgade viskningar om dessa ting.

En gång årligen hölls ett vida beryktat folknöje: Kiviks marknad. Den hölls fjärde tisdagen i juli månad och samlade folk från nära och fjärran.

Kiviks marknad lär ha urgamla anor. Kanske helt från hedenhös. Eljest förstår man inte att den hölls mitt i skördetiden, då alla händer behövdes för att bärga markens gröda.

Plötsligt mitt i brådaste tiden slog folk sig lösa, blev lättsinniga och skulle absolut till Kiviks marknad! Man talade om den länge i förväg, förberedde sig till färden. Alla som hade råd. Och många, som alls inte hade det.

Hur gick det till att jag kom dit en gång? Det har jag ofta frågat mig själv senare. Jag var väl inte mer än en unge på kanske tolv år. Och därtill en rädd liten lantlig en. Strandfogdens båda döttrar skulle till marknaden. De hade väl lovat mormor att ta väl vara på mig. Men vad hade förmått mormor att ge lov och pengar till en sådan utsvävning.

Inte visste jag vad det var jag for till. Jag trodde naturligtvis att det

var något festligt. Hur vi kom dit minns jag inte heller. Det var lång väg. Om vi rest med tåg till Vitaby station var det ändå lång väg till marknadsplatsen. Kanske vi fick åka med någon, som körde med häst och vagn dit. Det är mera sannolikt, men i så fall måste vi ha åkt hela natten för att komma fram.

Allt detta har totalt försvunnit ur mitt minne. De våldsamma intrycken från själva marknaden har förträngt allt annat.

Det första vi såg var ett par poliser, som kom släpande med en blodig och redlöst berusad man. Det såg för ruskigt ut. Sen minns jag hur vi vandrade utefter de långa ”gatorna” med bodar, där man kunde köpa allt mellan himmel och jord; tält som reklamerade med ”Damen utan underkropp”, med berömda mäns bild i vax, med svärdsbrukare och mycket annat. Cirkus och karuseller tävlade dessutom att dra uppmärksamheten till sig.

Värst av allt: skrik och skrån utan gräns. Aldrig i min vildaste fantasi hade jag kunnat föreställa mig något sådant. Det vimlade av människor och djur. Berusade folk och folk som uppförde sig som om de var det. Trängsel och mycken köpenskap och mycken dryckenskap.

Vi armbågade oss så smått fram genom mängden av människor. Tittade och lyssnade. Jag hade fått en tjugofemöring av mormor att köpa något för. Den var omsorgsfullt inknuten i näsduken. Här gällde det visst att passa väl på den. Skulle jag köpa något? Nej! Nej! Inte här. Det såg allt för skrämmande ut. För mycket schackrande. Jag kramade ängsligt min lilla slant i fickan och höll krampaktigt fast med andra handen i min ledsagare. Detta var för våldsamt.

Innan vi skulle hemåt tog mina båda skyddsänglar sig en tur i karusellen. De ville haft mig med, men jag var rädd nu och vågade inte offra tjugofemöringen. Skrämmd blev jag stående och såg hur de svängde runt. Tänk om jag vågat försöket och så fallit av en av de där trähästerna. Bäst komma hem. Jag hade inte haft det minsta roligt.

I ”Bombi Bitt och jag” har Fritiof Nilsson Piraten givit en färgstark skildring av hur han upplevde Kiviks marknad. Det är en ganska ruskig bild. Man får intryck av något nästan hedniskt, vilt. Alla hämningar tycktes lossnade för en dag. Uppsamlad lust att riktigt slå sig lös, leva busliv, vara vild och galen, denna enda dag om året.

När jag en människoålder senare läste denna skildring och tänkte på min egen misslyckade kiviksresa, kände jag igen atmosfären. Bara med den skillnaden, att Bombi Bitt upplevt det alltsamman som något roligt och

spännande. Jag hade blivit skrämdd. Aldrig mer ville jag till Kiviks marknad.

En gammal folksed minns jag däremot som något vackert. Kanske för det jag endast upplevde den på vederbörligt avstånd.

Det var sed ”att bära maj i by”. Valborgsmässoafton samlades traktens ungdomar och gick i flockar från gård till gård, från hus till hus och sjöng den gamla majvisan: ”God afton om ni hemma är, Maj är välkommen.” Det lät vackert i den tidiga vårkvällen. Vi brukade stå utanför och lyssna. När de kom nära skyndade vi oss in. Man skulle ge de unga gåvor i form av ägg eller pengar, men man skulle inte låtsas se dem, än mindre tala med dem. Blott öppna dörren på glänt så att man kunde räcka ut sin gåva.

Hos oss fick ungdomarna alltid några ägg. Som tack stack de ett par gröna kvistar i takskägget – det kallades att ”maja” – gammalt ord för pryda – under det de sjöng majvisans sista vers: ”Nu sätta vi löv uti ert tag. Det skall ni se i morgon dag. God natt och tack, det skall ni ha, för gåvan den var ganska bra.”

Vankades det ingen gåva hände det att de unga kastade ägg mot dörren under det de sjöng en nidvers, antagligen hemmagjord, som inte just var poetisk.

Lördagen efter arrangerades majfest på någon loge, som gårdens ståstöräng fått lov att disponera. De många äggen hade kokats och förtärdes. Tyvärr ofta med ganska mycken flytande föda till. Vadan dessa majfester inte alltid slutade så poetiskt som de började. Brännvin var ju billigt, och på de ställen, där man av en eller annan anledning inte ville ge ägg, gav man pengar i stället. Som sedan byttes mot sprit. Det var eljest en urgammal sed att man just skulle ge ägg. Kanske en fruktbarhetssymbol.

Klasskillnaden var stor och skarpt avgränsad i vår lilla värld. Bönderna, de besuttna, för sig. Småfolk, de egendomslösa, för sig. ”Fattiga och rika måste vara ibland varandra, Gud haver gjort dem alla.” Det stod så i Bibeln. Vi lärde det utantill i skolan. Sådan var vår värld, och inga försök hade ännu gjorts att söka ändra detta förhållande. Giftermål ”över gränserna” var ytterst sällsynta. Om en bondson tog sig en hustru från ett småfolkshem, vore hon än så dugande, ansågs det som en förfärlig mesallians. Det hände inte ofta. Det fanns ju bonddöttrar nog. Deras enda framtid var att bli gifta. Utbildning var också för dem svår att uppnå. En eller annan kunde kanske bli småskollärlarinna. Men eljest var vägen till utbildning än så länge stängd.

Antagligen närde några av de unga upproriska tankar. Men i så fall behöll de dem för sig själva. Var man missnöjd kunde man ju resa från trakten. Söka arbete annorstädes där förhållandena kanske var bättre, kanske sämre. Eller emigrera. Åtskilliga gjorde det sista, när ingen framtid hemma kunde skymtas. Några hade tur. Andra inte. Ingen hörde från de som misslyckats.

Egendomligt nog rådde en slags jämlikhet på ett område. Eller kanske det hellre bör kallas gammal folklighet, som levde kvar. Det var när det gällde titlar. Någon herrgård fanns inte i trakten. Men vi hade hört talas om att en godsägare skulle kallas patron, och hans hustru tituleras fru.

Så utvecklade var vi inte. Tilltal nedåt var *du*. Eventuellt samman med namnet. ”Anners, du skall göra det eller det”. Uppåt användes namnet eller tredje person. Ändelsen -son hade inte nått hitut. Den måste vara av nyare datum. Eller också var vi efterblivna.

Ingen talade om Per Olsson. Men om Per Ols. En slags genitivform. Man var på arbete hos Per Ols. Därmed menades hemmet, gården, familjen. Skulle man skilja mannen ut från hemmets, gårdens namn, så blev det Ola Måns Per. Ifall mannen var son till Ola Måns. Förnamnet togs som efternamn.

Fruar fanns ej heller. Den vackra titeln *mor* hölls i hävd och brukades överallt. Det hette Mor Per Ols. Ofta användes också här en slags genitivform: Per Ols Bengta, om man skulle nämna hustrun utan mannen. Denna titelform användes bland höga och låga. Hemma var vi Anners Pers. Mormor var Anners Pers Bengta. När det kom bud efter oss från någon gård var det fråga om Anners eller Bengta. Eller Anners Pers tös.

IX

Det såg mörkt ut för oss tre i stugan. Mormor ur stånd att göra annat arbete än det allra nödvändigaste i hemmet. Underligt att hon hållit ut så länge. Hon var över 60. Aldrig hade hon känt till vilodagar. Men kanske hon vilade genom att göra något annat. Trött av utomhusarbete kunde hon, när hon kom in, sätta sig i väven och väva ett stycke. Eller vid spinnrocken. Eller kanske det var en stickstrumpa, som borde göras färdig.

Våra husdjur, som varit en hjälp både då det gällde att skaffa mat och en smula pengar, hade vi måst reducera till blott en hönsflock, som inte krävde mycket arbete. Äggen behövde vi för att byta oss till absolut nödvändiga specerier hos handlarn. Än så länge behöll vi julgrisen. Men också den, och därmed sovlet på bordet, var i fara. Morfars krafter tillät honom inte längre att bära hem de stora fång nässlor, som utgjort en inte obetydlig del av grisens sommarfoder. Avkastningen från vår egen potatisåker räckte inte till föda både åt oss själva och grisen. Sätta en skäppa potatis hos flera bönder, som vi tidigare gjort, kunde vi bli tvingade att sluta med, om jag inte längre kunde ta min del av dagsverkena. Det såg det inte ut till så dålig som min rygg nu hade blivit.

Mormor försökte sin gamla metod: att massera min rygg med sin nakna

högerfot. Det stannade vid blotta försöket. Smärtorna blev outhärdliga. Inte var det vanlig värk, jag hade i ryggen. Det förstod mormor också, men i sin förtvivlan och önskan att hjälpa, försökte hon även det omöjliga.

Smärtorna strålade ut från en bestämd punkt i korsryggen. Antagligen en diskprolaps (diskbråck) förorsakad av att lyfta allt för tunga bördor den dagen vid tröskningen. Ett så fint ord som diskprolaps kände vi inte. Det fanns kanske inte ens i svenska språket den gången. Långt mindre visste någon vad man skulle göra åt det.

Något hade gått sönder. Därom var mormor och jag eniga. Men vad? Och hur länge varade det innan detta något växte samman? Om det överhuvud någonsin helades.

Mormor tillgrip slutligen ett gammalt råd: En påse varm strandsand lades under den värkande ryggen. Sanden värmdes i långpannan i ugnen och höll värmen ganska länge. Ny påse varm sand så snart en började svalna. Det var en urgammal form för värmekudde.

Den varma strandsanden visade sig vara rätta medlet. Värmen lindrade. Jag började kunna röra mig. Efter ett par veckor kunde jag vara uppe. Kunde gå med försiktighet. Skulle jag böja mig måste jag ned på knä.

När det blev tid att ta upp potatis var jag så pass återställd att jag kunde följa morfar i arbetet. Vi hade ju dagsverken kvar, som han inte ensam kunde avverka. Dessutom var potatisupptagningen ett arbete vartill vi kröp på knä. Lyfta korgen kunde jag inte. Det måste vi be någon hjälpa oss med.

Socketbetorna, hur skulle det gå med dem? Vi var tvungna att ta upp den areal vi skött under sommaren. Lyckligtvis blev vädret inte det allra värsta. Morfar slet dubbelt. Jag kröp på mina knän som en annan stackare, när jag skulle rycka upp de betor, morfar lossnade. Värst var det att orka hem om kvällen. Trött av dagens arbete, frusen och med värkande rygg. Men vi två släpade oss igenom också detta arbete, väl vetande att hur det än kom att gå oss, det blev sista gången vi påtog oss att sköta sockerbeter. Ingen av oss orkade. Vi talade inte om det. Ord var inte nödvändiga.

Innerst inne var vi alla tre förtvivlade. Jag grep efter ett halmstrå: den smula sömnad Anna sömmerska lärt mig. Kanske kunde det bli min räddning. Men inte kunde tre människor leva av det. Och som ersättning för de krävda dagsverken dugde det ju inte.

Ut på vintern hände det värsta av allt. Mormor slutade sina dagar. Under lång tid hade hon blivit allt svagare. Vi hade måst hjälpa henne än med ett än med ett annat av hushållsgöromålen. Det var så ovanligt, att

mormor bad om hjälp. Hon som var så viljestark. Så van att alltid bita tänderna samman och gå på.

En morgon orkade hon inte stiga upp. Jag minns så väl, att jag ängsligt frågade, om hon inte visste råd. Hon som hjälpt så många andra under sjukdom. Kanske fanns det någon salva eller mixtur, som kunde hjälpa henne också. Att hon skulle dö föll mig helt enkelt inte in.

”Nej, min tös, nu finns ingen hjälp för mig. Gud alena kan hjälpa mig nu.” Det var hennes svar. Jag blev rädd. Vad skulle vi göra utan mormor. Hon hade varit min fasta punkt i en obarmhärtig värld. Hård och sträng i sina krav till sig själv och andra. Sitt sinne hade hon böjt in under en nästan livsfientlig form för kristendom. Det kunde förefalla som kände hon inte den kärleksfulle och barmhärtige guden. Livet hade varit för hårt mot henne. En Gud lik den krävande och straffande Jahve hade blivit hennes.

Det mesta i livet var synd. Den inställningen hade skymt utsikten för henne till den smula glädje, hon kanske eljest kunnat finna. Men hårdheten, det stränga, var blott ytan. Ett skal om en varm och medkännande människa, som fann tillfredsställelse och glädje i att hjälpa sina medmänniskor, när hjälp behövdes. Nu var hon själv i nöd. Behövde hjälp. Och ingen fanns att få.

”Gud alena kan hjälpa mig.” Jag försökte bedja till den Gud jag tyckte var allt för sträng och obarmhärtig mot sina skapade varelser. Åh Gud, låt oss behålla mormor! Vi kan inte undvara henne.

Nej, nej, min bön hade ingen kraft. Min tro vacklade. Jag hade blivit en tvivlare.

Mormor låg nästan helt kraftlös några dagar. Varje dag bad hon mig läsa ett stycke ur Bibeln för henne. Och Fader vår och Välsignelsen. Allt ville jag göra. Blott vi fick behålla henne. Men varken mina tvivlande böner eller bibelläsning hjälpte. Mormors tid var ute. Stilla somnade hon in i visshet om, att himlens lycksalighet väntade henne som lön för ett långt livs omänskligt slit.

Jag satt hos henne. Hade just läst ett stycke ur Bibeln då jag plötsligt blev varse, att hon inte längre andades. Ett ljus hade slocknat. Stilla hade mormor somnat in i den eviga sömnen.

Jag hade aldrig sett en människa dö. Nu satt jag här vid min älskade mormors dödsbädd, stum och liksom stelrande invärtes. Jaså, Gud hade ändå tagit henne ifrån oss. Vår gamla mormor, som vi inte kunde undvara.

Morfar kom in. Han såg strax att hans livs ledsagerska redan var på vandring mot nejder, dit han innerligt gärna velat följa henne. Han var trött och utsliten han också. Han satte sig vid min sida. Ingen av oss hade varken ord eller tårar. Stunden var för gripande.

Du får hämta Metta Ola Måns, sade morfar slutligen med bruten röst. Sen gick han ut. Han ville väl helst vara ensam med sin sorg.

Metta Ola Måns var en god vän att hämta i nödens stund. Metta, det var min barndoms vän, hon med den blå emaljerade mjölkspannen och spenvarm mjölk ur det blåa måttet. Vem skulle vi eljest vända oss till, nu när vår värld störtade samman.

Metta kom. Hon sände mig strax åstad att hämta moster. Det var lång väg till moster, men bara det att bli sänd i ett bestämt ärende, ha något att ta sig till, det hjälpte att hålla tankar och känslor någorlunda i styr.

Moster följde mig tillbaka. När vi kom hem fann vi mormors slitna lilla kropp iklädd finaste linne liggande i en svart låda. Det hade Metta Ola Måns ordnat medan jag varit borta. Hon hade nog velat ha mig ur vägen. Var ”lådan” kommit ifrån vet jag inte. Kanske hade den stått gömd på loftet. Det var inte sällsynt att folk hade både svepning och kista redo i förväg. Det fina linnet hade mormor haft liggande i flera år. Det visste jag mycket väl. Men inte att det var avsett för hennes sista färd.

Mormor hade varit med att kläda så många för den sista färden. Inte sällan hade jag hört henne uttala klander över folk, som inte hade ”den sista klädnaden” redo. I sin fromhet bevarade mormor illusionen om, att den någorlunda välskapade kroppen på den yttersta dagen skulle återuppstå från de döda, så som den kristna läran förkunnade det. Och inför Herrens domstol skulle man möta i det finaste linne, man kunde bereda.

Nog visste jag allt detta. Men jag hade aldrig dragit några slutsatser från mormors fina linne i kistekammaren till hennes egen bortgång. Hade väl egentligen aldrig tänkt på, att vi kunde mista henne.

Nu hade det förfärliga skett. Hur skulle det nu gå morfar och mig? Hur skulle jag orka med arbetet både hemma och ute? Och framför allt: Hur skulle jag nu finna en hållpunkt i livet efter att mormor var borta? Hon hade varit mitt livs kompass. Kanske den visat fel ibland. Men den hade alltid varit där.

Min gamla mormor gick ur tiden i fast förvissning om, att lönen för hennes umbäranden i detta livet skulle hon få hinsides. Redan som barn hade jag undrat över detta. Hur kunde det vara, att några fick sin lön

redan i detta livet, medan andra, och det var efter mina erfarenheter de som arbetade hårdast, skulle vänta på lönen till efter döden.

Fanns det någon rättvisa i detta? Aldrig hade jag vågat ställa en sådan fråga till mormor. Hon skulle ha ansett det som en svår synd, att jag hade sådana tankar.

Tankarna hade jag emellertid, och kunde inte bli dem kvitt. Syndstraffen, som prästen predikade så strängt om i kyrkan om söndagarna, var de blott till för oss fattiga? För utmarksfolken. Arbeta och bedja och få lönen hinsides. Med bästa vilja kunde jag inte få någon rätsida på det där. Och inte kunde jag tala med någon därom. Kanske just därför åt det sig liksom inåt. Blev till något som värkte.

Prästen kom inte i stugorna. Han umgicks med bönderna. Det föll sig väl naturligt för honom. ”Dessa mina minsta” hade han glömt. Tills det åter blev söndag.

Det fanns allt för mycket att spekulera över. Bland annat detta, som vi lärde som utanläxa: ”Arbete befördrar hälsa och välstånd, och förhindrar många tillfällen till synd.”

Att arbeta befördrade hälsa och välstånd hörde just inte till mina erfarenheter. Däremot var det nog riktigt, att det förhindrade många tillfällen till synd. Vi arbetade så hårt att vi helt enkelt inte orkade synda, även om vi haft lust därtill. I mina tankar syndade jag fruktansvärt. Enligt mormors definition av synden. Men eljest blev det just inte till mycket. Och efter mormors bortgång ställdes jag inför så stora krav att det alls inte kunde bli tid till annat än arbete och åter arbete. Undgå ”nr. 7”, det drev oss fram, morfar och mig.

X

Vad skulle det nu bli av oss? Mormor, som hållit hemmet samman, var borta. Morfar var gammal och utsliten. Sen han mist sin livsledsagerska hade han också mist lusten att leva. Tungt sinne hade han alltid haft. Nu blev det värre.

Jag började försöka med sömnad. Arbete fick jag nog av, men förtjänsten var ringa. Några kronor då och då. Det kunde vi inte leva av. Dessutom tog jag kunder från min välgörare, Anna sömmerska. Det gav mig dåligt samvete. Hon hade varit så god emot mig. Och jag visste ju hur fattigt och bekymmersamt hon hade det. Med sin sömnad skulle hon skaffa det nödvändigaste till sig själv och sin gamla mor, som hon till varje pris ville skona för att komma på "nr. 7".

Andra bekymmer plågade både morfar och mig. De få ägodelar, de båda gamla kunde efterlämna, hade de testamenterat till mig. Testamentet var upprättat och bevittnat, men inte tingläst. Det "blev borta" vid mormors begravning.

Släktstrider är en slags inbördeskrig, det värsta av alla krig. En släkting, som ville åt vad som fanns i hemmet, gjorde oss livet surt. "Tösen

går ju bara här och driver. Hon kan ge sig ut att tjäna, så skaffar hon sig i varje fall födan." Det var hans tema varje gång han besökte oss. Och det var ofta. Atmosfären i det lilla hemmet blev förgiftad.

När våren kom visste jag, att vi inte längre kunde behålla vår lilla jordbit. Ingen av oss orkade med dagsverkena. Varken för jorden eller för lån av häst så att vi kunde plöja och så.

I förtvivlan yttrade morfar en dag något om, att det kanske ändå var bäst om jag gav mig ut att tjäna och han själv kom på "nr. 7".

Det var ju det han fruktade mest av allt. Hade gått i fruktan för de sista tio åren. Med all sannolikhet hade han inte många år kvar att leva. Skulle han nu också mista sitt hem sen han mist sin livsledsagerska.

Nej, till "nr. 7" skulle morfar inte. Men vad skulle vi göra? Jag vaknade ibland om nätterna efter ångestfulla drömmar. Sinnet arbetade ju hela tiden med våra svåra problem.

Jag måste vända mig till mina barnaårs vän, Metta Ola Måns. Och jag måste rådföra mig med moster. Metta, som bodde nära oss, lovade strax att se till morfar. Han skulle inte behöva lida nöd så länge hon orkade gå på sina ben, blev svaret. Det var uppmuntrande. Jag visste att henne kunde man lita på. Moster lovade, fast hon bodde långt borta, att se till morfar så ofta som möjligt.

Det ljusnade. Mitt mod steg och jag gick raka vägen till bonden, som ägde den jordbit vi brukat och gjort dagsverken för under så många år.

Kunde han inte arrendera ut jorden åt någon annan och låta morfar bo kvar i stugan den tid han hade kvar att leva? Vi orkade inte med dagsverkena längre. Jag fick också sagt honom, att jag skadat min rygg under tröskningen förra året. "Tösen" har visst blivit vuxen, sade han under försök till skämt.

Efter många om och men gick han med på mitt förslag. "Gubben" kunde bo kvar. En granne skulle få arrendera jorden.

Det var en stor seger jag vunnit. Sen skrev jag till en skolkamrat, som hade plats i landsdelens universitetsstad. Om hon trodde att en mycket lantlig tös kunde få plats i familj där? Jag ville inte stanna hemma ikring. Framtidsutsikterna där var lika med noll. Blott hänsyn till morfar kunde ha förmått mig att ta plats hos någon bonde uppe i byn. Men vad förde det till? Jag hade sört för, att morfar inte stod hjälplös. Mina små segrar uppmuntrade mig att fortsätta.

En kväll, då jag tyckte morfars lynne var en smula ljusare än det brukade vara, omtalade jag för honom, vad jag gjort. Han satt tyst en stund.

Så sade han: "Du brås på vår mor." Det var stort beröm från hans sida.

Morfars sinne blev lättare efter att saken var avgjord. Han visste att hans livs afton närmade sig. Längtade efter den. "Där finns väl en plats för mig också, där vår mor är", sade han en dag. Återföreningen med henne, som varit hans livs ledsagerska, hans stöd och hjälp i alla livets skiften, det var hans framtidshopp.

Min skolkamrat skrev, att hon skaffat mig plats i en rar professorsfamilj. Alldenstund jag ingenting kunde måste jag nöjas med 10 kronor i månaden. Nåja, jag visste inte vad lön man gav, men jag tyckte det var litet. Men kanske arbetet inte var så hårt. Jag måste tänka på min rygg, som inte tålde hårda tag.

Innan jag reste hade jag ett angeläget ärende. Jag ville än en gång se "mormors brunn". Varför? Vi hade en prima brunn hemma. Den höll alltid vatten. Men brunnen vid den plats, där mormor var född, dit jag en gång som liten tös följt henne, den stod för mig som en slags samhörighetsymbol för släkterna bakåt. Inte medvetet. Därtill var jag för ung. Men jag kunde aldrig glömma mormors och mitt besök den gången vid hennes föräldrars brunn. Naturligtvis hörde det också nära samman med allt vad jag hört mormor berätta om sina föräldrar. Och allt jag visste att hon lärt, framför allt av sin mor.

Jag fann det gamla äppelträdet än mer mossbelupet. Brunnslocket farligt murket. Jag lyfte försiktigt på en plankbit. Jo, vattnet stod så högt som det brukade. Tänkte eljest prosaiskt, att med detta murkna lock var brunnen farlig. Djur kunde falla i.

Ännu ett angeläget ärende. Jag måste ha s.k. prästbetyg, när jag skulle flytta till annan ort. Det blev en obehaglig upplevelse. Jag medtog mitt avgångsbetyg från folkskolan, men prästen kunde inte finna mig i kyrkboken. Han blev irriterad och bad mig onödigt bryskt komma igen dagen efter.

Vägen var lång, men vad var att göra. Jag kom dagen efter och fann den gode herden högst uppbragt. Efter mycket letande hade han funnit min ringa person i kyrkboken. Men under ett helt annat efternamn! Att tänka sig! Gå i skolan under falskt namn i sex år. Och inte rätta det sedan heller. Visste jag inte, att sådant var straffbart? Han borde anmäla mig till länsman. Jag borde straffas. Förorsaka så mycken oreda och besvär. Att jag inte i varje fall skämdes och bad om förlåtelse!

Ynkliga jag stod som fallen från skyarna under det prästens vrede utlöstes över mig. Jag förstod intet. Betyget fick jag dock, men med en all-

varlig tillsägelse, att aldrig mer försöka lura någon genom att bruka falskt namn.

Vad i all världen menade mannen? Jag var både ledsen och uppbragt. Lyckligtvis var morfar inte hemma, när jag vände tillbaka. Jag skyndade till min trofasta Metta Ola Måns. Kunde hon förklara?

Hon tittade på skolbetyget och på det prästbetyg, jag fått. ”Ja, min tös”, sade hon, ”det är din mors flicknamn du rätteligen har på prästbetyget.” Där dök horungen upp igen! Jag hade ju inskrivits i kyrkboken under min mors namn. När far och mor sedan gifte sig hade han tagit vad man den gången kallade gesällnamn. Men jag var ju inte med. Mormor, som alltid trott att mor skulle vidkännas sin äldsta dotter, hade anmält mig i skolan under min fars nya namn. Utan att ana, att det var en förbrytelse. Själv hade jag intet vetat. Nu stod jag där så vackert. Jag hade också skrivit till herrskapet, jag skulle i tjänst hos, under det enda namn jag visste av. Nu skulle jag komma med ett helt annat på flyttningsbetyget. Nåja, gjord gärning står ej att ändra. Nu hette jag alltså något helt annat än jag gjort de senaste tio åren.

Dagarna innan min avresa står i mitt minne som en ond dröm. Jag anklagade mig själv för svek mot gamle morfar. Visst hade jag sört för, att han fick bo kvar, att han blev befriad från dagsverken och att Metta Ola Måns tog sig av honom. Var det nog? Han kom att bli förfärligt ensam. Jag kände mig fruktansvärt olycklig. Samvetet gnagde.

Ett steg var emellertid taget. Det nästa återstod. Det blev svårt. Vi tog ett ordlöst farväl. Hade någon av oss sagt ett ord hade det blivit till tårar, och mitt beslut att resa hade vacklat. Kanske hade jag stannat.

Jag traskade åstad med min resväska, som Metta lånat mig. Än i dag kan jag se morfar sitta på stengärdet utanför stugan och se efter mig. Det blev det sista jag såg av honom. Blott få månader senare fick jag bud om hans bortgång. Men han hade undgått ”nr. 7”.

Jag skulle försöka vara herrskapspiga. Med tio kronor i månaden. Och lätt arbete.

Allt vad jag kunde hemifrån var nu värdelöst. Jag ansågs vara ”en lantlig lolla”. Vilket jag ju också var. Allt beror ju på, vem som värderar.

Den lantliga lollan fick många instruktioner om hur hon skulle uppföra sig, vad hon skulle göra, hur hon skulle tala. Mitt lantliga språk var bondskt! Det måste jag lägga bort.

Inte allt kunde rymmas i mitt huvud första gången. Så blev det bannor och suckar över hur dumma sådana lantliga lollar var!

Jag måste upp redan vid femtiden. Sex brasor att tända! Det var svårt att lära. Jag hade aldrig tänt en brasa. Det lyckades med tiden. Lika många rum skulle städas. Golv bonas. Mattor sopas med fuktiga theblad. Fjorton fotogenlampor skulle rensas och fyllas. Fem par skor borstas. Herrns och fruns och tre halv vuxna barns.

När allt detta var undanstökat skulle jag i språngmarsch nedåt staden för att hämta färskt bröd hos bagaren. Herrskapet skulle varje morgon ha kaffe på sängen med färskt bröd till. Därefter duka bord till de tre ungdomarna och servera frukost åt dem innan de skulle till skolan.

Annan morgongymnastik behövde jag inte. Det räckte. När de unga gått skulle jag städa deras rum. Sen herrskapets sovrum. Sen gå ärenden. En gång i veckan tvätta finare underkläder. Stryka dem omsorgsfullt. Och in emellan kom extra arbete. Gäster. Reparationer. Fönsterputsning. Putsa silver och de många mässingsaker, som hängde till prydnad i matsalen.

Jo, det var en lätt plats! Från arla till särla var jag sysselsatt. Intet uppehåll längre än medan jag fick en bit mat. Lyckligtvis var maten både god och riklig. Det hjälpte en del. Frun kontrollerade inte om vi eventuellt åt för mycket. Kokerskan härskade oinskränkt i köket. Nog såg hon på herrskapets bästa, men hon unnade mig att äta mig mätt. ”Som du ska ränna, tös!” Själv var hon inte ung längre. ”Rände” inte, när hon skulle till slaktarn.

Efter någon tid kom herrn i huset och frågade efter mitt prästbetyg. Jag skulle anmälas hos pastorsämbetet i staden.

Jag hade väntat denna fråga och fruktat den. Horungen igen. Jag fann betyget. ”Men vad är detta! Så hette hon ju inte, när hon skrev!” Det var svårt att förklara. Skulle detta aldrig upphöra.

Frun kom till. Hon såg på det olycksaliga betyget. Och betraktade mig. ”Hon är ju oäkta! Hade jag anat det skulle hon aldrig kommit i vårt hus! Tänk att sådana människor inte ens lärt att skämmas. Ja, nu får vi se om hon kan arbeta tillfredsställande. Eljest får hon resa. Du kan väl behålla betyget så länge.” Det sista hänvänt till maken.

Än en gång ansedd som förbrytare. Skam och vrede kämpade inom mig. Jag visste mig ju inte skyldig till något ont. De båda gamla hade bara inte kunnat finna reda i juridiska spetsfundigheter. Och min mor hade inte velat veta av mig. Men man får bita tänderna samman. Det hade mormor så ofta sagt. Och än oftare gjort. Nu hade jag användning för det. Skulle jag vara sämre? Hade morfar inte sagt: ”Du brås på vår mor.”

Mina många sysslor kallade på mig. Om kvällen grät jag mig i sömn.

även om de funnits hade lollan varken vågat be att få låna eller fått tillåtelse därtill.

Det hände att jag i smyg började titta i morgontidningen. Några minuter bara. Sittande på galoschhyllan i entrén kunde jag hastigt ögna igenom ett par sidor. Just lukta mig till vad som hände utanför min slutna värld. Det smakade fågel, sade gumman, kokade soppa på den pinne fågeln suttit på! Stort mer än pinnen efter fågeln blev det inte. Arbetet kallade. Stackare mig om jag inte hade allt redo i rätt tid. Det var inte blida ord jag i så fall fick höra. Inte särskilt bildade heller, efter vad jag senare upptäckte.

En morgon fångades min uppmärksamhet av en annons från en firma, som kallade sig korrespondensinstitut eller något liknande. Man kunde bli student pr korrespondens!

Jag höll på att glömma mitt arbete. Så upptagen blev jag av de fagra orden. Var det verkligen möjligt. Behålla sitt arbete. Läsa, studera. Bli student. Gå med vit mössa på som jag sett så många göra i staden!

Följande dag var annonsen där igen. Nu var jag liksom förtrolig med den. Fick tag i en bit papper och skrev ned adressen. Man kunde i varje fall fråga.

Brev sändes samma kväll. De följande dagarna gick arbetet som en lek. Jag hade skymtat ett ljus i mörkret. En framtidsutsikt. Något att arbeta för. Kanske det kunde lyckas. Jag var så innerligt glad som jag visst aldrig förr varit.

Svaret kom. Lyckligtvis med morgonposten så att ingen fick tag i brevet. Jag slet upp kuvertet. Läste. Sjönk samman på galoschhyllan och brast i gråt. Det lilla ljus, jag sett skymta, slocknade med ens. Det hade varit en av min barndoms lyktegubbar. Den hade givit mig en falsk förhoppning. Eller rättare uttryckt: Jag hade varit allt för naiv. Men hur skulle jag kunna vara annat.

För det första såg jag strax, att en sådan kurs kostade så mycket att min lilla lön alls inte räckte till. För det andra skulle det kräva tid. Den hade jag inte. Fritid existerade inte. För det tredje saknade jag ju det mest elementära grundlaget för ett sådant studium.

Jag stoppade det famösa brevet i fickan. Tog mig samman och bedövade mig i arbete. Under lång tid gick jag sammanbiten och ordlös i vardagens arbete. Oglad. Grät ibland om kvällarna. Somnade till slut. Vaknade ofta med ångestdrömmar, som jag så ofta gjort medan jag var barn. Då hade jag alltid haft mormors hand att ty till.

Jag skrev flitigt hem till morfar. Ett brev var ju alltid en uppmuntran i hans ensamhet. Själv skrev han inte tillbaka. Hans hälsning gick via vår trofasta Metta Ola Måns, som en och annan gång sände en hälsning. Intill det en dag kom bud, att nu hade morfar slutat sina dagar.

Så var det förbi. Jag hade inte längre någon att sluta mig till. Svikit hade jag, när jag bäst behövdes. Och nu kunde jag inte ens få ledigt att bevista morfars begravning. Herrskapet skulle ha kalas. Dessutom var jag totalt utan pengar.

Tio kronor i månaden. Min lantliga påklädning dugde inte här i staden. Än mindre i ett herrskapshus. Jag fick några av "frökens" avlagda kläder. Dessutom hade jag måst köpa nytt så långt min lilla inkomst räckte. Förkläden köpte jag tyg till och sydde för hand i smyg om kvällarna, när hela huset gått till ro.

Tiden gick. Efterhand fick jag en viss arbetsrytm så att arbetet gick lättare. När jag gick ärende började jag titta på staden. Som ett barn skulle jag erövra denna nya värld, jag kommit in i. Det var nytt och främmande alltsamman. För mig. Lantliga lolla. Som mitt herrskap kallade mig, när de trodde jag inte hörde det.

Det var i en lärdomsstad jag hamnat. Själv hade jag stor läslust. Den hade jag tidigare måst tillfredsställa i vår fjärdepart av Ystadsbladet Aurora, i Luthers postilla och Melanchtons predikningar. Fanns det inte annan läsning? Jag började undra. Och hur fick man lära sig något? Herrskapets tre barn gick alla i en högre skola. Av vad slag förstod jag inte. En var student. Två skulle bli. Vad betydde det att bli student? Att studera. Vad mer? Visste det inte. Och kunde inte fråga någon därom. Min värld var lika avsöndrad som den varit ute på landet jag kom ifrån. Den lantliga lollan plus husets faktotum, den gamla kokerskan, de två var bara till för att passa upp, göra rent, sörja för att det kom mat på bordet och annat sådant. Till herrskapets värld fanns inga andra förbindelser för oss. Skulle livet alltid vara så?

När herrskapet hade gäster hörde jag främmande språk talas. Tankarna gick tillbaka till hembygden, till de skeppsbrutna sjömännen, som oftast talade ett för oss oförståeligt språk. Hur lärde man sig sådana språk? Fanns det någon möjlighet? Eller var det blott för de utvalda. Jag visste det inte, men hade börjat fundera.

Bokryggarna i professors arbetsrum frestade mig att titta om morgonen, när jag städade rummet. Det var "utrikiska" alltsamman. Jag kunde intet tyda. Andra böcker än hans vetenskapliga fanns inte i hemmet. Och

Ett halvt års tid senare, när den stora besvikelsen lagt sig, skrev jag åter till samma korrespondensinstitut. Jag hade sett andra möjligheter i samma annons, men tyvärr valt det jag inte kunde uppnå. Man kunde lära bokföring pr korrespondens. Det fanns en kurs till tio kronor. En månads-lön för mig! Men kanske jag skulle offra så mycket. I annonsen lovade institutet att skaffa plats efter avslutad kurs.

Jag sände min månads-lön och kursbrevet kom. För första gången i mitt unga liv skulle jag riktigt lära något! Trodde jag. Undervisningsbrevet såg intressanta ut. Men hur skulle jag få tid? Jag måste försöka stjäla en stund varje kväll. Värst var det att frun förbjudit oss att använda fotogen till lampan sent om kvällarna. Men kanske det kunde gå att göra det i smyg.

Tyvärr kan man inte lätt dölja ljus! Att sätta det under ena skäppo gick ju inte!

Det gick bra en tid. Jag gömde omsorgsfullt mina papper om dagen. Tog fram dem först när allt var tyst i huset, och jag kunde anta att ingen upptäckte mitt förehavande. Det jag sysslade med var helt nytt för mig, och det intresserade mig starkt. Jag lärde något. Det var just det jag ville. *Lära*. Snart sagt vad som helst. Blott det var något som utvecklade mig.

Öronen var på spänn om jag skulle höra ljud. I så fall måste jag i hast släcka lampan, krypa under täcket och låtsas sova.

En kväll gick det ändå galet. Jag blev ertappad på bar gärning. Jag hade väl varit allt för upptagen av något problem och inte lyssnat ordentligt efter ljud. Plötsligt stod frun i dörren. ”Vad är meningen! Sitter hon här och bränner ljus fast jag förbjudit det! Hon borde ligga i sin säng och inte sitta och driva natten bort med nonsens. Vad är det hon håller på med? Dumt tidsfördriv antagligen.”

Min nådig fru tittade på studiebreven. Hon förstod antagligen inte vad det var. Fast det var sent tillkallade hon maken och bad honom se ”vad denna lolla tillät sig att använda natten till. Och det dyra ljuset.”

Herr professorn kom. Han såg igenom mina papper medan jag satt stel och sammanbiten på stolen. Tyvärr utan skamkänsla.

”Hm, hm, ”kom det från professorn. ”Hm, hm, kanske inte så dumt!” Varefter paret gick sedan frun givit order om att släcka ljuset strax. I dörren hörde jag frun säga till maken: ”Tror du verkligen flickan kan vara begåvad? Med sådan härkomst!”

Hade jag bara inte hört de orden. De blev sittande som en värkande brodd i sinnet. Inte var min fru elak. Hon kunde bara inte begripa, att det

fanns folk med längtan efter vetande, fast de var födda fattiga. Hennes värld var i verkligheten ganska liten. Den sträckte sig inte ut över en liten intim krets av professorer med familjer. Inte hade jag lagt märke till att hon önskade det annorledes.

Dagen efter, när jag serverade vid frukostbordet, gav professorn mig lov att använda ljus en timma varje kväll tills jag avslutat min kurs. Man hade väl talat om saken, och han hade, som den mest vidsynte, utverkat denna tillåtelse. Nu behövde jag inte gömma mig längre.

Kursen var inte stor. Den var snart avverkad. Tyvärr hade den givit mig aptit på mer. Var ta pengarna? Var det inte möjligt att få något arbete, som var en smula bättre betalt? Jag började nära nya planer. Bygga luftslott. Institutet hade ju i annonsen lovat skaffa plats. Jag kunde ju fråga.

Svar kom att jag borde tala med arbetsförmedlingen. Jag smög mig dit en dag jag var ute i ett ärende. Blev utskrattad. Inte kunde jag få plats på kontor efter den lilla kursen! Jamen, det lovades i annonsen! ”Herregud, om man skulle tro allt som utlovas i annonser!” sade en herre skratande och gav mig mitt s.k. examensbetyg tillbaka. ”Nej, hon får allt lära sig mycket mer än det om hon vill på kontor. Dessutom får man bara sådana platser om man känner någon, som kan rekommendera.” Så visste jag det.

Rodnande och skamfull stod jag där. Lurad än en gång. Lyktegubbarna hade åter narrat mig. Tårarna ville fram, men jag behärskade mig och skyndade hemåt. Tänkte på min månadslön, som jag givit ut. På institutet, som lurade folk med fagra löften i fina annonser. Och på framtiden, som åter förtonade sig i intet.

Två år hade gått med arbete och åter arbete. Inte så tungt som hemma hos bönderna. Jag behövde inte lyfta tunga bördor och kunde därför skona min rygg, som alltjämt gjorde sig påmind. Jag var fruktansvärt ensam. Och ganska outvecklad. Spanade efter ett eller annat som gav möjlighet att få lära något ordentligt. Men jag spanade utan att veta i vilken riktning jag skulle se. Famlade i blindo. Ingen vägledde mig.

Nog försökte jag alltjämt stjäla en stund varje morgon för att hastigt ögna igenom dagens tidning. Underligt nog blev jag aldrig ertappad under denna alldeles otillåtliga tidningsläsning! Det hade i så fall blivit avsked. Jag var engagerad för arbete, inte för tidningsläsning. Visst förstod jag det.

Tidningen gav mig emellertid ingen hjälp. Lokala händelser ur universi-

tetsvärlden. Intet som kunde ge minsta fingervisning åt en tös från landet som längtade efter att lära något.

Kontakt med andra människor saknade jag gränslöst. Här var jag faktiskt mera ensam än hemma på landet. Jag var blott arbetskraft. Att jag därutöver var en ung flicka, som kunde ha problem, som kunde längta, känna sig ensam, ingen ägnade en tanke åt det. Ofta gick mina tankar till hembygden. Visst var min miljö där fattig och arm, men vi utgjorde dock ett slags samhälle, visste något – ibland allt för mycket – om varandra. Nog fanns det skvaller. Men också hjälpsamhet. Och hemma hade jag haft Metta Ola Måns att tala med, när tankarna blev för besvärliga. Här hade jag ingen. Min skolkamrat, som skaffat mig platsen, hade rest från staden någonstans norrut. Vart visste jag inte.

Kanske fanns det föreningar i staden? Jag visste det inte. Anade inte ens att sådana fanns. I den tidning, jag tjuvläste varje morgon, stod det ingenting om andra föreningar än de akademiska.

Ett gammalt ordspråk säger, att när nöden är som störst är hjälpen som närmast. Logiken är något tvivelaktig. Men jag kom att besanna den i alla fall.

En dag bragte morgonposten ett brev till mig. Från min försvunna skolkamrat. Den dagen glömde jag att tjuvläsa herrskapets morgontidning. Min skolkamrat frågade ganska rättframt, om jag ännu gick och tömde professorsnattpottor! I så fall var jag dum!

Hon skrev frestande. Hade jag någon framåtanda i kroppen så skulle jag bara komma till den stad, där hon nu var, så skulle jag få se på annat.

Omedelbart lockande föreföll det inte. Hon gav ingen förklaring på vad detta "annat" var. Att vi hade samma intressen tvivlade jag på. Hon hade kommit från ett friare hem än jag. Hade ett öppet sinne. Säkert med lust till flärd och nöjden, tänkte jag, och erinrade mig mormors stränga lärdomar. Som på gott och ont följt mig genom livet.

Men brevet tålde att tänka på. Kunde mina framtidsutsikter bli sämre än de var? Eller mera obefintliga? Skulle jag våga bryta upp? Hade jag något att mista? Bara jag haft någon att rådföra mig med. Jag var så ensam. Nära tre år hade gått utan att jag fått någon mänsklig kontakt i den stad, vari jag befann mig. Jag var "ryckt som en ört ur min groningsgrund." Mina "rötter" hängde liksom i luften och var i fara att torka.

Kanske hade jag själv någon skuld. Eller rättare min stränga uppfostran. Plikten framför allt. Arbete. Allt annat var synd. Det kunde verka hämmande.

Jag var dock en människa med andra behov än att arbeta, äta och sova. Fanns det inga möjligheter att leva ett rikare liv? Få lära något. Få läsa. Även om jag inte förstod texten på professors bokryggar så var det ändå bud till mig från en större värld. Kunde du bara läsa det där, tänkte jag ofta, när min bekantskap med böckerna begränsades till att befria dem från damm. Ja, kunde jag bara. Men vägarna var stängda.

I min stora rådvillhet fick jag en dag plötsligt hjälp till att fatta ett beslut. Min nådig fru gav sig till att gräla obehärskat för en bagatell. Använda sårande ord. Så bildad hon var drog hon sig inte för att påminna mig om min "härlkomst". Kunde man vänta sig annat av "sådana människor"!

Nej, kanske inte. Men jag ilsknade till och sade upp min plats redan samma kväll. Jag hade blivit tre år äldre. Jag visste att jag utförde ett både gott och trofast arbete. Min mänskliga värdighet kränktes genom de sårande orden om min "härlkomst". Det fick bära eller brista.

Samma kväll skrev jag till min skolkamrat, att hon kunde vänta mig till den förste.

Mitt herrskap erbjöd högre lön. Från tio till tolv kronor i månaden. Jag var ju så duktig. Och så vidare.

Varken löfte om två kronor mer i lön i månaden eller smickrande ord bet på längre. Även om jag de tre åren levt isolerad hade jag börjat tänka en smula. Dra slutsatser. Ofta felaktiga. Men de var ändå resultat av överväganden, av tankekedjor, som länkades samman. Kanske var det en mognadsprocess. Kanske bara upprorskänsla. Vem kan reda ut sina tankar, när man bara är tjugo år.

Våren var kommen, och jag bröt upp. Nekas kan det inte att jag började bli lite vankelmodig, när resdagen närmade sig. Vad var det jag gjort? Vad reste jag till? Jag hade haft både mat och husrum och överflöd med arbete där jag var. Men var det nog? Var det livets mening?

Vad nu? Vad nu? lät det i mina öron, när hjulen dunkade mot skenskarvarna, medan tåget förde mig norrut. Till vad? Till vad? lät det emellanåt.

Dans på rosor blev det inte. Det hade jag heller inte väntat. Men jag kunde existera. Min skolkamrat, som var något orolig av sig, försvann snart ur min synkrets. Kanske var det bäst så. Vi var så olika. Hon hade dock före sin avresa skaffat mig både arbete och husrum. Och hon hade introducerat mig i IOGT, där hon var medlem. "De är lite gammaldags", sade hon, "men det passar visst för dig."

Hon menade det ironiskt. Men hon hade rätt. För mig, lantliga lolla,

som i tre år levt isolerad i den fina universitetsstaden, var det en upplevelse utan like att träffa andra människor. Och att bli betraktad som medmänniska, inte bara som en arbetskraft det gällde att utnyttja. Nutida människor kan le åt sådana erfarenheter. Säg att det är överdrift. Och kanske ändå. Många av oss lever alltjämt inom isoleringens stängsel. ”Stolta och blyga på samma gång, bära det mesta ensamt.”

I början var jag gränslöst blyg. Kanske lite rädd. Alltsamman var så otroligt nytt. Jag hade inte vetat att sådant fanns.

Efterhand tinade jag upp. Man var så vänlig mot mig. Behandlade mig rentav som jämlike. Det var jag inte van vid. En underbar känsla av tacksamhet värmdes mitt frusna sinne. Kunde detta nya vara något som fortsatte? Jag var nog en smula misstrogen.

Emellertid varade det inte länge förrän jag blev vald in i en kommitté. Skulle vara med och laga kaffe, som serverades vid mötena. Det var mitt livs första förtroendeuppdrag. Jag kände det som om jag först nu blev upptagen i vuxna människors krets. Nej, mer än så. Ord tryter när jag försöker beskriva hur jag kände det. Kanske jag helt enkelt var lycklig.

Jag fick flera uppdrag. Och det bästa av allt: jag blev medlem av en studiecirkel. Inte visste jag vad det var, men det sades att de läste böcker, svensk skönlitteratur. Då tänkte jag på professorns bokrygg. Kanske var detta något jag kunde läsa? Till och med förstå och lära något av.

Till min stora förundran fick jag veta, att studiecirkel hade en stor idealist börjat med för många år sen just i den universitetsstad jag lämnat! Jag hade aldrig ens hört ordet.

Studiecirkel! Vi var en grupp på tio. Jag var yngst och ganska grön. Men jag kunde lyckligtvis läsa. Och lyssna. Tänk att det skrevs så mycket. Att det fanns så många böcker! Jag kunde få låna ur logens bibliotek så många jag ville. Mycken nattsömn, som jag väl behövt, gick sin kos och ersattes med detta underbara nya. Det var som att upptäcka ett hav. Nej, det var mormors brunn, som alltid höll vatten. Det stod plötsligt så klart för mig en natt, när jag helt utmattad lade en intressant bok ifrån mig. Mormors brunn! Men locket var inte murket. Jag kunde öppna det och hämta upp friskt, livgivande vatten i obegränsade mängder. Vattnet stod lika högt för det.

Genom en kamrat kom jag i förbindelse med ABF. Där blev jag medlem i en studiecirkel, som läste världshistoria! För mig, som fått en så dålig skolunderbyggnad och sedan levat så isolerad, var detta helt enkelt svindlande. Världen öppnade sig för mig. Inte alls harmonisk och vacker.

Den var fylld med kiv och strid, krig och ofred. Det upptäckte jag. Men den var ny. För mig. Allt detta var nytt. Därför upplevde jag det alltsammans med en så stark intensitet att alla andra bekymmer blev små och futtiga.

ABF förde mig till arbetarrörelsen. Jag hade kanske blivit föreningsmänniska om jag inte varit så ivrigt upptagen av att lära, tillägna mig vetande. Och så medveten om min egen okunnighet. Jag visste ju ingenting. Det kändes på något sätt svindlande. Jag miste fotfästet.

Livsavgörande för mig blev det, att jag just vid den tiden fick tag i en bok av Ellen Key: "Folkbildningsarbetet". Jag fann andra av hennes skrifter. Hennes starka ord grep mig på ett alldeles särskilt sätt. Jag upplevde dem som hade de varit riktade just till mig, hade ett budskap till mig.

Åren gick och jag fann fram till flera av Ellen Keys skrifter. När jag nu tänker tillbaka på det så blev det nog en slags besättelse.

Hon visade mig en väg, som jag kände att jag måste följa: självbildningens väg. Blyg och ganska lantlig var jag, men till sist vågade jag ändå skriva och tacka.

Och det för mig underbara hände: jag blev inbjuden till *Strand*. Dagarna där, samtalen med Ellen Key, vandringen samman med henne upp på Ombergs hjässa, betydde en avgörande vändpunkt i mitt liv.

Vi talade om mångahanda. Jag imponerades av hennes stora vetande och kände starkt min egen obetydlighet. Kände att jag intet visste, intet kunde, intet hade att ge. Ännu. Kanske kunde jag bli det jag önskade: en givare, en liten landets låga. Om jag följde Ellen Keys råd: Läs och lär! Man måste veta något själv, förstå, för att kunna ge andra något. Bildningens väg är lång och mödosam, men den ger rika frukter och stor glädje.

Jag kände att det var sant och riktigt. Och jag försökte följa rådet så gott jag förmådde.

Därför blev jag inte föreningsmänniska men kastade mig över självstudierna ivrigare än förut. Litteratur, historia, språk. Det var ju så gränsöst mycket jag ville. Blott tiden hade räckt. Och man inte behövt arbeta för födan. Inte minst ivrigt tog jag fatt på språkstudier, också det i studiecirkel. Jag tänkte på sjömännen där hemma, som ingen kunde tala med. Aldrig glömmer jag den jublande glädje jag kände, då jag första gången kunde läsa en tysk eller engelsk tidning och förstå det mesta av det lästa. En stor seger vunnen. Frukterna på kunskapens träd var inte alls bittra. De var tvärtom livgivande.

Världen blev så oerhört stor. Visst tog jag mig ofta vatten över huvudet. Läste mycket jag inte förstod, inte kunde smälta. Men det satt ändå kvar som en slags avlagring i sinnet. Många år senare kunde det dyka upp ur det undermedvetnas djup.

Folkrörelserna blev mitt universitet. Och människorna vid detta universitet var vänliga mot mig. Sen mormor gick bort hade jag inte vetat av mänsklig värme och vänlighet. Nu hade jag äntligen hamnat i en miljö, som gav möjlighet för växt och trivsel. Det var nytt och stort och rikt. Jag fylldes av en gränslös tacksamhet.

Naturligtvis hade också denna värld sina avigsidor. Det upptäckte jag ju efterhand. Under den första berusningen var jag så upptagen av att läsa och lära att jag alls inte lade märke till eventuella skuggor i den omgivning, vari jag befann mig.

Visst läste jag planlöst. Men hur få plan i något, när det fanns ett sådant överflöd att ösa ur. Jag ville ju tillägna mig det alltsamman! Historia, litteratur, språk, konst. Man kunde bara ta emot. Och om allt detta hade jag intet vetat tidigare!

Naturligtvis var det inte visdom allt det vi sade och tänkte i studiecirklarna vid våra möten. Ofta missförstod vi kanske de böcker vi läste. Men vad gjorde det. Något växte ändå inom oss även om vi famlade oss fram i vårt sökande efter mening och innehåll. Det vi tillägnade oss var vårt eget. Tillkämpat och därför dyrbart.

ZUSAMMENFASSUNG

*Am Brunnen. Ein Kulturbild aus der Zeit der letzten
Jahrhundertwende.*

In einer scharfen und realistischen Schilderung der Lebensumstände der besitzlosen Landbevölkerung beschreibt die Verfasserin ihre Kindheit und frühe Jungmädchenzeit in einem armen Tagelöhnerheim in Südostschonen. Frau Kristensen ist 1894 geboren; 1912 verliess sie ihr Heimatdorf. Da sie bei ihren Grosseltern aufwuchs, berichtet sie teilweise auch von älteren Traditionen, aber hauptsächlich erzählt sie von ihrer eigenen Zeit und Umwelt. Der Titel des Buches ist symbolisch und bezieht sich auf eine Kindheitserinnerung: die Grossmutter lässt ihre kleine Enkeltochter in den Brunnen bei ihrem eigenen verlassenen Elternhaus hinabschauen.

Der hier beschriebene Teil Schonens besteht teils aus guter Lehmerde, auf der die Bauernhöfe liegen, und teils, an der Ostseeküste entlang, aus Sandboden. Hier hatten die Bauern die Landarbeiter Katen bauen lassen und ihnen einige Hektar Land zugeteilt, für die sie Pacht in Form von Tagewerken entrichteten. Den Bauernhöfen war hierdurch eine stabile und billige Arbeitskraft sicher. Auf ein derartiges Anwesen mit etwa 2 Hektar magersten Sandbodens bezieht sich unsere Schilderung. Kap. 1 beschreibt das harte Arbeitsleben an der Grenze des Existenzminimums, das hier geführt wurde. Sämtliche Familienmitglieder mussten im Tagelohn in der Ernte und auf den Zuckerrüben- und Kartoffeläckern arbeiten. Die magere Verköstigung bei der schweren Arbeit wird ebenfalls beschrieben.

Kap. 2 behandelt Armen- und Krankenpflege und Volksmedizin. In Kap. 3 werden volkstümlicher Glaube geschildert und Volkssagen erzählt. Hier wird auch die Auffassung

der Religion gestreift. Kap. 4 beschreibt Bauart und Inneneinrichtung, häusliche Tätigkeit, Dreschen mit dem Flegel, um Stroh zum Dachdecken zu erhalten, sowie das Sammeln von Tang zur Düngung des Bodens. Kap. 5 schildert u. a. das Stranden von Schiffen bei Sandhammaren, die Bedeutung der Wrackteile und die Anpflanzung von Wald, um den Sand zu binden.

In Kap. 6 analysiert die Verfasserin ihre kindliche Gedankenwelt, beschreibt ihre erste Eisenbahnfahrt und das Erlebnis eines Stadtbesuchs. Darauf folgt eine lange und bittere Schilderung der Schulzeit und des minderwertigen Unterrichts, der erteilt wurde. Nach der Konfirmation musste das 14 jährige Mädchen an der Arbeit der Erwachsenen teilnehmen. Im Anschluss daran gibt Kap. 7 eine Beschreibung der schwierigen Wohnungs- und Arbeitsverhältnisse der Tagelöhner und Instleute. Für das Mädchen führte die Arbeit zu einer Katastrophe. Beim Dreschen auf einem Bauernhof brach sie unter der unmenschlich schweren Arbeit regelrecht zusammen. In Kap. 8 erhalten wir einige kurze Einblicke in die bescheidenen Vergnügungen, die es gab. Es wird ein missglückter Jahrmarktsbesuch beschrieben, ferner das "Maisingen" in der Walpurgisnacht. Schliesslich werden Beispiele für die herrschenden Klassenunterschiede angeführt.

Kap. 9 und 10 handeln davon, wie sich nach dem Tode der Grossmutter die Verhältnisse für die Verfasserin änderten, so dass sie ihr Heimatdorf verliess und eine Stellung als Dienstmädchen in der Univeritätsstadt Lund antrat. Als sie drei Jahre später an einen anderen Ort übersiedelte, kam sie durch die ideellen Bildungsorganisationen in Kontakt mit der Arbeit in Abendkursen. Das Buch endet damit, dass sie sich energisch in private Studien vertiefte. In seinem Vorwort berichtet der Herausgeber, dass die weiteren Studien ihr Mut zu eigener literarischer Tätigkeit einflössten. Bei einem Besuch in Dänemark lernte sie den 1955 verstorbenen Pädagogen und Volkshochschullehrer Frode Kristensen kennen, den sie 1925 heiratete. Seitdem lebt sie in Dänemark.

INNEHÅLL

Förord	Av professor Sigfrid Svensson . . .	5
Kap. I	Trakten. Försörjningsmöjligheter. Arbetsliv. Matordning	8
Kap. II	Fattigvård och sjukvård. Folkmedicin. Förning	22
Kap. III	Folktro och sägner. Kyrkobesök och religion .	35
Kap. IV	Byggnadsskick och heminredning. Husliga sysslor. Axplockning. Slagtröskning. Tånginsamling .	45
Kap. V	Sandhammarens fyr och livräddningsstation. Kage-Karna. Tidningsläsning. Strandgods. Stormkatastrofen 1904. Plantering av skog och strandråg	57
Kap. VI	Ur ett barns tankevärld. Enformigt kosthåll. Första tågresan och upplevelsen av staden. Skolgång. Konfirmation .	67
Kap. VII	Daglönarnas och tjänstefolkets bostads- och arbetsförhållanden. Överanstängande arbete. Anna sömmerska. Ångtröskan, katastrof .	85
Kap. VIII	Böndernas kalas och de fattigas bjudningar. Nöjesliv. En kyrktagning. Kiviks marknad. Majsjungning. Klass-skillnader . .	98
Kap. IX	Mormors död	105
Kap. X	Piga i Lund. Korrespondensundervisning. Uppbrott. Kontakt med IOGT och ABF. Studiecirklar och självbildning. Ellen Key	110
Zusammenfassung .		125
		127

Skrifter från Folklivsarkivet i Lund

utgivna genom Sällskapet Folkkultur (C W K Gleerup i distribution):

- N:r 1. JOHN PAPE, *Kloka flickan från Vallåkra*. Lund 1949. 176 sid. Pris kr. 9: 50.
- N:r 2. JOHAN PETTERSSON, *Kupolbyggnader med falska valv*. Engl. summary. Lund 1954. 56 sid. Pris kr. 6: 00.
- N:r 3. NORDEN OCH KONTINENTEN. *Föredrag och diskussioner vid Trettonde nord. folklivs- och folkminnesforskarmötet i Lund 1957*. Deutsches Ref. Lund 1958. 208 sid. Pris kr. 16: 00.
- N:r 4. KARL MATTISSON, *Det sydsvenska halmtaket*. Deutsches Ref. Lund 1961. 179 sid. Pris kr. 20: 00.
- N:r 5. AXEL HÖRLÉN, *Knyppling och knypplerskor i södra delen av Ingelstads härad*. Deutsches Ref. Lund 1962. 136 sid. Pris kr. 16: 00
- N:r 6. NILS-ARVID BRINGÉUS, *Brännodling*. En historisk-etnologisk undersökning. Engl. summary. Lund 1963. 183 sid. Pris kr. 20: 00.
- N:r 7. VIKTOR ÅKERMAN, *Minnen och anteckningar från Gärdslövs och Önnarps pastorat*. Deutsches Ref. Lund 1965. 153 sid. Pris kr. 12: 50.
- N:r 8. SELMA FRODE KRISTENSEN, *Vid brunnen. En kulturbild från sekelskiftet*. Deutsches Ref. Lund 1966. 127 sid. Pris kr. 17: 50.

VID BRUNNEN, av Selma Frode Kristensen

Åskådligt och med stor minnesgodhet och klarsyn berättar författarinnan om sin barndom och uppväxttid i ett fattigt husmanshem i sydöstra Skåne. Avståndet i tid och rum — fru Kristensen är sedan länge bosatt i Danmark — har inte fördunklat men heller inte förgyllt det förflutna. Vi får en frän och realistisk skildring av de obesuttnas, av daglönarnas och tjänstefolkets arbets- och levnadsförhållanden omkring sekelskiftet 1900. Idyllen är långt borta. Boken ger också en öppen hjärtig skildring av ett tunnhudat barns känslor och tankar inför en hård omgivning. Den slutar dock ljusst med en antydning om hur i en annan miljö självstudiernas väg kom att öppna nya världar och nya gemenskaper för den bildningstörstande unga kvinnan. Hur det sen gick omtalar professor Sigfrid Svensson i sitt förord.

CWK GLEERUP / LUND